

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**ABBASÎLERİN İLK DÖNEMİNDE SEYYİD VE ŞERÎFLERİN
DİNÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL KONUMLARI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET ÖNKAL**

**HAZIRLAYAN
MİTHAT ESER**

KONYA-2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
1. Kavram Olarak Seyyidlik ve Şerîflik	1
a) Seyyid Kavramı	1
b) Şerîf Kavramı	6
c) Ehl-i Beyt Kavramı ile Seyyidlik ve Şerîflik Kavramlarının İrtibatı	10
2. Zaman Açısından Konunun Kapsamı	13
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	14
I. BÖLÜM	22
SEYYİD VE ŞERİFLERİN DİNİ KONUMU	22
1. Din Açısından Seyyid ve Şerîfliğin Konumu	22
2. Toplum Açısından Seyyid ve Şerîflerin Dinî Konumu	25
3. Seyyid ve Şerîflerin Dinî Faaliyetleri	29
II. BÖLÜM	55
SEYYİD VE ŞERİFLERİN SOSYAL KONUMU	55
1. Seyyid ve Şerîflerin İctimâî Statüleri	55
a) Toplum Nezdindeki İtibarları ve Toplumla İlişkileri	55
b) İdareciler Nezdindeki İtibarları ve İdarecilerle İlişkileri	68
2. Evlilik Açısından Seyyid ve Şerîflerin Konumu	89
3. Giyim-Kuşam Açısından Seyyid ve Şerîfler	106
4. Mesken Açısından Seyyid ve Şerîfler	111
5. Maîşet ve Sosyal Yardımlaşma Açısından Seyyid ve Şerîfler	112

III. BÖLÜM.....	126
SEYYİD VE ŞERİFLERİN KÜLTÜREL KONUMU	126
1. Dinî İlimler Açısından Seyyid ve Şerîflerin Konumu.....	126
2. Şiir ve Edebiyat Alanında Seyyid ve Şerîfler.....	137
3. Diğer İlim Dallarında Seyyid ve Şerîfler	141
SONUÇ	144
BİBLİYOGRAFYA.....	149

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale/madde
agt.	: Adı geçen tez
as.	: Aleyhi's-selâtu ve's-selâm
b.	: Bin, ibn
bt.	: Bint
bkz.	: Bakınız
byy.	: Baskı yeri yok
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
El ²	: The Encyclopaedia of Islam (New Edition)
H.z.	: Hazreti
h.zr.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
ra	: Radıyallâhü anh
s.	: Sayfa
TCBAAK	: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
thk.	: Tahkik
trs.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Müslümanların İslâm Dini'nin peygamberi Hz. Muhammed (as)'e olan sevgi ve saygıları tarif edilmesi zor olan bir husustur. Onun kutlu ashâbının, Allah Rasûlü'nün etrafında adeta bir pervane olması rivayetlere yansımıştır. Onu görme şerefine nail olamayan Müslümanlar da onun özlemini içlerinde daima hissetmişlerdir. Rasûlullah'a karşı hissedilen aşk, ona duyulan özlem onun soyundan gelen insanlara da farklı bir gözle bakmayı beraberinde getirmiştir.

Ehl-i beyt, evlâd-ı Rasûl, seyyid ve şerîf gibi isimlerle anılan Hz. Muhammed'in soyu, öncelikle kavram olarak dikkatleri çeken bir husustur. Bu kavramların bazılarının tarihî süreçleri, akademik çalışmalara ve eserlere konu olmuş; bundan sonra da konu olmaya devam edecektir. Hz. Peygamber soyunu ifade eden bu isimlerin öneminin yanı sıra, onların siyasî tarih içerisindeki rolleri de önem arz etmiş ve bu anlamda siyasî alanda seyyid ve şerifler zaman zaman inceleme konusu yapılmıştır.

Bütün bunlara rağmen bu mümtaz şahsiyetlerin dinî, sosyal ve kültürel konumları bakir bir alan olarak görülmektedir. Bu anlamda bir adım olmak üzere elinizdeki çalışma, seyyid ve şeriflerin dinî, sosyal ve kültürel konumlarına hasredilmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından itibaren günümüze kadar onun soyunun devam ettiği düşünülürse, bu kişilerin dinî, sosyal ve kültürel konumlarının incelenmesinin zorluğu ortadadır. Üstelik İslâm tarihi kitaplarının genel olarak siyasî olayları ele aldığı göz önüne alındığı takdirde çalışmanın detaylandırılması için, araştırmanın zaman olarak sınırlandırılması kaçınılmaz olmuştur. Hal böyle olunca seyyid ve şeriflerin dinî, sosyal ve kültürel konumları ile ilgili bir çalışmada zaman sınırlaması bir gereklilik halini almıştır.

Abbâsîler dönemi, seyyid ve şeriflerin dünyanın dört bir tarafına yayıldığı ve devletler kurdukları bir dönemdir. Ehl-i beyt, seyyid, şerîf gibi kavramların yaygın olarak kullanıldığı zaman birimi de bu dönemdir. Bu hususlar sebebiyle çalışmamız, Abbâsîler dönemiyle ilgili olmuştur. Bununla birlikte Abbâsîler Dönemi yaklaşık beş yüzyıllık bir zamanı kapsadığı için,

bu kadar geniş bir zaman diliminde seyyid ve şerîflerin dinî, sosyal ve kültürel konumlarıyla ilgili bir çalışma yapmanın zorluğu sebebiyle, Abbâsîler döneminde de bir zaman sınırlamasına gidilmiştir. On iki imamın da içinde bulunduğu Hz. Peygamber soyundan önemli kişilerin yaşadığı, yine seyyid ve şerîf kavramlarının tarihî seyrini incelemede önem arz eden bir zaman dilimi olan Abbâsîlerin ilk dönemi, çalışma alanı olarak seçilmiştir. Böylece tezimizin ismi “Abbâsîlerin İlk Döneminde Seyyid ve Şerîflerin Dinî, Sosyal ve Kültürel Konumları” olmuştur.

Araştırmanın girişinde seyyid ve şerîf kavramları kelime ve ıstılah anlamlarıyla söz konusu edilmiştir. Ehl-i beyt kavramı ile seyyidlik ve şerîflik kavramlarının irtibatına ve zaman açısından konunun sınırlandırılmasına dair kısa bilgiler verildikten sonra, araştırmanın metodu ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Çalışmamız esnasında sadece tarih ve biyografik eserler taranmakla kalmamış, mümkün olduğunca coğrafya kitaplarından ve şehir tarihlerinden yararlanılmıştır. Abbâsîleri konu edinen çağdaş eserlerin yorumlarına da müracaat edilen bu çalışmada; gerek Şîî bakış açısını yansıtmak, gerekse Sünnîler ile Şîîler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak üzere Şîa dünyasının önemli kaynaklarından istifade edilmiştir.

Seyyid ve şerîflerin dinî konumunun işlendiği birinci bölümde önce din açısından seyyid ve şerîflik ortaya konmaya çalışılmıştır. İnsanların ve toplumların bu şahsiyetlere bakışı ele alındıktan sonra, bir başlık halinde onların dinî faaliyetleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde öncelikle seyyid ve şerîflerin ictimâî statülerini ortaya koymak üzere, onların toplum ve idareciler nezdindeki itibarları, örneklerle açıklanmaya gayret edilmiştir. Evlilik açısından seyyid ve şerîfler incelenirken, onların eşleri ve çocukları tablolar halinde ele alınmış ve sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Giyim-kuşam, mesken, maîşet ve sosyal yardımlaşma açısından seyyid ve şerîfler, bu bölümün diğer konu başlıkları olmuştur.

“Seyyid ve Şerîflerin Kültürel Konumu” ismini taşıyan üçüncü bölümde, söz konusu şahsiyetlerin dinî ilimlerdeki konumlarının yanı sıra şiir, edebiyat ve diğer ilim dallarındaki konumları derli toplu şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma içinde, seyyid ve şerîflerin isimleri ilk geçtiği yerin dipnotunda, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e ulaşan nesepleri tam olarak verilmiştir. Bu dipnotlarda, söz konusu şahsın hayatıyla ilgili geniş bilgiye ulaşmak üzere, kaynaklar ve yerleri verilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında seyyid ve şerîflerin isimlerinin geçtiği yerlerde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e

ulaşan nesepleri, okumayı zorlaştırmamak ve okuyucuyu sıkmamak gayesine matuf olarak verilmemiştir.

Eser ismi ve müellif isimlerinin tam künyesinin verildiği yerlerde ve bibliyografyada “el” takısının kullanımına dikkat edilmeye çalışılmış, onun dışında bu takının kullanımından sarf-ı nazar edilmiştir. Yine dipnotlarda tek eseri verilen müelliflerin sadece adı verilmekle yetinilmiştir. Birden fazla eseri kullanılan yazarların ise isimleri verildikten sonra eser adları, uygun bir kısaltma ile verilmiştir.

Araştırmada seyyid, şerif, kitap, müellif isimleri ve terimler verilirken Arapça aslını yansıtmak üzere, uzatma (^) ve kesme (‘) işaretleri kullanılmaya özen gösterilmiş, ancak dilimize yerleşmiş bazı isimlerde Arapça aslı dikkate alınmamıştır. Bu bağlamda Arapça “Huseyn” şeklinde ifade edilebilecek bir isim, dilimizde yaygın kullanımı sebebiyle Hüseyin şeklinde, çalışmada yer almıştır.

“Abbâsîlerin İlk Döneminde Seyyid ve şeriflerin Dinî, Sosyal ve Kültürel Konumları” isimli bu çalışmada, gerek konu tespiti gerekse içeriği hakkında yaptığı rehberlik ve araştırmanın her aşamasında maddî ve manevî yardımını esirgememesi sebebiyle danışman hocam Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL’a, ayrıca tez süresince değerli fikirlerinden ve tavsiyelerinden istifade ettiğim diğer muhterem hocalarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Mithat ESER

Konya-2007

GİRİŞ

1. Kavram Olarak Seyyidlik ve Şerîflik

a) Seyyid Kavramı

Kelime olarak seyyid, (سَيِّدٌ) Sâde-yesûdü-siyâdeten, süvdeden, seydûdeten, sûden sū‘deden fiilinden (سَادَ يَسُودُ سَيَادَةً وَسُودُوا وَسَيُّودَةً سُوداً وَسُودُوا) sâid veya seyyid şeklinde gelir.¹ İkisi arasındaki fark, seyyid şimdiki zamanı anlatan bir ifade, sâid ise geleceği anlatan bir kelimedir.² Çoğulu sâde, sâdât ve seyâyid gelir.³ Bu kelime efendi, mâlik, şerîf, faziletli, kerîm, halîm, kavminin sıkıntısına tahammül eden, eş, reis, önde gelen kişi manalarında kullanılmaktadır. Seyyid akıl, mal, zararı def etme, fayda sağlama, kendiliğinden belirli haklarda malını verme vb. hususlarla insanlar arasında temayüz eden kişidir. Seyyid, “hiddetlenmeyendir; ibadet ehli, takva sahibi ve halim selimdir; insanların çoğuna önderlik yapandır” şeklinde bazı özelliklerle de ifade edilmiştir.⁴ İnsanların çoğunun işini çekip çevirendir.⁵ Ulu, soylu ve şerefli kişidir.⁶ Kelime manasına uygun olarak seyyid, şahsî hususiyetleri veya serveti sebebi ile yahut soyu dolayısıyla temayüz eden kişi olarak da tarif edilmiştir.⁷

İslâm öncesi döneme baktığımızda seyyid kelimesinin lügat anlamına uygun bir şekilde kullanıldığını görürüz. Kabile içerisinde seyyid, otoritesi kalıtsal olan, bir soy zincirine ve hür

¹ İbn Ebi Bekr, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (313/925), Muhtârü’s-Sihâh, thk: Mahmûd Hâtır, Beyrut, 1415/1995, I/134; el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb eş-Şîrâzî (817/1414), el-Kâmûsu’l-Muhît, Dımeşk, Mektebetü’n-Nûr, trs., I/304; ez-Zebîdî, Ebu’l-Feyz Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Vâsitî el-Hanefî (1205/1790), Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs-Şerhu’l-Kâmûs-, byy., Dâru’l-Fikr, 1307, II/384.

² İbn Ebi Bekr, age., I/134.

³ Fîrûzâbâdî, age., I/304; Zebîdî, Tâcü’l-Arûs, II/384.

⁴ El-Ezherî, Muhammed b. Ahmed (370/980), Tehzîbü’l-Lüga, thk: Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır, 1384/1964, XIII/35; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-İfrikıyyü’l-Mısırî (711/1311), Lisânü’l-Arab, thk: Mahmûd Hâtır, Beyrut, 1413/1992, III/228-229.

⁵ İbn Manzûr, age., III/229; El-Münâvî, Muhammed Abdürraûf (1031/1622), et-Tevkîf alâ Mühimmâti’t-Teârif, thk: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut, 1410, I/393.

⁶ Ez-Zemaşerî, Cârullâh Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1143), Esâsü’l-Belâğa, Beyrut, 1385/1965, s. 312; Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (400/1009), Tâcü’l-Lüga ve Sihâhu’l-Arabiyye, byy., 1282, I/236; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (770/1368), el-Misbâhu’l-Münîr, Beyrut, 1987, s. 112.

⁷ Haig, T.W., “Seyyid” İA, İstanbul, 1966, X/543.

bir ataya sahip bir soya dayalıydı. O, hilim, deha, diplomasi ustalığı, hoş görülme ve misafirperverlik gibi özelliklere sahipti.⁸ İslâmiyet'ten önce siyasî, idarî ve sosyal bir fonksiyonu ifa eden asabe, neseb ve hasebin egemen olduğu Arap toplumunda seyyid ve şerîf asil bir soydan, başka bir deyişle temiz bir nesepten gelen şeref sahibi ve kuvvetli bir asabiyetle çevresinde nüfuz kazanan kabile reisi kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.⁹ Zaten İslâm öncesi Arap toplumunda kabileler siyasî ve idari yönden ilkel bir yapıda idi. Seyyid, şeyh, reis gibi idarecilerin otoriteleriyle idare edilen bu kabilelerde basit bir teşkilatlanma vardı.¹⁰ Seyyid veya şeyh, kabile içinde ehl-i beyt adıyla tanınan tek bir ailenin üyeleri arasından yaşlılarca seçilirdi. Bu onur aynı ailede kalmakla beraber her defasında bir deneyim ile yeniden kazanılması gerekiyordu.¹¹ Kendisine şeyh veya seyyid denilen kabile başkanının seçimi esnasında onun yaş, cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma kabiliyeti gibi hasletlerine önem verilirdi.¹² Mekke'de Hz. Muhammed'in (as) ataları Kusay, Abdümenaf, Hâşim ve Abdümuttalib, Arab yarımadasında çok saygı gösterilen kutsal bir yer olan Kâbe'nin yöneticileri olarak kendi dönemlerinde seyyid olarak isimlendirilmişlerdir.¹³ Kureyşliler, Suriye'den Mekke'ye geldiğinde Kusay'ın kabiliyetini sezmişler, reislik ve seyyidliği ona vermeyi kararlaştırmışlardır.¹⁴ Abdümuttalib b. Hâşim kendisi için "Seyyidü'l-Bathâ (Vadinin efendisi)" derken,¹⁵ yaşadığı dönemde o, Kureyş'in seyyidi ve şerîfi olarak tanınıyordu.¹⁶

⁸ Bosworth, C.E. "Sayyid", EI², ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1995, IX/115.

⁹ Kılıç, Rüya, Osmanlıda Seyyidler ve Şerîfler, İstanbul, 2005, s. 34.

¹⁰ Atar, Fahrettin, "Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, İstanbul, 1994, III/111.

¹¹ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, s. 27.

¹² Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, 2005, s. 36.

¹³ Jafri, M. Husain, "Sayyid", The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World, Newyork, 1995, IV/11; "Syed", Encyclopaedia of the World Muslims, Delhi, 2001, IV/1370.

¹⁴ el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Ensâbü'l-Eşrâf, thk: Süheyl Zekkâr-Riyad ez-Ziriklî, Beyrut, 1417/1996, I/55.

¹⁵ El-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer el-Abbâsî (284/897), Târihu'l-Ya'kûbî, Beyrut, 1995, I/245; Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târihu't-Taberî -Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk-, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Kâhira, 1119, II/247; İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Cevzî el-Bağdâdî (597/1201), el-Müntezam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem, thk: Muhammed ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, 1412/1992, II/205.

¹⁶ İbn Sad, Muhammed (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, 1388/1967, I/79-81; Belâzurî, age., I/71.

Seyyid kelimesi, Kur‘ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmektedir. Hz. Yahyâ (as) için Cenâb-ı Hakk’ın seyyid ifadesini kullandığı ilk âyet-i kerîmede,¹⁷ bu kelimeyle ilgili “onun iffet sahibi olma ve günahlardan uzak durma açısından başkalarına olan üstünlüğü”¹⁸ “hayırda kavmine olan üstünlüğü”¹⁹ şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Diğer âyet-i kerîmede ise seyyid, Hz. Yûsuf (as) ile Azîz’in karısı arasında geçen olayda, “İkisi de kapıya doğru koştukları anda kapının yanında kadının seyyidine rastladılar.”²⁰ şeklinde geçmektedir. Burada seyyid ifadesinin kadının kocası anlamında kullanıldığı²¹ açıktır.

Hz. Peygamber’in sözlerine baktığımızda seyyid kelimesinin, İslâm öncesi dönemde olduğu gibi, sözlük anlamına uygun bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber’in “Ben kıyamet günü Âdem oğullarının seyyidiyim. Buna rağmen övünme yok.”²² hadîs-i şerîfnde kastedilen, kendisine ilk şefaathet verilecek ve cennet kapısı açılacak olan kişinin Allah Rasûlü olmasıdır.²³ Ashâb-ı kiram Hz. Peygamber’e “Kim seyyiddir?” diye sorunca O, “İbrahim oğlu Yâkub oğlu İshâk oğlu Yûsuf (as)’tur.” cevabını vermiş, sahabe-i kiram “Ey Allah’ın Rasûlü! Senin ümmetinin içinde kim seyyiddir?” deyince de şöyle buyurmuşlardır: “Allah’ın kendisine mal verip, bol bol rızık ihsan ettiği, buna karşılık bu nimetin şükürünü yerine getiren ve insanlar arasında şikâyeti az olan kişidir.”²⁴ Yine bir rivayette “Âdem oğlunun hepsinin seyyid olduğu, erkeğin evinin seyyidi, hanımın da evinin seyyidesi olduğu”²⁵ ifade edilmektedir. Hz. Peygamber Sa’d b. Ubâde’yi kastederek Ensar’a “Seyyidiniz için ayağa kalkın.” buyurmuştur.²⁶ Allah Rasûlü’nün torunu Hz. Hasan için

¹⁷ Âl-i Imrân, (3) 39

¹⁸ İbn Manzûr, age., III/229.

¹⁹ Ezherî, age., XIII/35.

²⁰ Yûsuf, (12) 25.

²¹ İbn Manzûr, age., III/230; Fîrûzâbâdî, age., I/304; Zebîdî, Tacü’l-Arûs, II/384; Ezherî, age., XIII/35.

²² Buhârî, Enbiyâ, 3; Tefsîru Sûreti’l-İsrâ, 5; Müslim, İman, 327, 328; Fedâil, 3; Tirmîzî, Kıyâme, 10; Tefsîru Sûreti’l-İsrâ, 19; Dârimî, Mukaddime, 19.

²³ Ebû Dâvûd, Sünne, 13; İbn Manzûr, age., III/229.

²⁴ Et-Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), el-Mu‘cemü’l-Evsat, thk: Târik b. Avdu’llâh-Abdü’l-muhsin b. İbrahim, Kâhira, 1415, VII/111; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. El-Huseyn (458/1066), Şüabü’l-İmân, thk: Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410, VII/440.

²⁵ Ed-Deylemî, Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehradâr (509/1115), el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb, thk: Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1986, III/262.

²⁶ Buhârî, İtk, 17; İsti‘zân, 26; Dârimî, Edeb, 144.

kullandığı “Benim bu oğlum seyyiddir. Kesinlikle Allah Teala onun vasıtasıyla ileride Müslümanlardan iki büyük grubun arasını bulacaktır.”²⁷ sözlerinde de kelimenin sözlük manasının kullanıldığını görmekteyiz. Hatta ikinci cümle sebebiyle burada seyyid ifadesinin halîm kişi manasına kullanıldığı ifade edilmiştir.²⁸ Hz. Peygamber (as), iki torunu için “Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin seyyidleridir.”²⁹; kızı Fâtıma için “Ümmetimin kadınlarının seyyidelerinden birisidir.”³⁰ ve damadı Ali için “Sen bu dünyanın bir seyyidi, ahiretin bir seyyidisin.”³¹ cümlelerini kullanırken, seyyid/seyyide kelimesini sözlük anlamına göre kullandığı görülmektedir. Ebû Hureyre, Hasan b. Ali’ye “Seyyidim” diye hitap etmiş ve buna sebep olarak da Hz. Peygamber’in ona “seyyid” demesini göstermiştir.³²

Seyyid kelimesi terim olarak ise Hz. Hüseyin’in soyundan gelen kişileri anlatan bir ifadedir.³³ Fakat bu tanımın genel geçer bir tanım olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ne kadar seyyid ve şerîf kelimeleri Hz. Hasan ve Hüseyin’in soyundan gelen kişileri belirtse de tarihte seyyid ve şerîf kelimeleri aynı bölgede değişik zamanlarda veya aynı zamanda farklı bölgelerde bir birlerinin yerine kullanılmıştır. Hicaz bölgesinde valilik, özellikle Mekke valiliği yapmayan Ali oğullarına seyyid ismi kullanılmıştır.³⁴ Fâtımîler döneminde Mısır’da,

²⁷ Buhârî, Fiten, 20; Fedâilü’s-Sahâbe, 22; Tirmizî, Menâkıbü’l-Hasan ve’l-Huseyn, 30. Şîa tarafından Hz. Hasan’ın “Seyyidü’ş-Şühedâ” makamına çıkartıldığı ifade edilmektedir. Hitti, Philip K., Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1980, I/302.

²⁸ İbn Manzûr, age., III/229.

²⁹ Tirmizî, Menâkıb, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

³⁰ Buhârî, Fedâilü’s-Sahâbe, 29; Tirmizî, Menâkıb, 30; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/391.

³¹ Muhîbüddin et-Taberî, Ahmet b. Abdillâh (694/1295), er-Riyâzu’n-Nazîra fî Menâkıbi’l-Aşera, Tahric: Abdülmecîd Ta‘me, Halebî, Beyrut, 1418/1997, III/119, Arendonk, C. Van, “Şerîf” İA., İstanbul, 1978, XI/437. Me‘mûn döneminde Hasan b. Sabbâh Bezzâr, Hz. Ali ile ilgili olarak ‘Sallâ’l-Allâh alâ mevlâye ve seyyidî Ali’ ifadesini kullanmıştır. Hatîb Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali (463/1071), Târîhu Bağdâd, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, trs., VII/331.

³² İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dımeşkî (774/1372), el-Bidâye ve’n-Nihâye, thk: Abdurrahman el-Lâdkî-Muhammed Beydûn, Beyrut, 1416/1996, VII/405. Hadislerde kendileri için seyyid ifadesi kullanılan başka sahabiler için bkz. Wensinck, A. J. (1882/1939), El-Mu‘cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî, Leiden, 1968, III/16-17.

³³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1398/1977), “Osmanlılar’da Nakîbü’l-Eşrâflık”, hzr: Ali Dadan, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 451.

³⁴ El-Yemânî, Muhammed Abduh, Allimû Evlâdeküm Mehabbete Âl-i Beyti’n-Nebî (as), 2. baskı, Beyrut, 1992, s. 28.

seyyid kelimesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evlâdına tahsis edilmiştir.³⁵ Osmanlı toplumundaki seyyid ve şerîfler ile ilgili çok değerli bir çalışma yapan Rüya Kılıç ise nesebi baba tarafından Hz. Peygamber soyuna dayananların seyyid, anne tarafından dayananların ise şerîf olduğunu düşünmektedir.³⁶ Yemânî, asrımızda Hüseyin evlâdına seyyid, Hasan evlâdına ise şerîf denildiğini, bunun sebebinin Hz. Hasan'a insanların halife olarak biat etmesine karşılık, Hz. Hüseyin'e hiç biat edilmemesi olabileceğini söyler. O, günümüzde birçok bölgede bu iki lakabın birbiri yerine kullanıldığının altını da çizmektedir.³⁷ Nitekim günümüzde Güneydoğu Anadolu'da hem Hasan hem Hüseyin evlâdı için seyyid kavramı kullanılmaktadır.³⁸ Hali hazırda Yemen bölgesinde hem Hasanîler'e hem Hüseyinîler'e seyyid denilmektedir.³⁹

Seyyid kelimesinin kavram olarak ilk defa ne zaman, kim için kullanıldığını tespit etmek oldukça güç görünmektedir. Hicri ilk iki buçuk asır içinde es-Seyyid kelimesinin bu anlamda geçtiği metin yok mesabesinde.⁴⁰ Kaynaklarda Ali b. Hüseyin b. Ali (94/712),⁴¹ Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali (123/740),⁴² Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali (168/784),⁴³ Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan b. Ali (145/762),⁴⁴ Yahya b. Abdillâh b. Hasan b.

³⁵ Uzunçarşılı, agm., s. 451; Sarıcık, Murat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi, Ankara, 2003, s. 2; Adak, Abdurrahman, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler" Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 384.

³⁶ Kılıç, age., s. 31.

³⁷ Yemânî, age., s. 28.

³⁸ Adak, agm., s. 384.

³⁹ Arendonk, "Şerîf", İA., XI/437.

⁴⁰ Uyar, Gülgün, Ehl-i Beyt, İslâm Tarihinde Ali Fâtıma Evlâdı, İstanbul, 2004, s. 34.

⁴¹ İbn Hıbbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtım et-Temîmî el-Büstî (354/965), es-Sikât, thk: Şerafüddîn Ahmed, byy., Dâru'l-Fikr, 1395/1975, V/160; İbnü'l-Harîrî, Ahmed b. Halil el-Mağribî, Kitâbu Müntehabî'z-Zeman Târîhu'l-Hulefâ ve'l-Ulemâ ve'l-A'yân, thk: Abduh Halife, Beyrut, 1993, s. 74.

⁴² Taberî, age., VII/180-181; Hatîb Bağdâdî, age., VII/205.

⁴³ Ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1347), el-Iber fî Haberi Men Ğaber, thk: Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, Beyrut, 1405/1985, I/194; el-Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Esad el-Yemenî el-Mekkî (768/1367), Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân fî Ma'rifeti ma Yu'teberu min Havâdisi'z-Zemân, 2. baskı, Kâhira, 1413/1993, I/355.

⁴⁴ Es-Semhûdî, Nuruddîn Ali b. Ahmed (911/1506), Vefâü'l-Vefâ, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhumejd, 2. baskı, Beyrut, 1393/1971, III/923.

Hasan b. Ali,⁴⁵ İsa b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali (168/784),⁴⁶ Ali b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali,⁴⁷ Mûsâ Kâzım b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali (183/799)⁴⁸ gibi evlâd-ı Rasûl'e seyyid ifadesi kullanıldığı görülmekle beraber, bu rivayetlerde seyyid ifadesinin terimsel manada "Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği veya Hz. Ali'nin soyundan geldiği" inancıyla söylenmediği açıktır.

Bu bilgilerin ışığı altında cahiliye döneminde, şahsi hususiyetleri, serveti veya soyu sebebiyle temayüz eden, toplumunda önder konumunda olan kişi anlamına gelen ve ataları Kusay, Abdümenaf ve Abdülmuttalib için seyyid denilen Hz. Peygamber'in evlâdının, insanlar nezdindeki özel konumu sebebiyle ve bilhassa Hz. Muhammed'in, torunu Hasan için kullandığı seyyid ifadesinden hareketle zamanla Ali oğullarına seyyid denildiği görülmektedir. Burada hiç şüphesiz neseb birinci derecede etkili olmuştur.

b) Şerîf Kavramı

Şerîf ifadesi, (شريف) şerufe-yeşrufü-şerafen, şürefeten, şerfeten, şerâfeten (شَرَفَ يَشْرُفُ) fiilinden gelmektedir. Çoğulu eşrâf ve şürafâ şeklindedir.⁴⁹ Lügat olarak şerîf, ataları sebebiyle bir üstünlüğe ve ululuğa sahip kişidir. Bununla beraber neseb olarak olmasa da bir değeri ve konumu haiz kişidir.⁵⁰ Asaleti ve içtimâî mevkii yüksek olan veya memleketin tanınmış büyük ailelerine ve bunlardan birisine mensup olan kimselere eşrâf denilmiştir.⁵¹ Eşrâf, kendilerine kabile veya şehir birliğinin maslahatlarının idaresi tevdi edilmiş bulunan asil ailelerin reisleri idi. Bu sebeple kaynaklarda Kûfe Eşrâfı, Horasan Eşrâfı

⁴⁵ El-İsfehânî, Ebu'l-Ferac Ali b. Huseyn b. Muhammed (356/967), Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn, thk: es-Seyyid Ahmed Sakr, 3. baskı, Beyrut, 1408/1987, s. 405.

⁴⁶ İsfehânî, Mekâtîl, s. 354.

⁴⁷ İbn Hıbbân, age., V/160.

⁴⁸ Zehebî, Iber, I/221; Yâfî, age., I/394.

⁴⁹ İbn Manzûr, age., IX/169; İbn Ebi Bekr, age., I/134; ez-Zemahşerî, age., s. 326; Cevherî, II/34; Feyyûmî, age., s. 118.

⁵⁰ İbn Manzûr, age., IX/169

⁵¹ Uzunçarşılı, agm., s. 451.

vb. ifadelere rastlamak mümkündür.⁵² Soyunda asalet ve şeref bulunan anlamında kullanıldığı zaman “eşrâf”, Hz. Muhammed’in soyuna mensup olanları, özellikle de Mekke emirlerini ifade ettiği zaman ise “şürafâ” kullanılır.⁵³

Cahiliye döneminde seyyid kelimesinin kullanımı izah edilirken, şerîfin de seyyidle yakın anlamlı bir şekilde kullanıldığı görülmüştü.⁵⁴ İslâmiyet’ten evvel cahiliye devrinde Mekke’de Beyt-i Şerîf’in pek muteber sayılan muhtelif hizmetlerini idare etmiş olan Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden on beş vazife sahibine şerîf denilmiştir.⁵⁵

Şerîf kelimesi terim olarak ise Hz. Hasan’ın soyundan gelen kişileri anlatan bir ifadedir.⁵⁶ Fakat seyyid ile ilgili söylediğimiz gibi bu tanımın da genel geçer bir tanım olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ne kadar seyyid ve şerîf kelimeleri Hz. Hasan ve Hüseyin’in soyundan gelen kişileri belirtse de tarihte seyyid ve şerîf kelimeleri aynı bölgede değişik zamanlarda veya aynı zamanda farklı bölgelerde birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Hicaz bölgesinde Mekke valiliği yapan Ali oğullarına şerîf ismi verilmiştir.⁵⁷ İhşidîler’in son güçlü valisi Kâfûr döneminde (355-357/966-968), bir Hüseyinî’ye şerîf denilmesine, Fâtımî komutan Cevher es-Sıkkîlî döneminde (358-362/969-973) 358/969 yılında bir karşılama törenindeki Hasanî ve Hüseyinîler’e Eşrâf denilmesine bakılırsa Mısır’da, şerîf kelimesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evlâdına tahsis edilmiştir.⁵⁸ Hatta daha önce şerîf ifadesi Abbâs oğulları’nı da kapsayacak şekilde kullanılırken ilk defa Fâtımîler döneminde Hasan ve Hüseyinîler için kullanılan bir lakap olmuştur.⁵⁹ Şam’da bu ifade sadece Hasanî ve

⁵² El-Heytemî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî (974/1566), el-Fetâvâ el-Hadîsiyye, Kahira, 1989, s. 168; Arendonk, “Şerîf” İA., XI/435; “Sharif”, The Encyclopadia of Islam, (New edition), Leiden, 1996, IX/329.

⁵³ Şemseddin Sâmi, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1989, II/777; Küşükaşçı, İbrahim Sabri, Abbâsiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi, İstanbul, 2007, s. 119.

⁵⁴ Abdilmuttalib b. Hâşim için hem seyyid hem şerîf ifadesinin kullanıldığı yukarıda geçmişti. Bkz. dipnot:16

⁵⁵ Uzunçarşılı, agm., s. 451; Küşükaşçı, age., s. 117.

⁵⁶ Uzunçarşılı, agm., s. 451; Pakalın, M. Zeki (1392/1972), Tarih Deyimleri ve Terimleri, İstanbul, 1983, III/342.

⁵⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1398/1977), Mekke-i Mükerrerme Emirleri, Ankara, 1972, s. 6; Yemânî, age., s. 28.

⁵⁸ Abdülmün’ım Sultan, el-Muctemeu’l-Mısırî fi’l-Asrı’l-Fâtımî, Mısır, 1985, s. 35, 36; Yemânî, age., s. 27. Mısır’da eşrâf lehine yapılan bir vakıf veya vasiyetnameden sadece Hasanîler’in ve Hüseyinîler’in yararlanması da bu görüşü desteklemektedir. Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), el-Acâcetü’z-Zernebiyye fi’s-Sülâleti’z-Zeynebiyye, thk: Saîd Muhammed el-Lihâm, Beyrut, 1417/1996, s. 9, 13; Arendonk, “Şerîf” İA., XI/436; “Sharif”EP, IX/331.

⁵⁹ Süyûtî, Zeynebiyye, s. 9, 13; Heytemî, Fetâvâ, s. 168; Sarıcık, age., s. 32; Küşükaşçı, age., s. 119.

Hüseyinler'i anlatıyordu.⁶⁰ Rüya Kılıç ise nesebi anne tarafından Hz. Peygamber soyuna dayananların şerîf olduğunu düşünmektedir.⁶¹ Yemânî, asrımızda Hasan evlâdına şerîf denildiğini bunun sebebinin Hz. Hasan'a insanların halife olarak biat etmesinin olabileceğini söyler. O, günümüzde birçok bölgede seyyid ve şerîf lakaplarının birbiri yerine kullanıldığının altını da çizmektedir.⁶² Hazracî'nin (812/1410) yaşadığı dönemde IX/XIV. yüzyılda, Yemen bölgesinde Hasanîler'e ve Hüseyinler'e şerîf denildiği ifade edilmektedir.⁶³ Mağrib ve Ortadoğu'da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evlâdına şürafâ lakabı verilmektedir.⁶⁴

Şerîf lakabının Hz. Hasan soyundan gelenler için ilk defa ne zaman kullanıldığını tespit etmek güç görünmektedir. Daha ilk dönemlerde Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan b. Ali (145/762),⁶⁵ Muhammedü'l-Cevad b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali (220/835)⁶⁶ için şerîf ifadesinin kullanıldığı kaynaklarda geçmekle beraber bunlar terimsel manada kullanılmamıştır. İlk defa 340/951 yılından sonra, Karmatiler'in Mekke'den çekilmelerinin akabinde, Ca'fer b. Muhammed ile Hasanîler Mekke emirliğini ele aldılar ve böylece Uhayzır oğulları Mekke'nin idaresine geçtiler.⁶⁷ Daha sonra, Hâşim oğulları

⁶⁰ Yemânî, age., s. 27.

⁶¹ Kılıç, age., s. 31. İbn Âbidin ise şeref, şerîfe olan bir anneden sabit olmayacağını ifade etmektedir. İbn Âbidin, Muhammed Emîn (1252/1836), Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr, Mısır, 1308, III/15.

⁶² Yemânî, age., s. 28.

⁶³ Arendonk, "Şerîf", İA., XI/437.

⁶⁴ Provençal, E. Levi, "Şurafa", EP, ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1986, IX/507.

⁶⁵ Taberî, age., VII/593; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), el-Kâmil fi't-Târîh, 4. baskı, Beyrut, 1414/1994, III/576; Semhûdî, age., III/923.

⁶⁶ Zehebî, Iber, I/300; Yâfî, age., II/80.

⁶⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1064), Cemheratü Ensâbi'l-Arab, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 5. baskı, Kâhira, Dâru'l-Meârif, trs., s. 47; Ed-Dâvûdî, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasanî (828/1425), Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âl-i Ebi Tâlib, thk: Nezzâr Rıdâ, Beyrut, Dâru'l-Mektebi'l-Hayat, trs., s. 108. Wensinck, bu olayın tarihini 350/961 olarak verir. Wensinck, A.J., "Mekke", İA., İstanbul, 1978, VII/637; Uzunçarşılı ise Muhammed b. Ca'fer zamanında Mekke'yi Karmatiler'in istila ettiğini, onların aynı yıl Mekke'yi terk etmelerinden sonra Şerîf Mûsâ b. Abdullah ile başlayan ve 453/1061 yılına kadar devam eden ve Tacü'l-Meâlî Şerîf Ebu'l-Futûh ile son bulan ve toplam yüz üç sene süren bir zaman zarfında Mûsâ oğullarının Mekke'nin idaresini elinde bulundurduğunu ifade eder. Mekke-i Mükerrreme Emirleri, s. 70; Küçükaşçı, age., s. 97.

(ve aynı soydan Fuleyta oğulları) Mekke’de emirlik yapmışlardır.⁶⁸ Mekke’de IV/X. yüzyıldan başlayarak uzun yıllar emirlik ve şerîflik yapan Hz. Hasan evlâdı, şerîf olarak anılmıştır. Yukarıda İslâm öncesi dönemde Mekke’de Beyt-i Şerîf’in pek muteber sayılan muhtelif hizmetlerini idare etmiş olan Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden on beş vazife sahibine şerîf denildiğini görmüştük. Bu iki bilgiyi birleştirdiğimiz zaman idari bir lakap olan şerîfliğin, kelime anlamından ve cahiliye dönemindeki kullanımından hareketle ve bu kelimeye en layık bir neseb olması sebebiyle Hz. Muhammed (as)’in soyundan gelen ve Mekke’de idarecilik yapan Hz. Hasan evlâdına verildiğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber’in “Bu oğlum, seyyiddir.” sözüne rağmen Hz. Hasan evlâdının şerîf olarak anılmasının temelinde bu idari lakabın, söz konusu idareyi deruhte eden Hz. Hasan soyuna verilmesi görülmektedir. Hz. Hasan soyundan gelen herkesin şerîf olarak lakaplandırılması ve bunun ıstılâhî bir anlam kazanmasının ne zaman olduğu, ele aldığımız dönemi aşan bir husus olmaktadır. Bununla beraber kendisi bir Hüseyinî olan ve Hz. Ali’nin nesebiyle ilgili orijinal bir eseri olan Dâvûdî’nin naklettiği bir rivayet bize bu konuda bir ip ucu vermektedir: Buna göre bir Hasanî ile bir Hüseyinî arasında geçen konuşmada birbirlerini tanımak için ilk sordukları soru “Sen Alevî misin?”, ikinci soru ise “Hasanî mi Hüseyinî misin?” olmuştur.⁶⁹ Olayın yedinci yüzyılda geçtiğine bakılırsa hala Hz. Hasan evlâdına şerîf denilmediğini, Hasanîler ve Hüseyinîler için seyyid ve şerîf ayrımının kullanılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. VIII/XIV. yüzyılda yaşayan Zehebi’nin Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ adlı eserinde,⁷⁰ IX/XV. yüzyılda yaşayan ve Hüseyinî olan Dâvûdî’nin Umdetü’t-Tâlib fi Ensâbi

⁶⁸ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî el-Mağribî (808/1406), Târîhu İbn Haldûn - Kitâbü’l-Iber ve Divânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fi Eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve Men Âsârahüm min Zevi’s-Sultâni’l-Ekber-, Beyrut, 1391/1971, IV/113; Dâvûdî, age., s. 111-112; Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrreme Emirleri, s. 70; Wensinck, “Mekke”, İA, VII/637; Provençal, “Şurefâ” El², IX/508; Lewis, B. “Alids”, El², ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1986, I/403; Huart, C., “Ali Evlâdı”, İA., İstanbul, 1978, I/320. Söz konusu neseb seçeresi için bkz. Zambaur, Edvard De (1368/1949), Mu’cemu Ensâbi ve’l-Üsrati’l-Hakîmeti fi’t-Târîhi’l-İslâmî, Arapça’ya çev: Zeki Muhammed Hasan-Hasan Ahmed Mahmûd, Kâhira, 1951, s. 30-31; Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l’histoire de l’Islam, Hanovre, 1927, s. 21. Mekke’de şeriflerin idaresi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Küçükaşçı, age., s. 95-114.

⁶⁹ Dâvûdî, age., s. 114-115.

⁷⁰ Hüseyinî olan Ca’fer Sâdık için “Zamanında Hâşim oğullarının seyyidi” (ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ, thk: Şuayb el-Arnâvût vd., 7. baskı, Beyrut, 1410/1990, X/105); Mûsâ Kâzım için “Seyyid” (A’lâm, IX/387; Iber, I/221; Yâfî, age., I/394); Muhammed Cevad b. Ali için “Şerîf” (Iber, I/300; Yâfî, age., I/394); Muhammed b. Hasan el-Askerî için “Şerîf” (A’lâm, XIII/119)

Âl-i Ebî Tâlib adlı eserinde,⁷¹ IX/XV. yüzyılın sonlarında X/XVI. yüzyılın başlarında yaşayan Süyûtî'nin Hz. Zeyneb bt. Muhammed'in soyu ile ilgili eserinde seyyid ve şerîf ifadelerinin Hasan ve Hüseyin evlâdını ayırıcı bir özellikte kullanılmadığı görülmektedir.⁷² Söz konusu kitapta Süyûtî, şerîf lakabının Fâtımîler ile beraber sadece Hasanî ve Hüseyinîler'e kullanıldığını, onlardan önce Muhammed b. Hanefiyye gibi Hz. Ali'nin diğer oğullarına veya amcaoğulları Ca'ferî, Akîlî ya da Abbâsîler'e bu lakabın zaman zaman kullanıldığını ifade etmektedir. Bundan dolayı Süyûtî'nin yaşadığı dönemde eşrâf için yapılan bir vakıf veya vasiyet sadece Hasanî ve Hüseyinîler'i kapsamaktadır.⁷³ Dolayısıyla IV/X. yüzyıldan itibaren Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evlâdına seyyid ve şerîf lakapları kullanılmakla beraber Hz. Hasan soyundan gelenler için "şerîf", Hz. Hüseyin soyundan gelenler için "seyyid" ifadesinin, onların bulunduğu her coğrafyada ve her zamanda bir kavram olarak kullanıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Şerîf lakabının çıkma sebebi olarak ifade ettiğimiz Mekke'deki siyasî lakap olan şerîfliğin, Hz. Hasan evlâdına verildiği Hicaz bölgesinde bile Mekke emirliği yapan ve onların soyundan gelen Hasanîler'e şerîf denildiği halde, aynı bölgede yaşayıp da Mekke emirliği yapmayanlara seyyid denilmesi⁷⁴ de bu görüşü desteklemektedir. Ancak Hz. Peygamber döneminde kendilerine seyyid denilen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için, yer yer seyyid ve şerîf ifadelerinin kullanıldığı da gözden kaçırılmamalıdır.

c) Ehl-i Beyt Kavramı ile Seyyidlik ve Şerîflik Kavramlarının İrtibatı

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden itibaren günümüze kadar, pek çok tartışmanın odak noktası olan, zaman zaman istismar aracı haline gelen Ehl-i beyt kavramı ile ilgili çok değerli bir doktora çalışması yapan M. Bahaüddin Varol'un araştırmasından hareketle bu kavramı tanımaya çalışalım: "Ehl ve beyt kelimelerinden oluşan ehl-i beyt terimi, bir isim tamlaması

kullanılmıştır. Buna karşılık Hasanî olan Hasan b. Zeyd b. Hasan için "Seyyid" ifadesi kullanılmıştır. (Zehebî, Iber, I/194; Yâfî, age., I/355).

⁷¹ Hüseyinî olan Hüseyin b. Mûsâ el-Ebraş ile onun iki oğlu er-Rızâ ve el-Murtezâ için "eş-Şerîf" (Dâvûdî, age., s. 167-168) kullanılmıştır. Buna karşılık Hasanî olan Ca'fer b. Hasan için "es-Seyyid" (age., s. 151); İbrahim b. Hasan için "es-Seyyid" (age., s. 132); İsmail b. İbrahim'in soyundan gelen ve Mısır'da bulunan Mariyye oğulları için "es-Seyyid" (age., s. 133) kullanılmıştır.

⁷² Süyûtî, Zeynebiyye, s. 9, 13.

⁷³ Süyûtî, Zeynebiyye, s. 9, 13.

⁷⁴ Yemânî, age., s. 28.

olarak ‘ev halkı’, ‘hane halkı’ anlamına gelmektedir. Kelime anlamı itibariyle evde oturanları ve evde bulunanları ifade eden bu tabire kavram olarak daha farklı anlamlar yüklenmiştir.”⁷⁵ Gerek lügatlerde gerekse âyet ve hadislerde, hem kelime ve hem de kavram olarak farklı anlamların verilmesi,⁷⁶ kavrama işaret eden açık bir nassın olmaması ve İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren tarih sahnesine çıkan bazı siyasî-itikâdî oluşumların bu kavrama giydirmek istedikleri anlamlar sebebiyle⁷⁷ Ehl-i beyt sadece Rasûlullah’ın hanımlarıdır; Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hüseyin’dir; Rasûlullah’ın çocukları, hanımları ve ehl-i kisâdır; ehl-i kisâ, Ümmü Seleme, Vâsile b. Eska‘ ve Selmân-ı Fârisî’dir; kendisine sadakanın haram olduğu kimselerdir; Hz. Peygamber’in bütün akrabalarıdır; müttakî müminlerdir veya Rasûlullah’ın ümmetidir şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁸ Ehl-i beyt olgusu, İslâm’ın siyasî tarihinde farklı zaman ve zeminlerde değişik dinî ve siyasî gruplar tarafından, kendi görüş ve düşüncelerine uygun olarak tanımlanmaya ve bu istikamette kullanılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan bu vakıa, ciddi problemleri beraberinde getirmiş, her şeyden önce kavramın gerçek ve doğru bir tarzda anlaşılmasının önüne ciddi engeller çıkarmıştır.⁷⁹ Ehl-i beytin tanımı ile ilgili bu problemin yanı sıra bir başka problem de bu kavrama dahil olan kişilerin zürriyetlerinin de ehl-i beyt olup olmadığıdır. Hiç şüphesiz ehl-i beyt kavramı içerisinde yer almak, gerek ehl-i beytin faziletiyle ilgili naslar⁸⁰ gerekse Müslümanların Hz. Peygamber’e duydukları sevgi ve saygı kaynaklı onlara ayrı bir değer vermeleri sebebiyle büyük bir önemi haiz olmuştur. Tabii olarak, bu değeri istismar etme gündeme gelmiştir. Nitekim Sünnîler ve Şîîler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya

⁷⁵ Varol, M. Bahaüddin, Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut, Konya, 2004, s. 38.

⁷⁶ Varol, Kavramsal Boyut, s. 65.

⁷⁷ Varol, Kavramsal Boyut, s. 40.

⁷⁸ Varol, Kavramsal Boyut, s. 65-89.

⁷⁹ Yıldız, Harun, “Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdüşümleri”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 297.

⁸⁰ Heytemî, ehl-i beytin fazileti ile ilgili 14 âyet-i kerîme ve 44 hadis-i şerîf zikretmiştir. El-Heytemî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî (974/1566), es-Savâiku’l-Muhrika fi’r-Reddi alâ Ehli’l-Bide‘ı ve’z-Zendeka, İstanbul, 1406/1986, s. 143-196. Sharon, “Ehl-i beyti sevmeyi ve ona destek olmayı dinî bir görev, onlara düşmanlığı bir günah işleme olarak kabul eden değişik rivayetler, aynı politik kategoriye girmektedir.” derken bu türlü rivayetlerin dönemin politik mesajları olduğunu söylemekte, dolayısıyla Rasûlullah’a ait olmadığını üstü örtülü ifade etmektedir. Sharon, Moshe, “Ehl-i Beyt-Ev Halkı-”, çev: Cem Zorlu, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 343.

menfaat temin etmek için ehl-i beyti kullanan pek çok şahıs, grup, mezhep ve tarikat ortaya çıkmıştır, hâlâ da çıkmaya devam etmektedir. Tarih boyunca ehl-i beyt üzerinden siyaset yapmış olan Şîa'nın inanç sisteminin bel kemiğini imamet nazariyesi, yani ehl-i beyt imamlarına itaat oluşturmaktadır. Çünkü Şîa, ehl-i beyti oluşturan on iki imama itaati bir inanç esası haline getirerek, siyasal iktidarı ele geçirmenin ve meşruiyetin kaynağı olarak görmektedir. Sünnî bazı tarikatlar, tarikat silsilesini ehl-i beyte dayandırarak prestij kazanmaya çalışmışlardır. Hala Sünnîler arasında, etnik olarak Arap dahi olmayan kimseler, kendilerini seyyid ve şerîf olarak sunmakta, insanların Peygamber ve soyuna olan saygısını istismar etmektedirler. Bir çok Alevî topluluk arasında da etnik olarak Türk asıllı olan bazı Alevî dedeleri, prestij ve imtiyaz elde etmek için seyyid olduklarını iddia ederek soylarını ehl-i beyte dayandırmaktadırlar. Bu yüzden dedelik, babadan oğula geçmektedir.⁸¹ Bu imtiyaz pastasından pay almak isteyenler, ehl-i beyti kendi tekelinde tutmak istemişlerdir. Örneğin ehl-i beyt konusu Abbâs oğulları ile Ali oğulları arasında büyük tartışmalara sebep olmuştur. Alevîler ehl-i beyt kapsamına ehl-i kisadan ve on iki imamdan başka sadece on iki imamın soyunu dâhil etmişler, dolayısıyla Hz. Hasan soyunu ehl-i beyt olarak kabul etmemişlerdir.⁸²

Varol, ehl-i beytten ayrı olarak ehl-i beytin soyundan gelenler için “ehl-i beyt zürriyeti” ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir.⁸³ Aslında ehl-i beyt kavramının farklı taraflarca kullanılması, zannımızca öncelikle Hz. Ali soyunu anlatmak üzere “Alevî”⁸⁴ ve “Tâlibî”,⁸⁵ daha sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyunu ifade etmek üzere

⁸¹ Kutlu, Sönmez, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semelendirilmesi”, İslâmiyat, Ankara, 2000, Sayı: 3, Cilt: 3, s. 99-100.

⁸² Üçer, Cenksu, “Geleneksel Alevîlikte Ehl-i Beyt Anlayışı -Tokat Yöresi Örneği-”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 275,278.

⁸³ Varol, Kavramsal Boyut, s. 129; Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, Konya, 2004, s. 18.

⁸⁴ El-Aleviyûn ve el-Alevî nisbeleri Hz. Ali'nin soyuna mensup kişileri kasteden bir ifadedir. Uyar, age., s. 35,36; Sarıçam, Emevî, s. 79; Bu tabir “Şîa” tabiri ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Fığlalı, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri, 3. baskı, Ankara, 1986, s. 233.

⁸⁵ Nisbe olarak genel anlamda Ebû Tâlib'in oğullarını ifade etmekle beraber, özel anlamda Ali evlâdı için kullanıldığı variddir. Abbâs oğulları ve Ebû Tâlib oğulları arasında Abbâsî ve Tâlibî şeklinde ilk defa bir ayırım ihdas eden Hâşimî'nin, halife Ebû Ca'fer el-Mansûr olduğu ifade edilmektedir. Uyar, age., s. 36, (Ya'kûbî, Müşâkeletü'n-Nâs li Zamânihim, s. 22,23'ten naklen).

“Seyyid” ve “Şerîf” kavramlarını doğurmuştur.⁸⁶ Dolayısıyla kendisine zekatın haram olduğu Hz. Peygamber’in bütün akrabalarına “Hâşimî”; Ebû Tâlib’in oğullarına “Tâlibî”, Hz. Ali oğullarına “Alevî”, Hz. Hasan soyuna “Şerîf” ve Hz. Hüseyin soyuna “Seyyid” denildiği takdirde “ehl-i beyt zürriyeti” gibi bir kavrama ihtiyaç söz konusu olmayacaktır. Üstelik nasslarda kendilerine Hz. Peygamber’in “ehl-i beyt” diye tarif ettiği kişiler onun vefatından sonra yaklaşık elli sene içerisinde vefat ettiğine göre ehl-i beyt gibi bir kavramın kullanılmasına da gerek kalmayacak bu da ehl-i beyt kavramının istismarına günümüz itibarıyla son vermiş olacaktır. Gerçi bununla, seyyid ve şerîf kavramlarının istismarı önlenmiş olmayacaktır ama bu husus kavramların yerine oturmasına biraz daha katkıda bulunmuş olacaktır.

2. Zaman Açısından Konunun Kapsamı

İslâm tarihi kitapları genel olarak siyasî olayları ele almaktadır. Biyografik eserler de bu husustan nasibini almıştır. Biyografik eserlerde, kişilerin hayat hikayeleri yer almaktadır. Bu sebeplerden dolayı tarihte yaşayan mümtaz kişilerin dinî, sosyal, kültürel konumları ile ilgili bilgileri derli toplu bir şekilde bulmak kolay değildir. Bu mümtaz kişiler Hz. Peygamber nesli gibi çok önemli ve özellikli kişiler olduğunda, doğru bilgi sıkıntısı da kendini göstermektedir. Zira böylesi kişiler birileri tarafından aşırı sevilirken bazıları tarafından düşmanca tavırlara maruz kalmışlardır. Aynı kişiler yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi tarih boyunca istismara malzeme olan şahıslar olunca, hiç şüphesiz durum biraz daha karmaşık bir hal arz etmiştir. Bütün bu mülâhazalar altında seyyid ve şerîflerin dinî, sosyal ve kültürel konumları ile ilgili bir çalışmada zaman sınırlaması bir gereklilik halini almıştır.

Abbâsîler dönemi, seyyid ve şerîflerin dünyanın dört bir tarafına yayıldığı ve devletler kurdukları bir dönemdir. Ehl-i beyt, seyyid, şerîf gibi kavramların yaygın olarak kullanıldığı zaman birimi de bu dönemdir. Bu hususlar sebebiyle çalışmamız, Abbâsîler dönemiyle ilgili

⁸⁶ Ehl-i Beyt içinde Hz. Ali’nin öz oğullarının ön plana çıkma sebepleriyle ilgili Adnan Demircan, özetle şunları söylemektedir: Ca’fer ve Ali’nin yakın akrabaları arasında Hz. Peygamber’e ilk inanan kişiler olması ve Ca’fer’in de Mute Savaşı’nda şehit olması sebebiyle Ali ön plana çıkmıştır. Yine Hz. Peygamber’in amcası Abbâs’ın ancak Mekke’nin Fethi öncesinde Müslüman olduğunu açıklaması ve Ali’nin Hz. Peygamber’in damadı olması da Hâşim oğulları arasında Ali’ye mukayese edilemeyecek bir prestij sağlamıştı. Demircan, Adnan, “Arap Siyasî Geleneğinin Ehl-i Beyt Tamlamasının Kavramlaşma Sürecine Etkisi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 101, 102.

olacaktır. Bununla birlikte Abbâsîler Dönemi yaklaşık beş yüzyıllık bir zamanı kapsadığı için, bu kadar bir geniş zaman diliminde seyyid ve şeriflerin dinî, sosyal ve kültürel konularıyla ilgili bir çalışma yapmanın zorluğu da ortadadır. Bu sebeple Abbâsîler döneminde de bir zaman sınırlamasına gidilmiştir.

Abbâsîleri değişik yönleriyle ele alan son dönem tarihçileri Abbâsî Devleti'nin gücüne, siyasî durumuna, kültür ve fikir hayatının parlaklığına, toprakların ve hâkimiyetinin boyutuna göre⁸⁷ bu devleti kimileri iki bölümde⁸⁸ kimileri ise dört bölümde⁸⁹ ele almışlardır. Bu sebeple bazı yazarlar eserlerine “el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel” ismini vermişlerdir.⁹⁰ Bu ise Abbâsîler Devleti'nin kuruluş yılı kabul edilen 132/750 ile başlamakta, genel kabule göre 232/847 Halife Vasık ile sona ermektedir.⁹¹

Seyyid ve şerif kavramlarının tarihteki ıstılâhî anlamlarını kazanma sürecini tespit edebilmek bu çalışmanın bir gayesidir. Söz konusu iki terimin yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Hasanî ve Hüseyinîler'i ifade etmesi IV/X. asırdan itibaren olduğu göz önüne alınırsa, bu terimlerin yerine oturmasında tarihî süreç itibariyle, Abbâsîler'in ilk dönemi önem arz etmektedir. Bu sebeple bu araştırmada Abbâsîler'in ilk dönemi seçilmiştir.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmamızda zaman açısından bir sınırlama yapma zorunluluğundan sonra ikinci bir zorunluluk da inceleyeceğimiz şahıslar açısından olmuştur. Hz. Peygamber'in manevi mirasına sahip çıkmak isteyen akrabaları hiç şüphesiz sadece Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın çocukları olmamıştır. Abbâsîler de ehl-i beyt olduklarını iddia etmişler, hatta amca Abbâs'ın

⁸⁷ Takkûş, Muhammed Suheyl, Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Beyrut, 1996, s. 32-33; Muhammed Süleyman Hüseyin, ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsî, Riyad, 1404/1984, s. 7.

⁸⁸ Aykaç, Mehmet, Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar (132-232/750/847), Ankara, 1997, s. 9-10; Demirayak, Kenan, Abbâsî Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1998, s. 2; Muhammed Süleyman Hüseyin, age., s. 7; İbrahim Eyyûb, et-Târîhu'l-Arabiyyü –es-Siyasî ve'l-Hadarî-, Beyrut, 1989, s. 26; Ed-Dûrî, Abdülaziz, el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 2. baskı, Beyrut, 1988, s. 173.

⁸⁹ Takkûş, age., s. 32-33.

⁹⁰ Örnek olarak Dûrî'nin el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 2. baskı, Beyrut, 1988; Şevkî Dayf'ın el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 13. baskı, Kâhira, 1994 ve Mahmud Fehmi Abdülcelil'in el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, Kâhira, 1413/1993 eserlerini verebiliriz.

⁹¹ Aykaç, age., s. 9-10; Demirayak, age., s. 2; İbrahim Eyyûb, age., s. 26; Muhammed Süleyman Hüseyin, age., s. 7; Takkûş, age., s. 32-33.

yeğene varis olmadaki öncelikli konumunu ve soyun erkek tarafından devam ettirildiğini dolayısıyla Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin ikinci sırada sayılabileceğini dile getirerek bu iddialarını desteklemeye çalışmışlardır. Bu arada ehl-i beyt ifadesi değişik zümreler tarafından kullanılmaya başlamıştır. Ebû Tâlib'in soyunu ifade etmek üzere Tâlibîler ve Ali b. Ebî Tâlib'in soyunu ifade etmek üzere Alevîler ifadesi zaman zaman kullanılmıştır. Ali-Fâtıma evlâdının dışında Hz. Ali'nin diğer hanımlarından ve ümmü veledlerden olma çocukları da ehl-i beyt ve mehdi kavramlarını kullanmışlar veya onlar başkaları tarafından bu kavramları kullanmaya teşvik edilmişlerdir. Daha sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyunu ifade etmek ve diğer kavramları dışarıda bırakmak üzere seyyid ve şerîf kavramları doğmuştur. Biz de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlerin dinî, sosyal ve kültürel konularını araştırmak istediğimizden dolayı diğer kişilerle karışmasını önlemek açısından seyyid ve şerîfler ifadesini gerek tez başlığımızda gerekse çalışmamızda kullanmak durumunda kaldık. Her ne kadar seyyid ve şerîf kavramları Abbâsîler'in ilk döneminde Hasan ve Hüseyin soyundan gelenleri ifade eden kavramlar olarak kullanılmasa da Hasanî ve Hüseyinî olanları ayırt etmek amacıyla bu kavramlar söz konusu dönem için kullanılmak durumunda kalmıştır. Aslında her ilim dalında kavramların ve literatürün oturması uzun yıllar hatta asırlar almıştır. Bu bilinen bir gerçektir. Söz konusu kavramlar tarihî seyir içerisinde incelenirken, onların terim manasında kullanılmadığı dönemlerde incelenmesi gerektiğinde, her ne kadar söz konusu zamanlarda terimler kullanılmasa da olguların varlığından dolayı kavramlar kullanılmamıştır. Örneğin Şîa kavramı terimsel manada III-IV/IX-X. asırlar itibarıyla bir manaya kavuşmasına rağmen ilk dönemdeki olgu ve içerik olarak Şîî olan hareketler de Şîî veya Şîa olarak adlandırılabilmiştir. Seyyid ve şerîf ifadelerinin terimsel manaya kavuştuğu yılları tespit etme açısından tez başlığımızın ve içeriğinin “Abbâsîler'in İlk Döneminde Seyyid ve Şerîflerin Dinî, Sosyal ve Kültürel Konuları” şeklinde olması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Araştırmamız Abbâsîlerin ilk döneminde yaşamış, elliye yakın seyyid ve şerîfin isimlerini tespit ile başladı. Bunun için öncelikle tabakat türü kitaplara müracaat edildi. Bu konuda ilklerden sayılan İbn Sad'ın Tabakât'ı⁹² tarandı. Buradaki on kadar seyyid ve şerîf gerek bu eserin erken bir dönemde yazılmış olması gerekse çocuklarının itinalı bir şekilde verilmesi açısından önem arz etmiştir. Yine aldığı şahısları tabaka tabaka inceleyen Halife b.

⁹² İbn Sad, Muhammed (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübra, Beyrut, 1388/1967.

Hayyat'ın eserinden⁹³ seyyid ve şerîflerin ölüm tarihleri ile ilgili yararlanılmıştır. Aynı türde Zehebî'nin A'lâm'ından⁹⁴ hem daha fazla sayıda seyyid ve şerîfin hayatıyla ilgili malumata hem de özellikle ilim hayatı açısından daha fazla bilgiye rastlanıldı. Ziriklî'nin A'lâm'ından⁹⁵ ve İbnü'l-İmâd'ın Şezerâtı'ndan⁹⁶ bibliyografya açısından faydalanıldı. Tabakat kitaplarına benzer olan vefeyât türü eserlerden İbn Hallikân'ın⁹⁷ ve Safedî'nin⁹⁸ kitaplarından istifade edildi. Özellikle Safedî'nin eserinde, diğer tarih kitaplarında rastlanılmayan orijinal bilgilerden ve şiirlerden büyük ölçüde istifade edildi. Bibliyografi türünden sayılabilecek ancak şairlerin hayatını konu edinen mukaddem ve çağdaş eserlerden⁹⁹ hem şair olan seyyid ve şerîflerin hayatları ve özellikle edebiyat yönleriyle alakalı hem de o toplumun bir aynası niteliğinde olan şairlerden Hz. Peygamber evlâdı taraftarı olarak tanınan şairlerin hayatlarıyla alakalı bilgiler elde edildi.

İkinci olarak neseb ve şecereleri doğru tespit etme açısından ensab türü eserlere müracaat edildi. Bunlardan Belâzurî'nin Ensâbu'l-Eşrâf'ı, tarih olarak ilklerden olma açısından önem arz etmesine rağmen, bu eserde alanımız ile ilgili fazla bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Hazm'ın Cemheratü Ensâbi'l-Arab¹⁰⁰ ve Zübeyrî'nin Kitâbü Nesebi Kurayş¹⁰¹ isimli kitaplarından ise seyyid ve şerîflerin eşleri ve çocukları konusunda

⁹³ Halîfe b. Hayyât, Ebû Ömer el-Leysî el-Uşfûrî (240/854), et-Tabakât, 2. baskı, thk: Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad, 1402/1982.

⁹⁴ ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, thk: Şuayb el-Arnâvût vd., 7. baskı, Beyrut, 1410/1990.

⁹⁵ Ez-Ziriklî, Hayruddîn (1396/1976), el-A'lâm, 2. baskı, 1373/1954.

⁹⁶ İbnü'l-İmâd, Ebû Felâh Abdülhayy b. el-İmâd el-Hanbelî (1089/1679), Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut, el-Mektebü't-Ticariyye, trs.

⁹⁷ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân, thk: İhsan Abbâs, Beyrut, 1968.

⁹⁸ Es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Aybek (764/1363), Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât, 2. baskı, Wiesbaden, 1962.

⁹⁹ El-İsfehânî, Ebu'l-Ferac Ali b. Huseyn b. Muhammed (356/967), el-Eğânî, Şerh: Semir Câbir, Beyrut, 1407/1986; El-Merzubânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. Imrân (384/994), Mu'cemü'ş-Şuarâ, 2. baskı, Beyrut, 1402/1982; Eş-Şek'a, Mustafa, eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ fi'l-Asri'l-Abbâsî, 6. baskı, Beyrut, 1986; Atvan, Hüseyin, Şuarâü'd-Devleteyn –el-Ümeviyye ve'l-Abbâsiyye-, 2. baskı, Beyrut, 1981.

¹⁰⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1064), Cemheratü Ensâbi'l-Arab, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 5. baskı, Kâhira, Dâru'l-Meârif, trs.

¹⁰¹ Ez-Zübeyrî, Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (236/850), Kitâbü Nesebi Kurayş, thk: E. Levi Provençal, Kâhira, 1982.

faýdalanılmıştır. Isfehâni'nin Mekâtilü't-Tâlibiyyîn¹⁰² isimli eseri, her an kendisine müracaat ettiğimiz temel bir kaynak olmuştur. Diğer kaynaklarda göremediğimiz farklı bilgilerde, seyyid ve şerîflerin annelerinin ve çocuklarının isimlerini tespitinde bizim için çok önemli bir eserdir. Bu alanda en çok istifade ettiğimiz eserler, birbirine benzemekle birlikte Mervezî'nin¹⁰³ ve Dâvûdî'nin¹⁰⁴ Tâlibîler'in neseblerine hasretmiş oldukları eserlerdir. Her iki eser de seyyid ve şerîflerin şecereleri ve hayatlarıyla ilgili bilgileri ve ilginç anekdotları ile diğer eserlerden ayrılmaktadırlar. Kendisi de Hz. Hasan soyundan olmakla şerîf olan Dâvûdî, bazı meşhur kişilerin Ali-Fâtıma soyundan gelmediklerini uzun uzun izah etmesiyle de farklı bir özellik göstermektedir. Yine bir Hasanî olan Şerîf İdrîs b. Ahmed el-Fudaylî'nin ed-Düraru'l-Behiyye ve'l-Cevâhiru'n-Nebeviyye¹⁰⁵ isimli şecere kitabı ise Dâvûdî'nin tekrarı niteliğindedir. Şecerelerin tespiti konusunda Makrîzî'nin İttiâzu'l-Hunefâ'sı,¹⁰⁶ yine Zambaur, Wüstenfeld ve Kaj Öhrnberg'e ait Hasanî ve Hüseyinîler'in şecerelerini şemayla ayrı ayrı gösteren çalışmaları,¹⁰⁷ araştırmamız açısından çokça istifade edilen çalışmalardır. Bunlardan Öhrnberg ayrı bir önemi haizdir çünkü aralarında Cemheratü'n-Neseb, Nesebü Kurayş ve Cemheratü Ensâbi'l-Arab'ın da bulunduğu yedi esere dayanarak hazırlanan bu şecerede seyyid ve şerîflerin nesepleri yüz kırk ayrı tablo halinde gösterilmiştir.

¹⁰² El-Isfehâni, Ebu'l-Ferac Ali b. Huseyn b. Muhammed (356/967), Mekâtilü't-Tâlibiyyîn, thk: es-Seyyid Ahmed Sakr, 3. baskı, Beyrut, 1408/1987.

¹⁰³ El-Mervezî, İsmail b. Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezverkanî (614/1217), el-Fahrî fi Ensâbi't-Tâlibiyyîn, thk: Mehdî er-Recai, Kum, 1409.

¹⁰⁴ Ed-Dâvûdî, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasanî (828/1425), Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âl-i Ebi Tâlib, thk: Nezzâr Rıdâ, Beyrut, Dâru'l-Mektebi'l-Hayat, trs.

¹⁰⁵ El-Fudaylî, Şerîf İdris b. Ahmed (1316/1898), ed-Düraru'l-Behiyye ve'l-Cevâhiru'n-Nebeviyye, thk: Ahmed b. Mehdî-Mustafa b. Ahmed, Mağrib, 1420/1999.

¹⁰⁶ El-Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1442), İttiâzu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîne'l-Hulefâ', thk: Cemalüddîn eş-Şeyyâl, 2. baskı, Kâhira, 1416/1996.

¹⁰⁷ Zambaur, Edvard De (1368/1949), Mu'cemu Ensâbi ve'l-Üsrati'l-Hakîmeti fi't-Târîhi'l-İslâmî, Arapça'ya çev: Zeki Muhammed Hasan-Hasan Ahmed Mahmûd, Kâhira, 1370/1951; Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam, Hanovre, 1346/1927; Wüstenfeld, Ferdinand (1317/1899), Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien, Göttingen, 1268/1852; Öhrnberg, Kaj, "The Offspring of Fatima Dispersal and Ramification", Studia Orientalia, 54, Helsinki, 1383/1983.

Yine İslâm tarihinde temel sayılabilecek Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr'in eserleri¹⁰⁸ tarandı. Siyasî bir tarih kaynağı olmaları hasebiyle bu eserlerden özellikle hurûc eden seyyid ve şerîflerin hareketleri, Abbâsî idarecileriyle ve toplumla olan ilişkileri konusunda istifade edildi. Bunlardan İbn Kesîr çok özet bilgiler vermesine karşın, ehl-i beyt nesliyle alakalı tafsilatlı bilgiler veren Taberî ve İbnü'l-Esîr'in, çoğu zaman birbiriyle noktasına varıncaya kadar aynı rivayetleri naklettiği görüldü. Söz konusu müelliflerin eserlerinde Hz. Peygamber evlâdının halifelere karşı hareketlerine “zuhûr, hurûc, mehrac” gibi ifadeler kullanılması dikkat-i câlib idi. Seyyid ve şerîflere hürmet dolu bu ifadelerin kullanımının, daha sonraki tarihçiler tarafından da izlendiği söylenebilir. Tarih kitapları içerisinde özellikle Ya'kûbî,¹⁰⁹ Mes'ûdî¹¹⁰ ve İbn Tiktakâ¹¹¹ ehl-i beyt muhibbi kişiler olarak konumuzla ilgili zaman zaman farklı bilgiler vermişlerdir.

Araştırmamız içerisinde şahısların hayatlarıyla alakalı hem Şîî bakış açısını yansıtmak, hem de Sünnîlerle Şîa arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek adına Şîa mezhebinin 375 tane eserini derleyen ve bunu isim isim sayan Meclîsî'nin Bihâru'l-Envâr'ından¹¹² özellikle istifade edilmiştir. 110 ciltlik bu devasa eserde özellikle on iki imamla alakalı çok tafsilatlı bilgiler bulunmuştur. Onların gerek hayatları, gerekse dinî ve ilmî yönleriyle ilgili bu eserden yararlanılmıştır. Muhsin Emîn'in eseri¹¹³ de taranmış, her iki eserden istifade edildiği görülen Mısırlı Seyyid Şeblencî'den¹¹⁴ de özellikle dinî hayat ve menkıbeler konusunda bilgiler toplanmıştır.

¹⁰⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), Târihu't-Taberî -Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk-, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Kâhira, 1419; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), el-Kâmil fi't-Târîh, 4. baskı, Beyrut, 1414/1994; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dımeşkî (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk: Abdurrahman el-Lâdkî-Muhammed Beydûn, Beyrut, 1416/1996.

¹⁰⁹ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer el-Abbâsî (284/897), Târihu'l-Ya'kûbî, Beyrut, 1415/1995.

¹¹⁰ El-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (345/956), Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, byy., 1283.

¹¹¹ İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), el-Fahrî fi'l Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, thk: Memduh Hasan Muhammed, Kâhira, 1999.

¹¹² Meclîsî, Allâme Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali (1110/1698), Bihâru'l-Envâr, 4. baskı, Beyrut, 1404.

¹¹³ El-Emîn, Seyyid Muhsin, A'yânü's-Şîa, thk: Hasan el-Emîn, Beyrut, 1406/1986.

¹¹⁴ Şeblencî, es-Seyyid Mümin b. Hasan (1298/1881), Nûru'l-Ebsâr fi Menâkibi Âl-i Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr, Mısır, 1324.

Araştırmamız içerisinde tasnif açısından yararlanma zorluğu bulunan coğrafya kitaplarından ve şehir tarihlerinden kısmî olarak istifade edilebilmiştir. Orijinal bilgiler bulunan bu kitaplardan el-Bekrî'nin Mu'cemü Me'sta'cem¹¹⁵ ve Yakut el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân'ından¹¹⁶ yer isimlerinin tespitinde faydalanılmıştır. Şehir tarihi niteliğindeki İbn Şebbe'nin el-Medinetül'l-Münevvera'sında¹¹⁷ Medine'de yaşamış seyyid ve şerîflerin ev ve bahçeleriyle ilgili bilgiler, Muhammed ve İbrahim kardeşlerin hurûcu ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir. İbn Zülâk'ın, İbn Tağriberdî'nin ve Süyûtî'nin Mısır'la alakalı eserlerinde¹¹⁸ ise Mısır'a yerleşmiş veya gelmiş ya da bir şekilde mektupla dahi olsa Mısırlılar'ın istifade ettiği seyyid ve şerîflerle ilgili diğer tarih kitaplarında rastlayamadığımız orijinal bilgiler mevcuttur. Berrâkî'nin Kûfe tarihinden¹¹⁹ de istifa edilmiştir. Mağribi Aksa ve Endülüs'le alakalı tarih kitaplarından¹²⁰ özellikle İdrisîler ile ilgili bilgiler derli toplu bir şekilde bulunabilmiştir.

Seyyid ve şerîflerin edebî-ilmî ve kültürel yönleriyle alakalı bilgileri elde ederken İbn Abdırabbih'in, Cehşiyârî'nin, İbn Teymiye'nin, Şevki Dayf'ın, Hasan İbrahim Hasan'ın, Demirayak'ın eserlerinden¹²¹ istifade edilmiştir. Onların malî yapılarını ve maişetlerini

¹¹⁵ El-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz el-Endelüsî (487/1094), Mu'cemü Me'sta'cem, thk: Mustafa es-Sekkâ, 3. baskı, Beyrut, 1403.

¹¹⁶ El-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh (626/1229), Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, Dâru'l-Fikr, trs.

¹¹⁷ İbn Şebbe, Ömer (262/876), Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvera, thk: Fehim Muhammed Şeltût, 2. baskı, Cidde, 1399/1979.

¹¹⁸ İbn Zülâk, Hasan b. İbrahim b. Hüseyin el-Leysî (387/997), Fedâilu Mısır ve Ahbâruhâ ve Havâssuhâ, thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhira, 1420/2000; İbn Tağriberdî, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabeği (874/1469), en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira, Kâhira, 1383/1963; Es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), Husnû'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhira, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, byy., Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, 1387/1967.

¹¹⁹ El-Berrâkî, Seyyid Hasan b. Ahmed en-Neceffî (1332/1914), Târîhu'l-Kûfe, Ta'lik: Muhammed Sâdık, Beyrut, 1407/1987.

¹²⁰ İbnü'l-Kâdî, Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî (1025/1616), Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs, Rabat, 1973, s. 18-22; en-Nâsırî, Ahmed b. Hâlid (1315/1897), Kitâbü'l-İstiskâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, thk: Ca'fer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî, byy., ed-Dâru'l-Beyzâ, 1997.

¹²¹ İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (327/940), Kitâbü'l-İkdi'l-Ferîd, Şerh ve Ta'lik: Ahmed Emîn vd., 2. baskı, Kâhira, 1375/1956; El-Cehşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdus (331/942), Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb, thk: Mustafa es-Sekkâ vd., 2. baskı, Mısır, 1401/1980; İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm (728/1328), Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye, thk: Muhammed Raşâ ve Salim, 2. baskı, Kâhira, 1409/1989; Şevkî Dayf, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî (III) – el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-

araştırırken Ebû Yûsuf'un, Yahya b. Âdem'in ve İbn Kudâme'nin Kitâbü'l-Harac'ları, Ebû Ubeyd'in Kitâbü'l-Emvâl'i ve malî durum ile ilgili çağdaş eserler¹²² başlıca yararlanılan eserler olmuştur. Onların dinî hayatlarıyla alakalı menkıbe türü bilgileri ve tarikat silsilelerindeki yerlerini tespit esnasında tasavvufi eserlere¹²³ de müracaat edilmiştir.

Abbâsîler'le ilgili yazılmış olan çağdaş eserlerden¹²⁴ tartışma konusu olan Muhammed Nefsü'z-Zekıyye'ye biat edildiği söylenen Ebvâ toplantısı, Muhammed b. Hanefiyye'nin

Evvel- 13. baskı, Kâhira, 1994; Hasan İbrahim Hasan, Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi, çev: İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, 3. baskı, İstanbul, 1991; Demiryak, Kenan, Abbâsî Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1998.

¹²² Ebû Yûsuf, Ya' kub b. İbrahim (182/798), Kitâbü'l-Harâc, çev: Ali Özek, 2. baskı, İstanbul, 1973; Yahya b. Âdem, el-Kuraşî (203/818), Kitâbü'l-Harâc, Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, 2. baskı, Kâhira, 1347; Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (224/838), Kitâbü'l-Emvâl, çev: Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981; Kudâme b. Ca'fer (329/941), el-Harâc ve Snaatü'l-Kitâbe, Şerh: Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî, Bağdad, 1981; El-Hatîb, Abdülkerim, es-Siyâsetü'l-Mâliyye fi'l-İslâm, Beyrut, 1380/1961; Zehrânî, Dayfullah Yahyâ, en-Nefekât ve İdarâtühâ fi'd-Devleti'l-Abbâsiyye –min sene 132/749 ilâ 334/945- Mekke, 1406/1986; Sıddîkî, S.A., İslâm Devleti'nde Malî Yapı, İstanbul, 1973; Husarî, Ahmed, es-Siyâsetü'l-Iktisâdiyye ve'n-Nüzümü'l-Mâliyye fi'l-Fıkhî'l-İslâmî, Kâhira, 1402/1982.

¹²³ İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Cevzî el-Bağdâdî (597/1201), Sıfatü's-Safve, thk: Muhammed Ravvâs Kalacî, Mahmûd Fâhûra, 2. baskı, Beyrut, 1399/1979; Vâsitî, Takiyyüddîn b. Abdurrahmân b. Abdilmuhsin Ebu'l-Ferac (744/1544), Tiryâkü'l-Muhıbbîn, Kâhira, 1305; ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Vâsitî el-Hanefî (1205/1790), İkdü'l-Cevher, TDV. İSAM Kütüphanesi 8062 no'lu yazma eser; Harfîrî, Kemaleddîn (1299/1882), Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik, Süleymaniye, İbrahim Efendi Kütüphanesi 430 No'lu el yazma nüshası; Heytemî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî (974/1566), es-Savâiku'l-Muhrika fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bide'ı ve'z-Zendeka, İstanbul, 1406/1986; Attâr, Feridüddîn (618/1221), Tezkiratü'l-Evliyâ, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1985; Hocazâde, Ahmet Hilmi (1332/1913), Hadîkatü'l-Evliyâ, İstanbul, 1318; En-Nebhânî, Yûsuf b. İsmail (1350/1932), Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ', Beyrut, 1329; Vicdânî, Sâdık (1357/1939), Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliye) hzr: İrfan Gündüz, İstanbul, 1995.

¹²⁴ El-Hudarîbek, Muhammed (1345/1925), Muhâdaratü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Abbâsiyye), Kâhira, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, trs.; el-Işş, Yûsuf (1387/1967), Asru'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye, Tenkîh: Muhammed Ebû'l-Ferac el-Işş, Dımeşk, 1990; el-Abbâdî, Ahmed Muhtâr, Fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî, Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, trs.; Ed-Dûrî, Abdülazîz, el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 2. baskı, Beyrut, 1988; El-Alûsî, Adil Muhyiddîn, er-Ra'yü'l-Âm fi'l-Karnî's-Sâlisî'l-Hicrî, Bağdat, 1987; Ömer Fevzî Faruk, el-Medhal ila Târîhi Âli'l-Beyti Münzü Fecri'l-İslâm, Ammân, 1419/1998; Tabîatü'd-Da'veti'l-Abbâsiyye, Bağdad, 1987; el-Cüzürü't-Târîhiyye li'l-Vizâratî'l-Abbâsiyye, Bağdad, 1986; Buhûsun fi't-Târîhi'l-Abbâsî, Beyrut, 1977; Atvan, Hüseyin, ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Târîh ve Tatavvur, Amman, 1984; ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Mebâdî' ve Esâlib, Beyrut, 1984; el-Beylî, Muhammed Berakât, ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Sevrâtü Beni'l-Abbâs ani'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye, Kâhira, 1986; Mahmud Fehmi Abdücelil, el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, Kâhira, 1413/1993; İbrahim Eyyûb, et-Târîhu'l-Abbâsiyyü –es-Siyâsiyyü ve'l-Hadariyyü-, Beyrut, 1989; Fıkî,

oğlu Ebû Hâşim'in, Abbâsî Muhammed b. Ali'ye imameti vasiyet etmesi, Ali Rızâ'nın Halife Me'mûn tarafından veliaht tayini ve sebepleri, seyyid ve şerîflerin hurûc sebepleri ve sonuçları ile alakalı yorumlar açısından istifade edilmiştir.

Çalışmamızla alakalı M. Bahaüddin Varol'un "Hilafet Mücadelesi'nde Ehl-i Beyt Nesli"¹²⁵ ile Gülgün Uyar'ın "Ehl-i Beyt, İslâm Tarihi'inde Ali-Fâtıma Evlâdı"¹²⁶ isimli akademik çalışmaları bizim için rehber ve baş ucu kitabı özelliği taşımışlardır. Varol'un eserinde Abbâsî Halifeleri ile ehl-i beyt neslinin ilişkileri derli toplu bir şekilde sunulmuş; yine ehl-i beyte meyleden devlet adamları ve şairler, başlıklar altında verilmiş; her iki konuda da eserden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Ancak eserin sadece siyasî olaylarla sınırlı kalması, çalışmamızla ayrılan temel nokta olmuştur. Diğer eserin ilk bölümü de Abbâsî Halifeleri ile seyyid ve şerîflerin siyasî ilişkilerini ele almıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ictimâî hayatla alakalı sadece Ali-Fâtıma evlâdının neseb bilgileri, evlilikleri, gelir kaynakları, yayıldıkları coğrafya ve mezarları ele alınmıştır. Bu anlamda çokca istifade edilen bu değerli çalışmadan bizim çalışmamız ilmî, kültürel ve sosyal açıdan farklı başlık ve içerikleri ile ayrılmaktadır.

İsâmüddîn Abdürraûf, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, Kâhira, 1987; el-Bâşâ, Hasan, Dirâsât fî Târîhi'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Kâhira, 1990; Muhammed Süleymân Hüseyin, ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asri'l-Abbâsî, Riyad, 1404/1984; Ahmed Hüseyin Ya'kûb, el-Hâşimiyyûn fî's-Şerîati ve't-Târîh, Ürdün-Ceraş, 1998; Takkûş, Muhammed Suheyl, Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Beyrut, 1996; Ulyân, Muhammed Abdülfettâh, Kıyâmü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 2. baskı, Kâhira, 1994; el-Ulebî, el-Ahdü's-Sırrî Li'd-Da'veti'l-Abbâsiyye ev mine'l-Ümeviyyîn ile'l-Abbâsiyyîn, Beyrut, 1988; El-Lümeylim, Abdülazîz Muhammed, el-Alâkâtü beyne'l-Aleviyyîn ve'l-Abbâsiyyîn min sene 98 ilâ sene 232, 5. baskı, Beyrut, 1413/1993; Hugh, Kennedy, The Early Abbâsîd Caliphate, London, 1986; Bozkurt, Nahide, Mutezile'nin Altın Çağı –Me'mûn Dönemi-, Ankara, 2002; Bozkurt, Nahide, Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali, Ankara, 2000; Zorlu, Cem, Abbâsilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar, Ankara, 2001.

¹²⁵ Varol, M. Bahaüddin, Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, Konya, 2004.

¹²⁶ Uyar, Gülgün, Ehl-i Beyt, İslâm Tarihinde Ali Fâtıma Evlâdı, İstanbul, 2004.

I. BÖLÜM

SEYYİD VE ŞERİFLERİN DİNİ KONUMU

1. Din Açısından Seyyid ve Şerîfliğin Konumu

İslâm gelmeden önce Arap toplulukları arasında kabileler ve soylar arasında ayrımcılık söz konusuydu. Üstün kabile anlayışı ve yönetici kabile anlayışı vardı. Buna bariz bir misal olmak üzere Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasındaki mücadeleler gösterilebilir.¹²⁷ Hatta Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra tekrar bu iki kabile arasındaki rekabetin canlandığını görmekteyiz. Böyle bir ortamda nazil olan Kur'ân-ı Kerîm üstünlüğün takvada yani Allah'a karşı kulluk bilincinde olduğunu, Ona karşı gelmekten sakınanların daha değerli olduğunu ifade buyurdu.¹²⁸ Aynı âyet-i kerîmede insanların bir erkek ve diğiden yaratıldıkları, onların kabile ve boy olarak ayrılmalarının sebebinin tanıma/tanışma olduğu ifade edildi.

Hz. Peygamber, amelinin/eyleminin kendisini geri bırakıp, ileri götürmediği kişiyi, nesebinin ileri götüremeyeceğini ifade etmektedir.¹²⁹ Hz. Muhammed'in hayatı boyunca, belli bir kabileye, aşirete, boya atfedilen üstünlüğü yıkmaya çalıştığını, Habeşî bir köle dahi idareci olsa ona itaat edilmesi gerektiğini¹³⁰ ve Arab'ın Aceme, Acem'in Araba üstünlüğünün olmadığını söylediğini¹³¹ görmekteyiz. Bütün bunlar, İslâm Dini'nde her hangi bir soya, gruba veya zümreye ayrıcalık ve kutsallık tanınmadığını ifade etmektedir.

Ehl-i beyti öven hadîs-i şerîflerle ilgili ve özellikle "Ben size iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve ehl-i beytim (ıtratî)"¹³² hadisiyle ilgili olarak, gerek hadisin bazı rivayetlerinde ehl-i beyt yerine sünnet ifadesinin kullanılması gerekse şahıslarla amel edilmesinin mümkün olmaması sebebiyle bu rivayetlerdeki ehl-i beytten, Hz. Peygamber'in bütün neslinin değil de

¹²⁷ Bkz. Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, Ankara, 1997. Burada, İslâm öncesi ve sonrasında Emevî-Hâşimî mücadelesi ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır.

¹²⁸ Hucurât, (49) 13.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmîzî, Kur'ân, 10; İbn Mace, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32.

¹³⁰ Buharî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâra, 336-37; Ebû Dâvûd, Sünne, 5; Tirmîzî, Cihad, 28; İlim, 16; Nesâî, Beyat, 26; İbn Mace, Cihad, 39.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/411.

¹³² Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 36; Tirmîzî, Menâkıb, 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/14, 17.

hidayet ve sîretlerinin mutlak surette Kur‘ân ve sahih sünnetin çizgisinde olan neslinin anlaşılması uygun olacaktır.¹³³ Söz konusu rivayet ile ilgili Hayreddin Karaman, şu yorumları yapmaktadır: “Burada itra ve ehl-i beytin aynı manada kullanıldığı görülüyor. Ayrıca kıyamete kadar onun ehl-i beyti ile Kur‘ân’ın birbirinden ayrılmayacağı ifade ediliyor; buna göre ehl-i beytin (itra) doğru yol rehberi olmasının şartı Kur‘ân’dan ayrılmamaları oluyor. Hadiste geçen iki rehber arasındaki ilişki konusunda iki yorum akla geliyor: a) Hz. Peygamber’in soyundan gelenler daima Kur‘ân yolunu izlerler; bu yorumu tarihî bakımdan tespit etmek imkansız gibidir, ehl-i beytten geldiklerini iddia ettikleri halde Kur‘ân yolundan ayrılmış kimselerin bulunduğu da biliniyor. b) Kur‘ân yolundan ayrılanlar benim soyumdan gelseler bile rehber olan ehl-i beyte, itraya dâhil olamazlar. Bu ikinci yorumun daha uygun olduğunu düşünüyorum. Bu taktirde de ‘Kur‘ân var iken, ona uyanların ayrıca rehber olmalarının anlamsızlığı’ ileri sürülebilir. Buna da şu cevap verilebilir: “Kur‘ân’ı doğru anlamak ve uygulamak için örneklere ihtiyaç vardır, Kur‘ân’ı hayatlarına rehber edinen ehl-i beyt de ideal örnekler arasındadır.”¹³⁴ Gerçekten Karaman’ın yorumları tarihî realite ile de örtüşmektedir. Nitekim özellikle I/VII. asırda ehl-i beyt, Kur‘ân’ı yaşayan bir rehberler mektebi haline gelmiş ve o mektepte yetişen Ali Zeyne’l-Âbidîn, Muhammed Bâkır özellikle Ca‘fer Sâdık gibi şahsiyetler, yaşadıkları dönemi her yönden etkilemişlerdir. “Hz. Muhammed, Allah’ın iradesini tutana ehl-i beytim demiş, bundan dolayı akrabalık bağı olmadığı halde Selman-ı Fârisî ile ilgili olarak da aynı şeyi söylemiştir.”¹³⁵

Ehl-i beytin ilk temsilcilerinden biri olan Hz. Hasan, aşırı bir taraftarına şunları söylemiştir: “Yazıklar olsun size! Bizi Allah için sevin. Biz Allah’a itaat edersek, o zaman bizi sevin. Şayet Allah’a isyan edersek, o zaman bize kin duyun.” Bu sözleri dinleyen kişi “Siz Rasûlullah’ın yakını ve hane halkısınız.” deyince Hz. Hasan şöyle cevap verir: “Yazık sana! Allah’a itaat olmadan Allah birisi için Rasûlullah’ın yakınlığını özür kabul etse, bununla ona anne ve baba açısından bizden daha yakın olan birisi (mesela amcası Ebû Tâlib) fayda görürdü. Vallahi ben içimizden asi olanın azabının iki kat olacağından korkuyorum.

¹³³ Dölek, Âdem, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 171,172.

¹³⁴ Karaman, Hayreddin, “Soruşturma”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 406.

¹³⁵ Yıldız, agm., s. 316.

Aramızdan iyi olanın ecrinin iki kat verileceğini de umuyorum. Yazıklar olsun size! Allah'tan korkun ve bizim hakkımızda hakikati söyleyin.”¹³⁶

Hız. Peygamber'in kızı Fâtıma ve onun soyuyla ilgili “Fâtıma iffetini korumuştur, Allah da onun zürriyetini ateşe haram kılmıştır.” sözü hadis âlimlerince mevzu kabul edilmiştir.¹³⁷ İbn Teymiye şu gerekçelerle metin olarak da rivayetin uydurma olduğunu söyler: “Rivayette iffeti korunmuş olmak, söz konusu kişinin soyunun ateşe haram kılınmasının sebebi olarak ifade edilmektedir ki bu batıldır. İffetini korumuş pek çok kadın vardır ki onların soyundan iyi olan da vardır, facir olan da; mümin de vardır, kafir de. Nitekim Fâtıma'nın soyunun hepsine ateş haram kılınmış değildir. Aksine aralarında iyi de kötü de vardır... Hatta Râfızîler/Şîiler bile onlardan birçoğunun küfrüne ve fiskına şahitlik etmektedir. Bazı Şîi gruplar, Zeyd b. Ali ve onu dost edinenleri reddettiler, onların küfür ve fiskına şahitlik ettiler.”¹³⁸

Gerçekten pek çok Şîi grubun kendi imamaları dışındaki Hız. Peygamber soyundan gelen seyyid ve şerîfleri kabul etmemesi, onları yalancılıkla, günah işlemekle ve hatta küfürle itham etmesi bir yana tarihte nesebi Hız. Peygamber'e sahih bir şekilde ulaştığı kesin olan bazı seyyid ve şerîflerin Müslümanlıkla bağdaşmayacak işler yaptığı sabittir.

Bütün bu bilgiler ışığı altında dinimizin temel kaynaklarında Hız. Peygamber'in soyu da dahil herhangi bir soya ayrıcalık tanınmadığı ifade edilebilir. Bununla beraber hicri birinci

¹³⁶ Zübeyrî, age., s. 49; Âmir, Fâtıma Mustafa, Târihu'l-Üsrati't-Tâlibiyye fi'l-Medîneti fi'l-Asri'l-Ümevî, Kâhira, trs., s. 53.

¹³⁷ İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Cevzî el-Bağdâdî (597/1201), Kitâbü'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât, thk: Nuruddîn b. Şükrî b. Alî Boyacılar, Riyad, 1418/1997, II/227-228; İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî (963/1556), Tenzihü's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri's-Şeniâti'l-Mevdûa, thk: Abdülvehhâb Abdüllatif-Abdullah Muhammed, Beyrut, 1401/1981, I/417-418; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (1250/1834), el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, thk: Abdurrahmân b. Yahyâ-Abdülvehhâb Abdüllatif, Kâhira, 1380/1960, s. 392-393. Hatîb Bağdâdî'nin bu rivayet ile ilgili şu olayı nakletmesi dikkati câlibtir. “Ca'fer b. Muhammed b. Mezyed anlatıyor: ‘Bağdattaydım. Bana Muhammed b. Mende dedi ki: ‘Seni Muhammed b. Ali Rızâ'nın yanına girdireyim mi?’ Evet, dedim. Beni onun yanına girdirdi, biz ona selam verdik ve onun yanına oturduk. Ona İbn Mende Rasûlullah'ın ‘Fâtıma iffetini korumuş, Allah da onun soyuna ateşi haram kılmıştır.’ hadisiyle ilgili sordu. O da ‘Bu, Hasan ve Hüseyin'e hastır.’ dedi.” Age., III/54; Safedî, age., IV/106; Emîn, A'yân, II/35. Bu rivayetin sahih olmadığını kabul etmekle beraber, anlam olarak Hasan ve Hüseyin'e özgü bir durumun olabileceği, Muhammed Cevad'ın sözü nakledilerek muhaddisler tarafından da kabul edilmektedir. İbnü'l-Cevzî, Mevdûât, II/228; İbn Arrâk, age., I/418; Şevkânî, age., s. 393.

¹³⁸ İbn Teymiye, age., IV/59,62-64.

asırda ehl-i beyt mektebinde yetişmiş olan, ehl-i beyt neslinin kendi çağlarına ve daha sonraki dönemlere her yönüyle iz bırakmış kişiler olduğu söylenebilir. Öncelikle toplumun daha sonra devletlerin seyyid ve şerîflere gösterdiği ilgi, sağladığı bir takım imkanlar, zamanla sahte seyyidlik ve şerîflik durumuna sebebiyet vermiş, sahteleri gerçeklerden ayırt etmek üzere nakîbü'l-eşraflık müessesesi kurulmuştur. Bütün her şeye rağmen teseyyüdlük/seyyid gibi görünme tam anlamıyla önlenememiş ve her dönemde sahte seyyid ve şerîflere rastlanmış ve Peygamber neslinden olma istismar edilmiştir. Gerek dinin temel kaynaklarında seyyid ve şerîflere bir ayrıcalığın tanınmaması gerekse gerçek seyyid ve şerîfleri ayırt etmenin zorluğu sebebiyle soy iddiasından daha çok Kur'ân ve Sünnete bağlılığın ön plana alınması ve bu mihenge göre değerlendirme yapılması daha isabetli olsa gerektir.

2. Toplum Açısından Seyyid ve Şerîflerin Dinî Konumu

İslâm Dini'nin Peygamberi Hz. Muhammed (as), Müslümanlar arasında çok özel bir yere sahiptir. Cenâb-ı Hak onu en güzel örnek olarak vasıflandırmış, ona itaat edilmesini emretmiş, ona tâbî olmayı kendine olan sevginin göstergesi kabul etmiştir. O, Allah'ın mesajını ilk olarak yaşayan ve bu konuda insanlara örneklik yapan bir şahsiyet olmuştur. Bu sebeple onun sünneti İslâm Dini'nde ikinci temel kaynaktır. Hal böyle olunca gerek asrı saadette bu kutlu insanı görme ve ona inanma şerefine eren kişiler, gerekse daha sonraki asırlarda yaşayan Müslümanlar için o, çok önemli ve özel bir insandır. Ona olan saygı ve sevgi, onun hane halkına ve soyuna olan sevgiyi beraberinde getirmiştir. Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul eden bir Müslüman'ın onun ehl-i beytini sevmesi ve saygı göstermesi için kanımızca başka bir sebep aramaya gerek yoktur.¹³⁹ Nitekim Hz. Ebûbekir, “Ey insanlar! Hz. Muhammed'e olan hürmetinizi onun ehl-i beyti hususunda da muhafaza edin.”¹⁴⁰ ve “Allah'a yemin olsun ki Rasûlullah'ın akrabaları benim nazarımda kendi akrabalarımından daha sevimli ve üstündür.”¹⁴¹ demiştir. Hz. Ebûbekir'in bu düşüncelerine Hz. Ömer ve Hz. Osman başta olmak üzere bütün ashâb-ı kiram sahip olmuştur.¹⁴² Hz. Ömer, divanı ihdas ettiği zaman “Beytûlmalden hisse verme işine kimden başlayalım?” diye sorunca ashâbın “Kendinden başla.” cevabına karşılık o şöyle cevap verdi: “Hayır, Rasûlullah önderimizdir. Onun ehl-i

¹³⁹ Varol, M. Bahaüddin, “Soruşturma”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 412.

¹⁴⁰ Buharî, Fedâilü's-Sahâbe, 12, 22; Müslim, İman, 205.

¹⁴¹ Buharî, Fedâilü's-Sahâbe, 11, 12.

¹⁴² Ya'kûbî, age., II/153.

beytinden başlayalım ve en yakından en uzağa doğru bu işi sürdürelim.” Hz. Ömer, söz konusu hisseleri öncelikle Hz. Peygamber’in hanımlarına, sonra Hz. Ali’ye ve Bedir Savaşı’na katılan Hâşimilere verdi. Hasan ve Hüseyin’i de babalarına dahil etti ve onlara da babalarına verdiğinin aynısını verdi.¹⁴³

Hz. Peygamber’in ehl-i beytinin faziletiyle ilgili âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler¹⁴⁴ hiç şüphesiz bu sevgide temel etkindir. Hz. Muhammed, bize öğrettiği namaz ibadetinde, salli ve barik dualarını okurken kendisinin ailesine dua etmemizi sünnet olarak bırakmıştır.¹⁴⁵ Dolayısıyla Peygamberimizin ailesi, ehl-i beyti ümmet arasında büyük bir muhabbet ve sevgiye mazhar olmuştur.

Hz. Peygamber sevgisi, sevilenin sevdiklerini de sevmeyi doğal olarak beraberinde getirmiştir. Çünkü sevgilinin sevdiklerini sevmeye ve onlara değer verme psikolojik bir durumdur.¹⁴⁶ Dolayısıyla asrı saadetten itibaren yüzyıllardır insanlar, en sevgilinin sevdiği hanımlarını, aile fertlerini ve torunlarını sevmişler, onlara ayrı bir değer vermişler, muhabbet beslemişlerdir.

Cahiliye döneminde, kabile içinde ehl-i beyt adıyla tanınan ve yöneticilik onuru aynı ailede devam eden bir yapı söz konusuydu.¹⁴⁷ Aynı olgu “liderin ailesinin mensupları” anlamıyla Hz. Peygamber’in vefatından sonraki siyasî gelişmelerde ehl-i beyt tabiriyle görülmektedir.¹⁴⁸ Kutsal Hz. Peygamber ailesi fikri, Hind-Âri fikirlerindeki “seçkin bir ilah ailesinin bulunduğu, bu ailenin sulbünden ilahi nurun nesilden nesile intikal ettiği ve beklenen Mesih’te son bulduğu” biçimindeki vb. anlayışlarla bütünleşmiştir.¹⁴⁹ İran’daki kutsal aile anlayışının ve Hz. Hüseyin’in İran Kısrası Yezdecird’in kızı ile evlenmesinin¹⁵⁰ de kısmen aynı sonucu doğurduğu söylenebilir. Aslında benzeri bir yapı Hıristiyanlık’ta da söz

¹⁴³ Ebû Yûsuf, age., s. 85-86; Ebû Ubeyd, age., s. 257-258; Hafîb, age., s. 74-75; Sıddîkî, age., s. 197.

¹⁴⁴ Heytemî’nin ehl-i beytin fazileti ile ilgili 14 âyet-i kerîme ve 44 hadîs-i şerîf zikrettiği daha önce ifade edilmişti. Bkz. dipnot: 80.

¹⁴⁵ Buharî, Enbiyâ, 10; Müslim, Salat, 65, 66, 69; Nesâî, Sehv, 49, 50-54; İbn Mace, İkame, 25.

¹⁴⁶ Karaman, age., s. 407.

¹⁴⁷ Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, DİA., İstanbul, 1994, X/498; Lewis, age., s. 27.

¹⁴⁸ Demircan, agm., s. 101

¹⁴⁹ Üzüm, İlyas, “Soruşturma”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 421.

¹⁵⁰ Abbâdî, age., s. 23; Nevin Abdülhalik Mustafa, İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990, s. 216.

konusudur. Hıristiyanlık'ta azizin statüsünün en bariz özelliği grup, aile ya da kabilelerden daha çok bireylere uygulanmasıdır. Bunun tersine İslâm'da ise aziz sözcüğü hem bireyler hem de topluluklar için kullanılır ki bunların değişik tipleri vardır. Birincisi, tarikatlarda kutsal soy şecereleri vardır. Bütün kabileler bazen kutsal şahsiyetlerin soyundan geldiklerini iddia edebilir ve bu yolla kabile nüfuzunu ya da lutfunu ortak olarak paylaşabilir. Bu nüfuzu olağan üstü bir dereceyle tevarüs eden bir kişi aziz veya seyyiddir.¹⁵¹

Bu sebeplerle beraber Müslüman Türkler için ehl-i beyt sevgisinin farklı bir boyutu daha söz konusudur. Çünkü soy gütmeye, ulu tanıdıkları kişilere ve soylarına derin saygı ve sevgi gösterme geleneğine bağlı olan Türklerde, benimsedikleri dini getiren Ulu Elçi ve Onun en yakınlarına karşı duydukları sevgi ve ihtiram, bu gelenekle kaynaşıp, Oğuzlar'ın Müslümanlığında belirli hatta hakim bir nitelik olarak yer almaktadır.¹⁵² Bu sevgi, dinî edebiyatımızın ilk mahsullerinden olan Satuk Buğra Han Destanı'nda Türkler'in, İslâm Dünyası içinde bütün saflığı ile İslâmiyet'e sarılmış ve kendini bu dine adanmış bir kahramana, "Allah'ın Arslanı" sıfatıyla meşhur Hz. Ali'ye, hayranlık duyularının ve adını daima yüceltişlerinin tezahürleri şeklinde görülür.¹⁵³ İslâm Türk Edebiyatının bilinen ilk örneği olan Kutadgu Bilig'de akli temsil eden "Ögdülmüş", zühd ve takvayı temsil eden "Ogdurmuş"a Ali evlâdı ile ilişkilerinin nasıl olacağı konusunda nasihat ederken şöyle der: "Peygamber nesline hürmet edersen devlet ve saadete kavuşursun. Bunları pek çok ve gönülden sev; onlara iyi bak ve yardımda bulun; bunlar ehl-i beyttir, Peygamberin uruğudur. Ey kardeş, sen de onları sevgili Peygamber hakkı için sev."¹⁵⁴ Fuzûlî, Hadîkatü's-Süedâ isimli eserinde Hz. Peygamberin âl-i abasına, ashâbına yapılan zulümleri etkileyici bir dille anlatır.¹⁵⁵ Yakın tarihimizin meşhur Mevlevî şairi Şeyh Galib, divanında Hz. Ali ve on iki imamı övmektedir.¹⁵⁶ Ahmed Yesevî, Hz. Ali'nin kahramanlıklarını anlatırken,¹⁵⁷ Nizamülmülk'ün meşhur Siyasetnamesinde seyyid ve şerîflere, şeref ve neseb olarak hürmetin ziyade

¹⁵¹ Turner, Bryan S., Max Weber ve İslâm, çev: Yasin Aktay, 2. baskı, Ankara, 1997, s. 127,128.

¹⁵² Soyger, Yılmaz, Sosyolojik Açıdan Alevî-Bektaşî Geleneği, İstanbul, 1996, s. 87.

¹⁵³ Fığlalı, İslâm Mezhepleri, s. 237.

¹⁵⁴ Yûsuf Has Hacib (470/1077), Kutadgu Bilig, çev: Reşîd Rahmeti Arat, 6. baskı, Ankara, 1994, s. 313.

¹⁵⁵ Fuzûlî (963/1556), Hadîkatü's-Süedâ (Saadete Ermişlerin Bahçesi), 3. baskı, İstanbul, 1955, s. 151-152, 193-239, 240-569; Çavuşoğlu, Ali, "Ehl-i Beyt Sevgisinin Tercümanları", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 320-321.

¹⁵⁶ Şeyh Galib (1213/1799), Şeyh Galib Divanından Seçmeler, hzr: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1971, s. 96.

¹⁵⁷ Yesevî, Ahmed (562/1116), Divan-ı Hikmet, hzr: Hayati Bice, Ankara, 1993, s. 56.

olmasından ve onlara kötülük yapılamayacağından dolayı elçilerin bunlar arasından seçilmesinin iyi olacağını söylediğini görmekteyiz.¹⁵⁸ Veli Baba'nın ehl-i beyt olan dedelerinin Anadolu'ya gelişleri,¹⁵⁹ Koyun Baba'nın Anadolu'da Hz. Muhammed'in çok sevdiği torunu, Kerbela şehitlerinin serdarı Hz. Hüseyin'in bir armağanı, Fâtımatü'z-Zehra annemizin evlâdı olarak karşılanması¹⁶⁰ hiç şüphesiz Türklerdeki bu sevginin sadece tipik iki örneğidir. Anadolu'daki bütün camilerde Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in isimlerinin levhalar halinde asılı olması da bu sevginin bir başka tezahürüdür.¹⁶¹

Hz. Peygamberin ailesi ve torunlarıyla ilgili olmasa da daha sonraki dönemlerde onun nesli, siyasî, sosyal ve ekonomik bir menfaat aracı haline getirilmeye çalışılmış ve Hz. Peygamber'in neslinden olmak birileri tarafından özellikle gündemde tutulmak istenmiştir. Bu konuda, Muhtar es-Sekafî¹⁶² ve Ebu's-Serâyâ¹⁶³ tipik iki örnektir.

Sünnîler ve Şîîler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için ehl-i beyti kullanan pek çok kimse, grup, mezhep ve tarikat ortaya çıkmıştır; hala da çıkmaya devam etmektedir. Tarih boyunca ehl-i beyt üzerinden siyaset yapmış olan Şîa'nın inanç sisteminin bel kemiğini imamet nazariyesi, yani ehl-i beyt imamlarına itaat oluşturmaktadır. Çünkü Şîa, ehl-i beyti oluşturan on iki imama itaati, bir inanç esası haline getirerek, siyasal iktidarı ele geçirmenin ve meşruiyetin kaynağı olarak görmektedir. Sünnî bazı tarikatlar, tarikat silsilesini ehl-i beyte dayandırarak prestij kazanmaya çalışmışlardır. Hala Sünnîler arasında, etnik olarak Arap dahi olmayan kimseler kendilerini seyyid ve şerîf olarak sunmakta, insanların Peygamber ve soyuna olan saygısını istismar etmektedirler. Bir çok Alevî topluluk arasında da etnik olarak Türk asıllı olan bazı Alevî dedeleri, prestij ve

¹⁵⁸ Nizamülmülk (485/1092), Siyasetname (Siyeru'l-Mülük), çev: Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981, s. 141.

¹⁵⁹ Eğri, Osman, "Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi", Diyanet Aylık Dergi, Ankara, 2005, Sayı: 171, s. 6.

¹⁶⁰ Eğri, agm., s. 7.

¹⁶¹ Bozgeyik, Burhan, Oniki İmam ve Alevîlik, 2. baskı, İstanbul, 2000, s. 31.

¹⁶² Muhtar, Kûfe'de Muhammed b. Hanefiyye'nin adına hareket ettiğini söyleyerek taraftar toplamaya çalışmıştır. İbnü'l-Esîr, age., II/661; İbn Kesîr, age., VIII/292.

¹⁶³ Etrafına adam toplayarak güçlenmek isteyen Ebu's-Serâyâ, halk tarafından sevilen Muhammed b. İbrahim'in nüfuzunu kullanmak için ona biat etmiş; ganimetler konusunda Muhammed'in tavrını beğenmediği için onu zehirlemiştir. İbnü'l-Esîr, age., IV/147-149.

imtiyaz elde etmek için seyyid olduklarını iddia ederek soylarını ehl-i beyte dayandırmaktadırlar. Bu yüzden dedelik, babadan oğula geçmektedir.¹⁶⁴

Bütün bu sebeplerle seyyid ve şerîfler, din açısından kutsal birer varlık gibi nitelendirilmişlerdir. Bundan dolayı toplum onlara çok değer vermiştir. Halkın seyyid ve şerîflere değer vermesi devletlerin de onlara değer vermesi sonucunu doğurmuştur. Evlâd-ı Rasûl'ün ekonomik, sosyal ve siyasal bir takım imkanlara sahip olmasını sağlayan bu gelişmeler, onların ayrıcalıklı yerini daha da pekiştirmiş ve sonuçta Hz. Peygamber döneminde olmayan ancak daha sonra ortaya çıkan, Serjant'ın "Müslüman Aristokrasi" adını verdiği¹⁶⁵ bir sosyal grup oluşturmuştur.

3. Seyyid ve Şerîflerin Dinî Faaliyetleri

Araştırmamızı kapsayan dönem içerisinde her yönüyle temayüz eden şahsiyet hiç şüphesiz Ca'fer Sâdık b. Muhammed'dir.¹⁶⁶ Gerek Sünnîler gerekse Şîîler için o âlim birisidir. Zamanının en faziletlisi ve en çok ibadet edeniydi. Şîa, ona Sâdık lakabını Hz. Peygamber'in verdiği söylese de¹⁶⁷ genel kabule göre kendisinden hiç yalan sadır olmadığı için bu lakabı

¹⁶⁴ Kutlu, agm., s. 99-100.

¹⁶⁵ Serjeant, R.B., İslâm Şehri, çev: Elif Topçugil, İstanbul, 1992, s. 175.

¹⁶⁶ Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. 80/699 yılında Medine'de doğdu. Dedesi Ali b. Hüseyin ile 12 sene, daha sonra babasıyla 19 sene yaşadı. Babasından sonra ise yaklaşık 34 yıl hayat sürdü. 148/765 yılında Medine'de vefat etti ve Baki' mezarlığına babasının, dedesinin ve Hz. Hasan'ın yanına defnedildi. Onun Mansûr tarafından zehirletildiğine dair iddialar doğru değildir. Çünkü onun vefatı, Mansûr'un işleri yoluna koyduğu ve isyanların bittiği bir dönemde olmuştur. Üstelik o, hiçbir zaman halifeye karşı bir hareketin içerisinde yer almadığı gibi amcaoğlu olan Hasanîler'i de bu konuda uyarmıştır. En-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922), Firaku's-Şîa -Şîî Fırkalar-, çev: Hasan Onat vd., Ankara, 2004 (Kummî'nin Kitabü'l-Makâlât ve'l-Fırak ile birlikte), s. 194; İbn Sad, age., V/320; Halife b. Hayyât, Tabakât, s. 269; Ya'kûbî, age., II/381; İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/174; Zehebî, Iber, I/160; A'lâm, X/104; Yâfî, age., I/304; es-Süveydî, Muhammed Emîn el-Bağdâdî (1246/1830), Sebâikü'z-Zeheb fi Marifeti Kabâili'l-Arab, Beyrut, 1406/1986, s. 330; İbn Kunfûz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Ali (809/1406), el-Vefeyât, thk: Adil Nüveyhîz, Beyrut, 1971, s. 127; Dâvûdî, age., s. 161; Meclîsî, age., XLVII/1-8; İbnü'l-İmâd, age., I/220; Şebencî, age., s. 139; Zirikî, age., II/121; Emîn, A'yân, I/659; Fudaylî, age., II/202; Ebû Zehrâ, Muhammed (1394/1974), el-İmâmü's-Sâdık - Hayâtühû ve Asruhû, Ârâühû ve Fıkühû- byy., Dâru'l-Fikri'l-Arabi, trs., s. 27, 28, 63, 64.; Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık", DİA, İstanbul, 1993, VII/1-3; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 140.

¹⁶⁷ Meclîsî, age., XLVII/8,9 Yine Şîa'dan, gelecekle ilgili verdiği haberlerin doğru çıkması sebebiyle bu lakabı almıştır, görüşü nakledilmiştir. İbn Teymiye, age., IV/12. Ağabeyinin ve ardından kendisinin halife olacağını önceden bilen Ca'fer'e bundan dolayı Sâdık lakabını Ebû Ca'fer Mansûr'un verdiği de rivayet edilmiştir.

almıştır.¹⁶⁸ Ona atfedilen birçok menkıbe vardır.¹⁶⁹ Daha sonra dinî ilimler konusunda genişçe ele alacağımız gibi o, dinî ilimlerde hiç şüphesiz bir otoriteydi. Kendisinden pek çok kişi hadis rivayet etmiştir. İmam Ebû Hanife ve İmam Malik'in onunla ilişkisi söz konusudur. O, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf ilminde çağının en önde gelen simalarından biriydi. Bu açıdan o, yaşadığı dönemde dinî ilimlerde bir üstattı. Kendinden önceki ehl-i beyt kıyıamlarının hazin sonuçları sebebiyle riyaset fikrinden uzak kalması, kendisini ilme adamasına sebep olmuştu.

Hz. Hasan'ın torunu olan Hasan b. Zeyd¹⁷⁰ Hâşim oğulları'nın önde gelenlerinden biriydi. O, babasından kalan dört bin dinarlık borcu ödeyinceye kadar bir çatının gölgesine başını sokmayacağına dair yemin etmiş, dediği gibi de yaparak babasının borcunu tamamen ödemiştir.¹⁷¹ Bu hareketi, onun şerefli bir kişi olarak tanınmasını sağlayan ilk hadise olarak

İsfehânî, Mekâtîl, s. 226. Bununla beraber Meclîsî'nin şu rivayeti onun gelecekle ilgili gayb bilgisinin olmadığını ifade etmektedir: "Ebû Ca'fer Mansûr, Ca'fer Sâdık'ı öldürtmek üzere sarayına çağırtdığında 'Seni niye çağırtdım, biliyor musun?' der. Ca'fer Sâdık 'Benim gayb bilgim yok.' diye cevap verir. age., XLVII/178.

¹⁶⁸ Yâfî, age., I/304; Zirikî, age., II/121.

¹⁶⁹ Ca'fer Sâdık'ın kendisini halifeye gammazlayan birisine yemin ettirmesi sonucu, adamın oracıkta ölüp kalması, (Şeblencî, age., s. 139; Meclîsî, age., XLVII/164; Nebhânî, age., I/379; El-Cündî, Abdülhalîm, el-İmâmü Ca'feru's-Sâdık, Kâhira, 1986, s. 93; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 46.) kölesini öldüren birisine ettiği beddua sonucunda adamın o gece sabaha karşı çığlık atarak ölmesi, (Şeblencî, age., s. 139; Meclîsî, age., XLVII/110,177,182, Nebhânî, age., I/379) meşhur Ebvâ toplantısıyla ilgili olarak Ebû Ca'fer Mansûr'u kastederek gelecekte onun halife olacağına dair sözleri, (Belâzurî, age., III/308; İsfehânî, Mekâtîl, s. 226; İbn Tiktakâ, age., s. 161; Nebhânî, age., I/379) cübbesini kaybeden kişiye dua ederek cübbesini bulmasını sağlaması (Şeblencî, age., s.140; Meclîsî, age., XLVII/109,147; Nebhânî, age., I/380) Hz. Ali'yi ve Zeyd b. Ali'yi kötüleyen bir şaire yaptığı beddua sonucu, onu bir aslanın parçalaması (Şeblencî, age., s. 140; Meclîsî, XLVII/136) ve ölüleri dirilttiğine dair menkıbelere varıncaya kadar pek çok menkıbe kendisinden nakledilmektedir. Meclîsî, age., XLVII/34-87; Attâr, age., s. 54-58.

¹⁷⁰ Hasan b. Zeyd b. Hasan. 83/702 yılında Medine'de doğdu. Mansûr döneminde Medine Valiliği yapmıştır. O bu yönüyle kaynaklarda siyah giyen ilk Alevî olarak tanıtılmıştır. Hacca giderken 168/784 yılında Medine'ye 5 mil mesafede bulunan Hâcir'de vefat etti. Es-Sedûsî, Müerric b. Amr (195/810), Kitâbu Hazf min Nesebi Kurayş, thk: Salahuddin Müncid, Beyrut, 1396/1976, s. 16; Halife b. Hayyât, Tabakât, s. 272; Hatîb Bağdâdî, age., VII/309; Zehebi, Iber, I/194; Yâfî, age., I/355; Dâvûdî, age., s. 56-57; İbnü'l-İmâd, age., I/265; Zirikî, age., II/205; Şeblencî, age., s. 187;

¹⁷¹ Şeblencî, age., s. 186; Uyar, age., s. 239.

değerlendirilmiştir.¹⁷² Bu bilgiyle dindarlığı ve ahlakı hakkında bir fikir edinebileceğimiz Hasan b. Zeyd hakkında menkıbeler rivayet edilmiştir.¹⁷³ Hadis ilmi açısından önemli bir şahsiyet olan Hasan'ın bir rivayetini Neseî kitabına almıştır.¹⁷⁴

Ca'fer Sâdık'ın sütkardeşi olan Davud b. Hasan b. Hasan'ın,¹⁷⁵ Mansûr'un hapishanesinde iken sütkardeşinin kendisine öğrettiği ve anneleri Ümmü Davud'a nispetle Ümmü Davud duası diye bilinen bir duayla görünmez olduğu, bir müddet sonra ortaya çıktığı rivayet edilmektedir.¹⁷⁶ Bu tip kaybolma hadiseleri Şîa'nın çokça naklettiği garip rivayetlerdendir. Seyyid ve şerîflerin böyle dualarla görünmez olması ile onların bir kısmının çileler çekmesi, hatta öldürülmesini bağdaştırmak mümkün görünmemektedir.

Hz. Hasan soyundan gelen önemli bir sima da Abdullah b. Hasan'dır.¹⁷⁷ O her yönüyle değerli birisiydi. Bu sebeple âlimler ve özellikle Emevî Halifesi Ömer b. Abdilazîz ona çok değer verirdi. O, Halife Ömer'in yanına geldiğinde Halife ona hürmet etmiş, onu selamlamış, yanına oturtmuş ve onun göğsüne eliyle dokunmuştu. Bunun sebebini soranlara ise bununla Hz. Peygamber'in şefaatinin umduğunu söylemiştir.¹⁷⁸ Musab b. Abdillâh onunla ilgili "Âlimlerimiz ondan daha çok birine hürmet ettiğini görmedim." demiştir.¹⁷⁹ Abdullah, oğlu Muhammed sebebiyle hapishanede kaldı ve orada vefat etti. Onunla beraber birçok seyyid ve

¹⁷² El-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî (742/1341), Tehzîbü'l-Kemâl, thk: Beşşâr Marûf, Beyrut, 1400/1980, VI/153; Uyar, age., s. 239.

¹⁷³ Çocuğunu bir kartal kaçırıp anne için dua eder ve kartal hemen çocuğu yerine bırakır. Yine babası Zeyd, oğlu Hasan'ın elinden tutup Hz. Peygamber'in kabrine getirir ve "Yâ Seyyidü! Yâ Rasûlallah! Bu oğlum Hasan, ben ondan razıyım." der. Rüyasında Zeyd, Hz. Peygamber'i görür ve Hz. Peygamber kendisine oğlu Hasan'dan kendisinin de Allah'ın da razı olduğunu söyler. Hasan büyüyünce kızı Nefise ile aynı şekilde Hz. Muhammed'in kabrine gelir ve aynı olaylar başına gelir. Şeblencî, age., s. 186.

¹⁷⁴ Şeblencî, age., s. 186; İbnü'l-İmâd, age., I/265.

¹⁷⁵ Davud b. Hasan b. Hasan. Kardeşleriyle ve yeğenleriyle beraber Mansûr'un hapsinde kalan şerîflerden birisidir. 60 yaşında iken Medine'de vefat etmiştir. Dâvûdî, age., s. 155.

¹⁷⁶ Dâvûdî, age., s. 155.

¹⁷⁷ Abdullah b. Hasan b. Hasan. 70/690 yılında Medine'de doğdu. Babası Hasan b. Hasan, annesi Fâtîma bt. Hüseyin olduğu için el-mahz (duru, saf, arı) diye isimlendirilmiştir. 145/762 yılında oğlu Muhammed sebebiyle yetmiş beş yaşında iken Kûfe'de Mansûr'un hapsinde öldü. Hayyat, Tabakât, s. 258; Belâzurî, age., III/316; Isfehânî, Mekâtîl, s. 171; İbnü'l-Cevzî, Müntezam, VIII/91-93; Zehebi, Iber, I/152; İbn Kesîr, age., X/513; Dâvûdî, age., s. 83; İbnü'l-İmâd, age., I/213; Zirikî, age., IV/207.

¹⁷⁸ Isfehânî, Mekâtîl, s. 170.

¹⁷⁹ Hatîb Bağdâdî, age., IX/432.

şerîf hapishanede kaldı ve çok sıkıntı çekti. Onlar bu sıkıntıda da dindarlıklarını gösterdiler. Nitekim Abdurrahman b. Ebi'l-Mevali, Hz. Peygamber evlâdının hapishanede nasıl sabrettiklerini, sorunca onlardan birisi şöyle cevap verir: “Onlar gerçekten sabırlıydı. Hatta aralarında altın külçesine benzeyen bir adam vardı ki ateşe tuttukça altın nasıl saflaşıyorsa, İsmail b. İbrahim’in¹⁸⁰ de sıkıntısı artıkça sabrı artıyordu.”¹⁸¹ Aynı hapishanedeki bir başka şerîf Ali b. Hasan idi.¹⁸² O, çok abid ve takva sahibi birisiydi. Secde halinde iken öldüğü rivayet edilmiştir.¹⁸³ Bir gün namazda iken elbisesinin üzerinde yılan gören birisinin heyecanla “Elbisenin üzerinde yılan var!” diye bağırmasına karşın o, son derece sakin bir şekilde ne namazını bozmuş, ne hareket etmiş ne de yüzünün renginde en ufak bir değişiklik olmuştur.¹⁸⁴

İsfehânî'nin “Mehdî olarak isimlendirilmesi ile ilgili rivayetler” adı altında kendisine bir başlık attığı¹⁸⁵ Muhammed Nefsü'z-Zekiyye b. Abdillah,¹⁸⁶ her yönüyle renkli bir şahsiyet olduğu gibi dinî faaliyetleri açısından da önemli birisidir. Abbâsî Devleti'ne karşı ilk yıllarında çok önemli bir muhalefet sergilemiştir. Bu esnada siyasî amaçlı dinî söylemler kullanan Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin mehdî oluşu ile ilgili birçok rivayet gündeme getirilmiştir.¹⁸⁷ Bunlar arasında en meşhurları, Hz. Peygamber'e nisbet edilen şu sözlerdir:

¹⁸⁰ İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan. Hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız İsmail, İbrahim el-Gumr'un oğludur. Ed-Dibâc lakabını almıştır. Soyundan Tabâtabâiler ve Rassiler gelmiştir. Mansûr'un hapishanesinde vefat etmiştir. İsfehânî, Mekâtîl, s. 180; Dâvûdî, age., s. 133.

¹⁸¹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 180.

¹⁸² Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan. İsfehânî, Mekâtîl, s. 175-177; Dâvûdî, age., s. 149.

¹⁸³ Dâvûdî, age., s. 149.

¹⁸⁴ İsfehânî, Mekâtîl, s. 175.

¹⁸⁵ İsfehânî, Mekâtîl, s. 211-217.

¹⁸⁶ Muhammed b. Abdillah b. Hasan b. Hasan. 100/717 yılında Medine'de doğdu. 145/762 yılında Medine'de Halife Ebû Ca'fer Mansûr'un askerleri tarafından Medine'de öldürüldü. Öldüğünde 45 yaşındaydı. Bakî mezarlığına defnedildi. Neneleri içerisinde hiç ümmü veled olmadığı için kendisine “Sarîhu Kurayş/Nesep olarak saf Kureyşli” denilmiştir. Halife b. Hayyât, Tabakât, s. 269; Belâzurî, age., III/332; Taberî, age., VII/597-603; Merzubânî, age., s. 418; İsfehânî, Mekâtîl, s. 207; İbnü'l-Esîr, age., III-579-580; İbn Tiktakâ, age., s. 163; Zehebî, Iber, I/152-153; Yâfîî, age., I/297; İbn Kesîr, age., X/504-509; Dâvûdî, age., s. 84-85; Safedî, age., III/297-298.; İbnü'l-İmâd, age., I/213; Zirikî, age., VII/90; Fudaylî, age., s. 78. Onun fiziki özellikleriyle ilgili çok abartılı rivayetler vardır. Safedî, age., III/297; Uyar, age., s. 186; Zorlu, age., s. 220.

¹⁸⁷ El-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (345/956), et-Tenbîh ve'l-İşrâf, Beyrut, Dâru't-Türâs, trs., s. 295; İbnü'l-Esîr, age., III/579.

“Mehdî benim soyumdan gelecektir. İsmi benim ismime, babasının ismi babamın ismine benzeyecektir.”¹⁸⁸ “Dünyanın son günü olsa dahi Allah o günü uzatır ve mehdimizi gönderir. Onun ismi benim ismim, babasının ismi babamın ismi gibidir. O, zulüm ve haksızlık dolu olan yeryüzünü adalet ve hakkaniyetle doldurur.”¹⁸⁹ Muhammed b. Abdillâh’ın mehdiliği sadece Hz. Peygamber’e söylenmekle kalmamış, yine kendisine karşı kıyam ettiği, zamanın halifesi Ebû Ca’fer Mansûr’a onun için “Ehl-i beytimizin mehdisi”¹⁹⁰ ve Ca’fer Sâdık’a “bizim mehdimiz”¹⁹¹ şeklinde sözler söylenmiştir. Hatta iş daha da ileriye götürülmüş ve Muhammed ile ilgili onun iki omuzu arasında yumurta şeklinde mühür bulunduğu,¹⁹² mehdinin annesi¹⁹³ ve mehdinin dilinin kekeme olduğu¹⁹⁴ ile ilgili rivayetler uydurulmuştur.

¹⁸⁸ Dâvûdî, age., s. 84. Ölenlerin ahiretten önce tekrar dünyaya döneceğini, Muhammed b. Abdillâh’ın da döneceğini söyleyen Mugire b. Sad el-İclî bu rivayet senedi içerisinde vardır. Safedî, age., III/299.

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, Mehdî, 1; Tirmizî, Fiten, 52. Bu gibi rivayetlerin Şîa’nın İmamiyye/İsna aşeriyye kolu tarafından on ikinci imam Muhammed Mehdî Muntazar için kabul edildiği gözden kaçırılmamalıdır. Aynı rivayet sadece Muhammed Nefsü’z-Zekiyye ve Muhammed Mehdî için kullanılmakla kalmamış, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Muhammed b. Hanefiyye ile başlayan ve günümüze kadar devam eden pek çok kişi tarafından söz konusu edilmiştir. İbn Teymiyye, age., IV/98-101. Bu konuyla ilgili değerli bir çalışma yapan Avni İlhan içinde mehdî kelimesi geçmeyen rivayetler ve geçen rivayetler şeklinde iki başlığa ayırdığı mehdî rivayetlerini hem sened hem de mana olarak incelemiştir. Sonuç olarak o şöyle demektedir: “Ehl-i sünnet prensiplerine göre, bunların sened yönünden bile katılığı söz konusu edilemeyeceği için sadece bu rivayetlerin mehdiliğin bir inanç esası olmasına yetmeyeceği açıktır.” “Çeşitli ülkelerde mehdiliğini iddia edenlerin ortaya çıkışlarının müşterek bir sebebi vardır: Siyaset. Bu gibilerin hepsi kendilerinin mehdî olmadığını bilmektedirler. Mehdî adıyla çağrılmaktan hoşlanan Muhammed b. Hanefiyye ve Cârûdîler’in Mehdîsi Muhammed b. Abdillâh’tan tutun da Sudan ve Somalî Mehdîleri’ne kadar niceleri mehdiliği siyasî menfaat kozu olarak kullanmışlar ve benimsemişlerdir. Yine bu gibilerin en yakın yardımcılarından akli başında olanlar da bu işi sadece siyasî gayeleri uğruna kabullenmişlerdir.” İlhan, Avni, Mehdîlik, İstanbul, 1976, s. 111-140, 179. Özet olarak mehdî ile ilgili rivayetler ve değerlendirmesi için bkz. Öz, Mustafa, İmamiyye Şîası’nda Onikinci İmam ve Mehdî İnanç, İstanbul, 1995, s. 35-37. Mehdîlik ile ilgili güzel bir makale, mehdîlik iddia edenler, Şîî fırkalardaki farklı mehdîler için bkz. Fığlalı, “Mesih ve Mehdî İnanç Üzerine (Mezhepler Târîhi Açısından Bir Bakış)” İslâm Mezhepleri, 3. baskı, Ankara, 1986, s. 246-288.

¹⁹⁰ Isfehânî, Mekâtîl, s. 212.

¹⁹¹ Isfehânî, Ebvâ toplantısına sonradan gelen Ca’fer Sâdık’ın Muhammed’in mehdî olmadığını söylediği rivayeti naklettikten bir sayfa sonra başka zamanlarda Ca’fer Sâdık’ın Nefsü’z-Zekiyye’ye mehdî demesiyle ilgili rivayetleri yorumsuz olarak verir. Mekâtîl, s. 186-187.

¹⁹² Isfehânî, Mekâtîl, s. 211; Fudaylî, age., s. 78.

¹⁹³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 212.

Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin mehdiliği babası tarafından da gündeme getirilmiştir.¹⁹⁵ Bu beraberce Emevîler'e karşı hareket eden Hz. Peygamber neslinin, ellerinden kaçırdıkları halifeliği almaya yönelik, Abbâsî Halifelerine karşı kullandıkları dinî bir söylem gibi görünmektedir. Bu yolla halifeliğe layık olduklarını ispat etmek istemektedirler.¹⁹⁶ Şurası bir gerçektir ki Muhammed'in mehdî olarak adlandırılması, Hâşim oğulları arasında kabul görmüştür. Bu, Emevîler'in son dönemlerinde Ebvâ'da yapılan ve Muhammed'e biat edildiği iddia edilen kongrede, Muhammed ile Mansûr arasındaki mektuplaşmalarda gerek Hâşim oğulları gerekse Muhammed tarafından dile getirilmiştir.¹⁹⁷ Nefsü'z-Zekiyye, siyasî yönünün yanı sıra dinî yönüyle de temayüz etmiş bir şerîftir. Bunu öncelikle Mansûr ile mektuplaşmasındaki içerikte görebiliriz.¹⁹⁸ Bu mektuplaşma esnasında dinî olarak Hz. Ali'nin vasi ve imamlığını, Hz. Peygamber'in nesebinden gelişini ifade etmiştir.¹⁹⁹ Bozkurt, Muhammed b. Abdullah'ın bu sözleri gündeme getirmesini dinî değil de siyasî bir bakışın

¹⁹⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 214. Kekemelik, İmam Hasan soyunun bir özelliği olarak gösterilmiş ve seyyidliğin kanıtı olarak bununla övünülmüştür. Kılıç, age., s. 76.

¹⁹⁵ Belâzurî, age., III/307; Ya'kûbî, age., II/371; İbn Tiktakâ, age., s. 162

¹⁹⁶ Hüseyin Atvan, Emevîler ve Abbâsîler'de mehdî rivayetlerinin kimler adına kullanıldığını ve Emevîler dönemindeki halkın hoşnutsuzluğu ve bir kurtarıcı fikrine sahip olma inançlarını naklettikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “İşte böylece Abbâsîler ile Hasanîler arasında mehdî lakabı üzerinde mevzu hadisler ve uydurma haberler birleşti. Her grup mehdinin kendilerinden olduğunu ve hasmının davasının doğru olmadığını, onun delilini çürüttüğünü kesin bir dille yayıyordu.” Mebdî, s. 131-139,143-187. Abdülaziz ed-Dûrî de Abbâsîler ile Hasanîler arasında karşılıklı söz konusu mehdî rivayetlerinin uydurulduğunu ifade ettikten sonra Mansûr'un oğlunun Mehdî olduğu fikrini yayması ve bu uğurda şairleri teşvik edişini örnekleriyle anlatır. “Abbâsî Propagandası Sürecinde ve Abbâsîler'in İlk Asrında Mehdî Tasavvuru”, çev: M. Bahaüddin Varol, İstem, Konya, 2004, Yıl: 2, Sayı: 3, s. 227-229. Bernard Lewis, Mevali (İranlılar ve diğerleri) Şîliğin en aşırı ve uzlaşmaz kollarını benimsediler ve ona Hıristiyan, Yahudi ve İranlı atalarından kalan bir çok yeni dinî kavramlar ilave ettiler ki bunların en mühimi mehdî kavramı idi, demektedir. Age., s. 83-83. Ahmed Hüseyin Yak'ûb ise mehdî rivayetleriyle ilgili onların mütevatir olduğunu, Müslümanların bu konuda icmasının bulunduğunu söylemektedir. Age., s. 348.

¹⁹⁷ Zorlu, age., s. 222. Ethem Ruhi Fıglalı ise Nefsü'z-Zekiyye'nin mehdiliği ile ilgili şöyle demektedir: “Muhammed b. Abdillâh sağlığında kendi mehdiliğine inanmış olmalı ki, yazılarında kendisi için mehdî lakabını kullandığı görülmektedir. İslâm Mezhepleri, s. 28.

¹⁹⁸ Belâzurî, age., III/323-325; el-Müberra, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), el-Kâmil fi'l-Lüga ve'l-Edeb, , VI/113-117; Taberî, age., VII/566-571; İbnü'l-Esîr, age., III/568-571; İbn Kesîr, age., X/502-504.

¹⁹⁹ Uyar, age., s. 190.

neticesi olarak görmektedir.²⁰⁰ Gerçekten de Nefsü'z-Zekiyye'nin sözlerine dikkatlice bakıldığında hilafet meselesinde dini bir referans yerine nesebi gündeme getirdiği görülecektir. Dolayısıyla siyaseten Muhammed'in, Abbâsîlerden daha çok hilafete layık olduklarını düşündüğü ve bunu dile getirdiği söylenebilir. Mektuplaşmada Nefsü'z-Zekiyye Mansûr'dan farklı olarak kul hakkı ile ilgili konuları eman kapsamı dışında bırakmıştır. Bu siyaseten uygun olmasa bile Muhammed'in dinî hassasiyetini ve şeriata bağlılığını göstermektedir.²⁰¹ Dinî ve ahlakî yönü sebebiyle kıyamı öncesinde irad ettiği hutbede "Size izin veriyorum; kalmak isteyen kalır, ayrılmak isteyen ise gidebilir."²⁰² diyerek çözümlere sebep olmuş,²⁰³ hac esnasında halifeye karşı suikast teklifini, davette bulunmadan önce doğru olmayacağı gerekçesiyle reddetmiş,²⁰⁴ Mansûr'un casusuyla ilgili Ebû Hebbâr'ın öldürme fikrini kan dökmekten hoşlanmadığı için kabul etmemiş,²⁰⁵ kıyamı esnasında hem Medine'de kalma hem de hendek kazma görüşünü sırf sünnete ittiba için benimsemiştir.²⁰⁶ Bu yönü Mansûr'a karşı kıyamında başarısız olmasına ve öldürülmesine sebep olmuştur. Onun hareketine İmam Malik'in fetva vermesi,²⁰⁷ başta Ebû Hanife²⁰⁸ olmak üzere diğer âlimlerin

²⁰⁰ Bozkurt, Nahide, Me'mûn Dönemi, , s. 63.

²⁰¹ Zorlu, age., 242.

²⁰² Taberî, age., VII/582-583; İbnü'l-Cevzî, Müntezam, VIII/66; İbnü'l-Esîr, age., III/574; İbn Kesîr, age., X/506; İbn Haldûn, age., III/192; Dûrî, age., s. 65. İbnü'l-Esîr onun sadece verdiği hutbesinde değil hurûcunun değişik safhalarında ayrılmak isteyenlerin ayrılabileceğini söylediğini nakleder. Age., III/574-575.

²⁰³ Zorlu, age., s. 248,253.

²⁰⁴ Taberî, age., VII/525-526; İbnü'l-Esîr, age., III/557.

²⁰⁵ Taberî, age., VII/527-528; İbnü'l-Esîr, age., III/555; İbn Haldûn, age., III/188.

²⁰⁶ Taberî, age., VII/581; Isfehânî, Mekâtîl, s. 236; İbnü'l-Cevzî, Müntezam, VII/66; İbnü'l-Esîr, age., III/573; Zehebî, Iber, I/153; Yâfiî, age., I/292; İbn Kesîr, age., X/505; İbn Haldûn, age., III/192. Medine'nin servet, adam ve silah açısından zayıf bir yer olması, bu noktalarda dışarıya bağımlı bir yer olması hendeğin de bu kuşatmayı daha da pekiştirmiş olması sebebiyle bu fikir Muhammed'e pahalıya mal olmuştur. İşş, age., s. 37; Hudarîbek, age., s. 63; Abbâdî, age., s. 53; Dûrî, age., s. 65; Zorlu, age., s. 247,253.

²⁰⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 249; İbnü'l-Esîr, age., III/565; İbn Kesîr, age., X/501; İbn Haldûn, age., III/191; Zirikî, age., VII/90; Dâvûdî, age., s. 85. Ahmed Emîn bu sebeple İmam Malik'in Mansûr tarafından kamçılatıldığını söylemektedir. Ahmed Emîn (1373/1954), Duha'l-İslâm, 7. baskı, Kâhira, 1355/1936, s. 207-208. Kettânî, İmam Malik ve Ebû Hanife'nin ona meyletme sebebinin Mansûr'un halifelüğünden önce Medineliler'in ona biat etmesi olduğuna dair bir rivayet nakletmektedir. Kettânî, Muhammed Abdülhayy (1382/1962), et-Terâtîbü'l-İdâriyye – Hz. Peygamber'in Yönetimi-, çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I/86. Abbâdî, Mansûr'un ve Abbâsîler'in İmam Malik'e eziyet edip düşmanlık etmesi sebebiyle İmam Malik'in ve mezhebinin Abbâsîler'e düşman olan Endülüs

desteđi²⁰⁹ ve Zeydiyye,²¹⁰ Mutezile,²¹¹ Mugiriyye²¹² firkalarının²¹³ onunla birlikte hareket etmesi, faaliyetinin dinî bir çevrede yankı bulunduğunu göstermektedir.²¹⁴ Dinî yönünün yanı sıra dinî ilimlerde de saygın bir yerinin olduğunu kaynaklar bize aksettirmektedir. Onun fıkıh bilgisinin olup olmadığı hakkındaki sözlere helal-haram konusunda herhangi bir soru sorulduğunda kendisinin çıkış kapısı olduğunu söylemiştir.²¹⁵ Derin ilim seviyesinin²¹⁶ yanı sıra Abdullah b. Tâvus gibi bir hadisçiden hadis de dinlemiştir.²¹⁷ Çünkü babası Abdullah gerek kendisini gerekse kardeşi İbrahim'i ilim talep etmeleri ve dinde anlayış sahibi olmaları

Emevî Devleti'nde resmi mezhep haline gelmesinde ve İdrisiler'in onun mezhebine tâbî olmasında ve Muvatta'yı okumalarında etkili olduğunu söylemektedir. Age., s. 53.

²⁰⁸ Mansûr'un yakın komutanlarından Hasan b. Kahtabe, Muhammed b. Abdillan kıyam edince Ebû Hanife'ye geliyor ve ne yapması gerektiğini soruyor. Ebû Hanife onunla savaşmaması gerektiğini söyleyince, Hasan b. Kahtabe onunla savaşmaktan vazgeçiyor ve bu sebeple Mansûr tarafından hapse atılıyor. El-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (1399/1979), Hilafet ve Saltanat, çev: Ali Genceli, İstanbul, 1980, s. 385, 386; Nevin Abdülhalik Mustafa, age., s. 292; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 269. Mahmud Fehmi Abdülcelil, Ebû Hanife ile ilgili bu rivayetleri kabul etmemekte, sebep olarak Ebû Hanife'nin halife tarafından kamçılanması ve Kûfe valisi tarafından fetvadın men edilmesinin Emevîler döneminde olmasını, onun Muhammed'in kıyamını desteklemesiyle ilgili rivayetlerin zayıf olduğunu, Ebû Hanife'nin bu olaydan beş yıl sonra vefat ettiğini ve bu şayet Mansûr'un emriyle olsa halifenin beş yıl beklemesinin anlamsız olduğunu söylemektedir. Age., s. 212-214.

²⁰⁹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 244, 257, 262.

²¹⁰ Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali'yi imam olarak kabul eden ve onun görüşlerini benimseyen şîî firkadır. Onlar Fâtıma oğullarının imametini kabul ederler. Eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), el-Milel ve'n-Nihal, Tashîh: Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs., I/153.

²¹¹ "Adalet ve Tevhid Ashâbi" ve "Kaderiyye" diye de isimlendirilen Mutezile, Vâsıl b. Atâ'nın görüşlerini benimseyen firkadır. Şehristânî, age., I/38.

²¹² Mugire b. Sad Becelî'nin görüşlerini benimseyen ve Muhammed Nefsü'z-Zekiyye b. Abdillan'ı imam olarak kabul eden, onun ölmediğine inanan şîî firkadır. Şehristânî, age., I/180.

²¹³ Isfehânî'nin "Ebû Eyyûb b. El-Edber, Vasıl b. Ata'nın görüşlerine davet etmek üzere Muhammed b. Abdillan'a ve Ali oğullarından bir gruba gelmiş onlar da olumlu cevap vermişlerdir." (Mekâtîl, s. 211) rivayetini esas alarak Muhammed b. Abdillan'ın Mutezilî görüşlerinin olduğunu ve isyanının Mutezile isyanı olduğunu söyleyenler olmuşsa da Zorlu'nun dediği gibi Muhammed b. Abdillan'ın hareketine Mutezile ve Zeydiyye'den katılımlar olmuştur, ancak bu hiçbir zaman kendisinin Mutezilî olduğu anlamına gelmez çünkü o kendisini bu mezheplerden hiç birisinin taraftarı olarak tanıtmamış ve takdim etmemiştir. Age., s. 262.

²¹⁴ Zorlu, age., s. 261.

²¹⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 258.

²¹⁶ Ziriklî, age., VII/90.

²¹⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 211.

için teşvikte bulunurdu.²¹⁸ Bu, ehl-i beyt medresesinin geleneği olduğu üzere Hz. Peygamber neslinden iki güzide şahsiyetin toplumdaki seçkin yerini alması anlamına gelecekti.

Diğer bir şerîf İbrahim b. Abdillâh,²¹⁹ kardeşi Muhammed b. Abdillâh ile birlikte hareket etmiştir. O da kardeşi gibi dinî hassasiyeti had safhada olan birisiydi. İbrahim, Basra ve çevresindeki şehirleri ele geçirince Fars bölgesinin bir kısmını yöneten Mansûr'un valisi Muhammed b. Atıyye'ye elçi göndererek huzuruna çağırdı. Vali, İbrahim'in yanına girince İbrahim ona malı olup olmadığını sordu. Vali yemin ederek hiçbir şeye sahip olmadığını söyleyince İbrahim "Onu serbest bırakın." diye emir verdi. İbn Atıyye onun yanından çıkarken bir yandan da şöyle diyordu: "Bu, Ebû Ca'fer'in adamlarından değil, onlara hiç benzemiyor."²²⁰ İbrahim kendisine mal vermeyi teklif eden bir topluluğa "Yanında malı olan kimse din kardeşine yardım etsin. Benim onu almam teklifine gelince bunu kabul edemem. Benim için iki şık söz konusudur: Ya Ali b. Ebî Tâlib'in yaşantısı ya da ateş."²²¹ Yine İbrahim'in Ebû Ca'fer'in komutanlarından birinin atını değerinden daha fazlasını ödeyerek satın alması, Mansûr'un valisinden işkence ile malını almaya çalışan adamına "Bizim işkence ile alınan mala ihtiyacımız yok." demesi²²² hep onun dinî hassasiyetini gösteren örneklerdir. O, İsfehânî'nin ifadesiyle din, ilim, cesaret ve güç konusunda ağabeyi Muhammed gibiydi.²²³ İbrahim Basra'ya geldikten sonra evlendiği Behkene bt. Ömer b. Seleme'nin onun yanına şık

²¹⁸ İsfehânî, Mekâtîl, s. 213.

²¹⁹ İbrahim b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. 97/715 yılında doğmuştur. Kardeşi Muhammed ile beraber hareket etmiş onun hem davetçisi hem de veliahtı olmuştur. 145/763 yılında Kûfe'ye 16 fersahlık mesafedeki Bâhamrâ köyünde 48 yaşında iken öldürülmüştür ve oraya defnedilmiştir. Başî Halife Mansûr'a gönderilmiştir. Başının daha sonra Mısır'a götürüldüğüne dair rivayetler vardır. Naşî ise Kûfe'de, Ebû Kavârîr köyünün yanındadır. Belâzurî, age., III/345; Taberî, age., VII/647-649; İsfehânî, Mekâtîl, s. 300; İbnü'l-Esîr, age., III/589-590; İbn Tiktakâ, age., s. 163; Zehebî, Iber, I/153-155; Yâfî, age., I/298; Safedî, age., VI/31; İbn Kesîr, age., X/512-513; Dâvûdî, age., s. 89; Şeblencî, age., s. 189; İbnü'l-İmâd, age., I/214; Ziriklî, age., I/41; Fudaylî, age., II/193; Berrâkî, age., s. 79.

²²⁰ İsfehânî, Mekâtîl, s. 287.

²²¹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 288.

²²² İsfehânî, Mekâtîl, s. 288.

²²³ İsfehânî, Mekâtîl, s. 273. Onun gücü konusunda ilginç rivayetler de aktarılmaktadır. Belâzurî "Pazuları çok güçlüydü." (age., III/333) sözleriyle yetinirken, Dâvûdî bu konuda ilginç bir rivayet aktarır. Buna göre kaçan bir devenin peşinden babası ve kardeşi Muhammed'in teşvikiyle giden İbrahim, bir saat sonra kopardığı devenin kuyruğu ile geri döner. Age., s. 88.

ve havalı elbiselerle gelip onu yapacağı işlerden alıkoyması rivayeti²²⁴ ise zevkine ve keyfine düşkün bir İbrahim portresi çizdiği için eleştirilmektedir. Bu davası uğruna canını feda edebilen ve pek çok İslâm âliminin katıldığı bir hareketi organize eden bir karaktere ters düşmektedir. En azından böyle bir kritik dönemde İbrahim'in bu tür davranışlar göstermesi düşünülemez.²²⁵ Zira orduyu geceleyin teftiş eden İbrahim, çalgı aleti ve müzik sesi işitince bundan hoşlanmamış ve böyle bir orduyla başarıya ulaşacağını sanmadığını, söylemiştir.²²⁶ Dinî hassasiyeti siyasetinin önünde tutmayı bilen İbrahim, bazı komutanlarının İsa b. Mûsâ'ya geceleyin baskın yapma fikrini “Önceden ikaz edip uyardıktan sonra geceleyin saldırmayı sevmem ve insanları öldürmekten nefret ederim.” diye reddetmiş;²²⁷ hatta adamlarından birisi şaşkınlığını şöyle dile getirmiştir: “Hem saltanat istiyorsun, hem de öldürmekten nefret ediyorsun ha!”²²⁸ Bu olay da açık bir şekilde onun dinî hayatını gözler önüne sermektedir. Bu olayda İbrahim'in dinî duyguları ağır basmış ve “Harp hiledir.” prensibini unutmamıştır.²²⁹ Hatta kendisine “Rasûlullah da seriyye gönderir ve savaşır, senin hoşlanmadığın hususları yapardı.” denilince; o şöyle cevap vermiştir: “Onların tamamı müşrikti. Bunlar ise dinimizin, davetimizin ve kiblemizin insanlarıdır. Onların hükmü ile bunların hükmü farklıdır.”²³⁰ İbn Kesîr'in bu olayla ilgili sözleri bu gece baskının İbrahim'in hareketi için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir: “Tabii ki güç ve otorite Allah'a aittir ve O'nun dilediği olacaktır. Fakat İbrahim Kûfe'ye yürüyüp de İsa'nın ordusuna geceleyin ansızın saldırsaydı veya ordusunu bölükler halinde düzene koysaydı, Allah'ın takdiriyle başarıya ulaşırdı.”²³¹ Ağabeyi ile beraber yola çıkan İbrahim'in kıyamını da pek çok âlim desteklemiş,²³² İmam Malik ve Ebû Hanife fetvalarla harekete destek olmuşlardır.²³³ Ebû Hanife'nin İbrahim'e 4000 dinar gönderdiği de ifade edilmektedir.²³⁴

²²⁴ Taberî, age., VII/641.

²²⁵ Zehebî, Iber, I/154; Yâfî, age., I/299; Zorlu, age., s. 265.

²²⁶ Taberî, age., VII/642.

²²⁷ İbn Kesîr, age., X/512.

²²⁸ Taberî, age., VII/644.

²²⁹ Zorlu, age., s. 279.

²³⁰ Taberî, age., VII/643-644.

²³¹ İbn Kesîr, age., X/512.

²³² Isfehânî, Mekâtîl, s. 304-331; Zehebî, Iber, I/156; İbnu'l-İmâd, age., I/214.

²³³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 304-331 (Isfehânî, Ebû Hanife'nin İbrahim'in hareketini desteklediğine dair farklı rivayetler verir, hatta birisinde “Peki sen niye gitmiyorsun?” diyen birisine “Benim yanımda insanların

Mûsâ b. Abdillâh²³⁵ bir defasında halife Hârûn Reşîd ile görüştüktan sonra kalkarken halîya ayağı takılmış ve düşmüştür. Orada bulunan hizmetliler ve askerler Mûsâ'ya güldüler. Mûsâ ise kalkınca halifeye dönerek, düşmesinin herhangi bir sarhoşluk eseri değil, oruçtan kaynaklanan bir halsizlik sebebiyle olduğunu söyledi.²³⁶ Mûsâ bu sözle hem içine düştüğü vaziyetten faydalanarak kendisini hafîfe almak isteyen kişileri susturmuş hem de bir imada bulunmak istemiştir.²³⁷ Mûsâ az rivayeti olsa da hadisçiliği olan²³⁸ ve sika kabul edilen bir muhaddistir.²³⁹ Gerek yukarıda zikrettiğimiz olay gerekse onun hadis rivayetinin olması onun dinî açıdan önemli bir şahsiyet olduğunu bize göstermektedir.

Abdullah b. Hasan'ın bir diğer oğlu İdris b. Abdillâh,²⁴⁰ Fah Vak'ası²⁴¹ sonrası kaçmış, önce Mısır'a oradan Mağribi Aksa'ya gitmiştir. İdris'in gittiği yerlerde büyük bir rağbet

emanetleri var, o yüzden gidemiyorum.” cevabını verir.); Zehebî, Iber, I/156; İbnü'l-İmâd, age., I/214; Heytemî, Savâik, s. 180; Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, II/178, 184.

²³⁴ Dâvûdî, age., s. 88; Ziriklî, age., I/41.

²³⁵ Mûsâ b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Şair olan Şerîf Mûsâ, Mansûr tarafından hapsedilmesine rağmen daha sonra serbest kalmış ve Hârûn Reşîd zamanına kadar yaşamıştır. Esmer oluşundan dolayı el-Cevn lakabıyla anılmıştır. 180/796 yılında vefat etti. Belâzurî, age., III/357; Merzubânî, age., s. 378; Isfehânî, Mekâtîl, s. 333; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/24; Dâvûdî, age., s. 90; Ziriklî, age., VIII/275; Fudaylî, age., II/179.

²³⁶ Isfehânî, Mekâtîl, s. 338; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27.

²³⁷ Uyar, age., s. 265.

²³⁸ Ziriklî, age., VIII/270.

²³⁹ Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27.

²⁴⁰ İdris b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Fah Vak'ası sonrası önce Mısır'a ardından Mağribi Aksa'ya vardı. 172/789 senesinde Velîle şehrine yerleşti ve aynı yıl İdrisîler Devleti'ni kurdu. Hârûn Reşîd'in gönderdiği bir adam tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ölüm tarihiyle ilgili hicri 169-172-174 ve 177 rivayetleri vardır. Belâzurî, age., III/356; Ya'kûbî, age., II/405 (Ya'kûbî, burada Halife Hâdî'nin gönderdiği bir kişinin İdris'i zehirlediğini söylemektedir ki bu diğer rivayetlere ters düşmektedir.); İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed el-Hemezânî (289/902), Kitâbü'l-Büldân, thk: Yûsuf el-Hâdî, Beyrut, 1416/1996, s. 133-134; Taberî, age., VIII/198-199; Isfehânî, Mekâtîl, s. 409; İbnü'l-Esîr, age., IV/14; Zehebî, Iber, I/97; Safedî, age., VIII/318; İbn Haldûn, age., IV/12-13; Dâvûdî, age., s. 129; Ziriklî, age., I/267; İbnü'l-İmâd, age., I/339; İbnü'l-Kâdî, age., s. 18-22; Nâsırî, age., I/208-216; Fudaylî, age., s. 7-9.

²⁴¹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 364. Fah, Mekke-Medine yolunda, Mekke'ye yaklaşık altı mil mesafede bulunan vadinin adıdır. Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/237; Bekrî, age., III/1014; Fığlalı, Ethem Ruhi, “Fah”, DİA., İstanbul, 1995, XII/73. Hüseyin b. Ali, 169/785 yılında Halife Hâdî döneminde burada kıyam etmiş ve öldürülmüştür. Bu yüzden bu olay Fah Vak'ası olarak anılmaktadır. Belâzurî, age., III/355; Mes'ûdî, Mürûc , III/336; Isfehânî,

görmesi özellikle Mağrib-i Aksa'da İdrisîler isminde bir devlet kurması hiç şüphesiz onun halk tarafından sevilmesinden kaynaklanmaktadır. Onun halk tarafından sevilmesinin bir sebebi de onun dinî yaşantısı olmalıdır.

Aynı şekilde İdris'in kardeşi Yahya²⁴² da Fah Vak'ası'ndan kaçıp Deylem'e gitmiş ve orada halk tarafından büyük bir saygı görmüştür. Hz. Peygamber evlâdına yaraşır bir dinî hayat, bu sevgi ve saygının temel sebeplerinden biri olsa gerektir. Hadisçiliği ile de maruf olan Yahya b. Abdillâh'a²⁴³ Malik b. Enes hürmetle davranmıştır.²⁴⁴ İbn Tiktakâ, onun öldürülme sebebini bir kerametine bağlar ve şöyle der: "Hârûn Reşîd'in emanından ve emanını bozmasından sonra, Yahya'nın bu olağan üstü durumunu gören Hârûn Reşîd onu öldürdü. Zübeyr b. Avvam'ın ailesinden bir adam halifenin yanına gelip, Yahya'nın kendisine biate davet ettiğini gammazladı. Halife de Yahya'yı hapisten getirtti. Yahya, adamdan yemin etmesini istedi. Adam yemin eder gibi yaptı ama yemin etmedi. Yahya ısrarla adamın yemin etmesini ve yemininde de 'Kendisinin Allah'ın güç ve kuvvetinden beri olmasını ve kendi güç ve kuvvetine girmesini söylemesini' istedi. Adam ürktü ve yemin etmek istemedi. Halifenin de sözleriyle adam yemin etti. Oradan çıkar çıkmaz tökezleyip düştü ve öldü. Rivayet edildiğine göre adamı defnetmek istediler ama üzerine her toprak atışta toprak kabri

Mekâtîl, s. 371-382; İbn Tiktakâ, age., s. 185; Dâvûdî, age., s. 149-150; İbnü'l-Kadî, age., s. 17; İbnü'l-İmâd, age., I/269; Ziriklî, age., II/264

²⁴² Yahya b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Ca'fer Sâdık tarafından yetiştirilmiştir. O da Fah Vak'ası'ndan kaçıp Deylem'e gitmiştir. Halife Hârûn Reşîd'den aldığı eman üzerine onun yanına geldi. Emanın bozulması üzerine hapsedildi ve genel kabule göre hapiste zehirle öldürüldü. Belâzurî, age., s. III/153; Ya'kûbî, age., s. 284 (Ya'kubi, Yahya'nın hapiste 10 gün aç susuz bırakılarak öldürüldüğüne dair rivayet nakleder.) Mes'ûdî, Mürûc , II/210 (Mes'ûdî, Yahya'nın yırtıcı hayvanların bulunduğu bir yere hapsedildiğini fakat hayvanların ona dokunmadığını, diri diri üzerine kireç ve taşla bina yapılarak öldürüldüğünü söyler. Makdisî de onun üzerine direk inşa edilerek öldürüldüğünden bahseder. El-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), el-Bed'ü ve't-Târih, Kâhira, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, trs., VI/100); Isfehânî, Mekâtîl, s. 388-389; Hatîb Bağdâdî, age., XIV/110-111; İbn Tiktakâ, age., s. 190; Dâvudî, age., s. 126; Ziriklî, age., IX/190-191; Fudaylî, age., II/194; Varol, Hârûn Reşîd'in İdris b. Abdillâh'ı zehirletmesini delil getirerek, "Onun varlığından tedirgin olan Halifenin ondan kurtulmak amacıyla onu zehirlettiği ihtimal dahilindedir." demektedir. Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 179.

²⁴³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 388; Ziriklî, age., s. IX/190.

²⁴⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 389.

ötmüyordu. Anladılar ki bu semavî bir âyettir. Kabrin üzerine çatı yaptılar ve gittiler.”²⁴⁵ Daha önce aynı hususun Ca‘fer Sâdık için anlatılması dikkat çekicidir. Başka seyyid ve şerîfler için de benzer rivayetlerin varlığı, olayların tekerrüründen ziyade, ehl-i beyti seven insanların yakıştırmaları gibi görünmektedir. Seven insanların sevdiğini farklı görmesi ve göstermeye çalışması hiç şüphesiz psikolojik bir durumdur. Böylece o kişinin büyüklüğü ispat edilmiş olacaktır. Bu da hem o kişiye bağlananlar için bir delil olmakta, hem de başka insanların ona bağlanması için bir sebep kabul edilmektedir.

Sahibü Fah²⁴⁶ diye meşhur olan Hüseyin b. Ali,²⁴⁷ eşi Zeyneb ile beraber ez-Zevcû’s-Salih diye isimlendirilirlerdi. Bunun sebebi onların çok ibadet etmeleriydi.²⁴⁸ Isfehâni, Mûsâ b. Ca‘fer’in onun için “O, çok oruç tutan, namaz kılan, iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan ehl-i beyt içerisinde bir benzeri bulunmayan salih bir Müslümandı.” dediğini nakleder.²⁴⁹ Bununla birlikte hurûcu esnasında onun ve arkadaşlarının karargâh olarak Mescidi Nebî’yi edinmeleri, ona saygısızlık göstermeleri ve mescidi kirletmeleri, Medineliler’in hoşnutsuzluğuna sebep olmuş, hatta Medineliler onlara beddua etmişlerdir.²⁵⁰

Hüseyinlerin önde gelenlerinden biri olan İsa b. Zeyd,²⁵¹ dinî hayat ve ilim açısından ehl-i beytin en faziletlerinden birisiydi.²⁵² Zamanın ünlü âlimlerinden olan Süfyan Sevrî ile karşılaşması esnasında Süfyan, ona büyük hürmet etmiş ve Fâtıma evlâdından sitayişle

²⁴⁵ İbn Tiktakâ, age., s. 190. Söz konusu rivayet sadece adamın gammazlaması, yemin etmesi ve ölmesi ile de rivayet edilmiştir. Taberî, age., VIII/245-250; Mes‘ûdî, Mürûc , II/209; Hatîb Bağdâdî, age., XIV/111; İbn Kesîr, age., X/594; Dâvûdî, age., s. 124-126; Süyûtî, Târîhu’l-Hulefâ‘, s. 287; Hudarîbek, age., s. 123.

²⁴⁶ Fah ile ilgili açıklama için bkz. dipnot: 241.

²⁴⁷ Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan. Zehebî tam ismini Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan olarak, (İber, I/197) Yâfîi ise Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hüseyin olarak vermektedir ki (Mirât, I/358) bu hatadır. Hüseyin b. Ali, 169/785 yılında Halife Hâdî döneminde Mekke’nin yakınında Fah mevkiinde kıyam etmiş ve öldürülmüştür. Belâzurî, age., III/355; Mes‘ûdî, Mürûc , III/336; Isfehânî, Mekâtîl, s. 371-382; İbn Tiktakâ, age., s. 185; Dâvûdî, age., s. 149-150; İbnü’l-Kadî, age., s. 17; İbnü’l-İmâd, age., I/269; Ziriklî, age., II/264

²⁴⁸ Isfehânî, Mekâtîl, s. 364.

²⁴⁹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 370.

²⁵⁰ İbn Kesîr, age., X/582.

²⁵¹ İsa b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin. Medine’de doğan İsa, İbrahim b. Abdillâh ile Basra’daki hurûca katıldı. Oradan sağ kurtuldu ve vefat ettiği tarih olan 168/784’e kadar gizlenerek hayatını sürdürdü. Isfehânî, Mekâtîl, s. 342-361; Mervezî, age., s. 53; Dâvûdî, age., s. 228; Ziriklî, age., V/286.

²⁵² Isfehânî, Mekâtîl, s. 343; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 157.

bahsetmiştir.²⁵³ İlim sahibi olan hatta ilminden dolayı Hasan b. Salih'in kızını onunla evlendirdiği İsa'nın,²⁵⁴ hadisçiliği de maruftur.²⁵⁵

İmamiyye Şîa'sının yedinci imamı olan Mûsâ Kâzım,²⁵⁶ dini ve ahlakı sebebiyle salih kul diye isimlendirilmiştir.²⁵⁷ Kendisiyle özdeşleşen meşhur lakabı ise Kâzım'dır.²⁵⁸ Kendisine kötülük yapan herkese karşı öfke ve kin beslemeksizin iyilik yaptığı, hatta o kişiye mal gönderdiği için bu lakabı almıştır.²⁵⁹ Onun çokça ibadet etmesi ve iyilikleriyle ilgili örnekler kaynaklarımızda yer almaktadır.²⁶⁰ Yine ondan pek çok keramet nakledilmiştir.²⁶¹ Babasının

²⁵³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 351-352; Dâvûdî, age., s. 229.

²⁵⁴ Ziriklî, age., V/286.

²⁵⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 345; Ziriklî, age., V/286; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 157.

²⁵⁶ Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. 128/745 yılında Medine ile Mekke arasındaki Ebvâ'da doğdu. Mehdî, Hâdî ve Hârûn Reşîd zamanında yaşadı. Hârûn Reşîd onu hapsetti. 183/799 tarihinde Bağdad'da hapisanede 55 yaşında vefat etti. Genel görüş Sindî b. Şâhik tarafından zehirlendiği şeklindedir. Mûsâ'nın cesedinde zehirlenme belirtisi olup olmadığını tespit için insanlara Hârûn Reşîd'in ve Sindî b. Şâhik'in onu göstermesi de bu görüşü desteklemektedir. Nevbahtî, age., s. 226-227; Ya'kûbî, age., II/414; Mes'ûdî, Mürûc, II/216; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27-36; İbnü'l-Esîr, age., IV/58-59; İbnü's-Sâî, Ali b. Enceb (674/1275), Târihu'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn, Ta'lik: Abdurrahim Yûsuf, Kâhira, 1413/1993, s. 35-36; İbn Hallikân, age., I/310; İbn Tiktakâ, age., s. 190; İbn Teymiye, age., IV/56; Zehebî, Iber, I/222; Yâfiî, age., I/394; İbn Kesîr, age., X/612-613; Dâvûdî, age., s. 162; İbnü'l-İmâd, age., I/304; Meclîsî, age., XLVIII/1-2 ve 206-250; Süveydî, age., s. 334; Şebencî, age., s. 143-145; Emîn, A'yân, II/5-12; Ziriklî, age., VIII/270; İlhan, Avni, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ali Rızâ, İmam Muhammed Taki, Ankara, 1996, s. 4-6; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 185.

²⁵⁷ Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27; İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/184; İbnü's-Sâî, age., s. 36; İbn Hallikân, age., V/308; Yâfiî, age., I/394; Meclîsî, age., XLVIII/11.

²⁵⁸ Dâvûdî, age., s. 162; Emîn, A'yân, II/5; Şebencî, age., 143; Avni İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 3

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, age., IV/59; Yâfiî, age., I/394; İbn Kesîr, age., X/613; Dâvûdî, age., s. 162; Meclîsî, age., XLVIII/11

²⁶⁰ Gece sabaha kadar secdede dua ederek sabahladığı (Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27; İbnü'l-Esîr, age., IV/59; İbn Hallikân, age., V/308; Meclîsî, age., XLVIII/101) ve Sindî'nin yanında hapiste iken bir günlük ibadet hayatı (Hatîb Bağdâdî, age., XIII/31; İbnü's-Sâî, age., s. 35) rivayetleri örnek olarak verilebilir.

²⁶¹ Şekîku'l-Belhî'nin onu hac esnasında Kadisiyye'de görüp onun kendi adını bilmesi, dualarının kabul edilmesi; (İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/185; Heytemî, Savâik., s. 203; Nebhânî, age., II/269; Meclîsî, age., XLVIII/80,82 ve 149; Şebencî, age., s. 143. İbn Teymiye, rivayet edilen zamanda Mûsâ'nın Irak'a gelmediğini ve Mûsâ Kâzım gibi birisinin yalnız başına hacca gitmesinin imkan dahilinde olmadığını söyleyerek bu rivayeti reddeder. Age., IV/13) Mehdî'nin adamlarının onu saraya götürmek üzere gelmesi karşısında yanında endişe eden Ebû Hâlid'e geleceği günü saatıyla söylemesi; (Meclîsî, age., XLVIII/71-71; Şebencî, age., s. 143) Yağmurlu bir günde yanına gelen İsa isminde birisine evinin yıkıldığını haber vermesi, evinden abdest kabını

Ca'fer Sâdik olması dolayısıyla bir ilim mektebi olan evde yetişen Mûsâ Kâzım hem ilmî yönüyle hem de hadis rivayetleriyle bilinmektedir.²⁶² Kendisinden sonra onu imam tanıyan farklı fırkalar ortaya çıkmış kimisi onu mehdi ilan ederken, Vakıfıyye fırkası onun ölmediğini savunmuştur.²⁶³

Muhammed b. Ca'fer,²⁶⁴ ilmi ve zühdü ile tebarüz etmiş,²⁶⁵ bir gün oruç tutan bir gün tutmayan bir şahsiyet idi.²⁶⁶

Hz. Hüseyin evlâdından olan, İmamiyye tarafından sekizinci imam kabul edilen Ali b. Mûsâ,²⁶⁷ kendisi de evlâd-ı Rasûl olan Dâvûdî'nin ifadesiyle asrında Tâlibîler içinde benzeri

çıkaramayan İsa'ya onu nasıl bulacağını söylemesi; (Meclîsî, age., XLVIII/60; Şebencî, age., s. 143) Ali b. Yaktin'in Hârûn Reşîd'in kendisine verdiği elbiseyi Mûsâ Kâzım'a hediye etmek istemesi üzerine Mûsâ'nın ona ihtiyacı olacağını söyleyerek geri çevirmesi daha sonra Hârûn'un hediye ettiği elbiseyi geri istemesi; (Meclîsî, age., XLVIII/59, 137-138; Şebencî, age., s. 143) hapisteyken ilmini ölçmek üzere yanına gelen Ebû Yûsuf ile Muhammed'e orada bulunan bir adamın gece öleceğini haber vermesi ve adamın geceleyin ölmesi; (Meclîsî, age., XLVIII/64-65; Şebencî, age., s. 144) yırtıcı hayvanların kendisine dokunmaması ve bir çok yabancı dil bilmesi gibi pek çok menkıbe kendisinden nakledilmiştir. (Meclîsî, age., XLVIII/57-71 ve 154-155)

²⁶² İbn Teymiye, age., IV/56; Şebencî, age., s.143; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 4-5.

²⁶³ Şehristânî, age., I/170; Ziriklî, age., VIII/270. Meclîsî, onun ölmediğine dair görüşü bir çok rivayetle reddetmektedir. Age., XLVIII/250-276.

²⁶⁴ Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. Hayatı hakkında fazla bilgi göremediğimiz Muhammed, halim selim, halk tarafından sevilen bir kişiliğe sahiptir. 204/818 yılında Cürcan'da vefat etmiştir. Cenaze namazı Halife Me'mûn tarafından kılınan Muhammed'in vefatı ile ilgili zehirlenme veya öldürülme iddialarının olmaması dikkati çeken bir noktadır. Yüzünün güzelliğinden dolayı ed-Dibâc diye tanınmıştır. Isfehânî, Mekâtîl, s. 441; İbnü'l-Esîr, age., IV/181; İbn Tiktakâ, age., s. 213; Zehebî, Iber, age., I/267; Safedî, age., II/291; Yâfî, age., II/8; Dâvûdî, age., s. 198; İbnü'l-İmâd, age., II/7; Fudaylî, age., II/203; Ziriklî, age., VI/295; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 204.

²⁶⁵ Taberî, age., VIII/537; Isfehânî, Mekâtîl, s. 438; İbnü'l-Esîr, age., IV/153; İbn Tiktakâ, age., s. 213.

²⁶⁶ Safedî, age., II/291; Zehebî, Iber, I/267; Yâfî, age., II/8; İbnü'l-İmâd, age., II/7.

²⁶⁷ Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. 153/770 yılında Medine'de doğmuştur. Abbâsî Halifesi Me'mûn tarafından veliaht olarak adına biat alınmış olmasına rağmen 203/818 yılında Tus şehrinde Me'mûn ile birlikte yolculuk yaparken vefat etmiştir. Onun ölümüne çok üzülen Me'mûn, onun cenaze namazını bizzat kıldırıştır. Nevbahtî, age., s. 227-229; Ya'kûbî, age., II/453; Taberî, age., VIII/568; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 303; Makdisî, age., VI/111; Isfehânî, Mekâtîl, s. 453-458; İbnü's-Sâî, age., s. 51-52; İbn Hallikân, age., III/270; İbn Tiktakâ, age., s. 211; Zehebî, Iber, I/266, A'lâm, IX/387-388; Yâfî, age., II/12; İbn Kesîr, age., X/689; Dâvûdî, age., s. 163; İbnü'l-İmâd, age., II/6; Meclîsî, age., IXL/288-291, 311-313; Süveydî, age., s. 334; Şebencî, age., s. 146-153; Emîn, A'yân, II/13, 30-31; Ziriklî, age., V/178; Hudarîbek, age., s. 183; İlhan, Mûsâ

olmayan birisiydi.²⁶⁸ Halife Me‘mûn’un ondan daha faziletli birini bulamadığı için onun adına biat alması aslında onun dinî ve ahlakî yönünü anlatmaya yeterlidir. Onun çokça ibadet etmesiyle ilgili²⁶⁹ ve menkıbeleriyle ilgili²⁷⁰ rivayetleri kaynaklarda görmek mümkündür. Maruf Kerhî’nin onun eliyle Müslüman olduğu rivayeti²⁷¹ doğru ise²⁷² bu olay, yaşadığı çağda dinî anlamda onun ne kadar etkili olduğunu açıkça ifade eder. Her ne kadar kütüb-ü sittede rivayeti yok ise de²⁷³ onun hadisçiliği ve ilmi ile ilgili rivayetler Şîî kaynaklarda yer almaktadır.²⁷⁴

Hz. Peygamber neslinden bir kişinin bir bölgeyi dinî olarak etkilemesine örnek olarak, Mâlikî mezhebinin Mağrib’te yayılmasına sebep olan İdris b. İdris’i²⁷⁵ verebiliriz. İmam Malik’in, Muvatta adlı eserinde İdris’in dedesi Abdullah’tan hadis rivayetinde bulunması ve Abbâsî Halifesi Ebû Ca‘fer Mansûr’un hal’ine fetva vererek amcası Muhammed Nefsü’z-Zekiyye’ye biat etmesi ve ondan sonra İdris’in halifelikliğini tavsiye etmesi sebebiyle İdris b. İdris, İmam Malik’in görüşlerine ve dolayısıyla Mâlikî mezhebine tâbî olmuş ve Muvatta isimli eserin o bölgede okutulmasını teşvik etmiştir. O şöyle demiştir: “İmam Malik’in

Kâzım, s. 35-39, 65-71; Bozkurt, Me‘mûn Dönemi, s. 54-55; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 215-216, 219; Uyar, age., s. 290. İbnü’l-Esîr, onun Me‘mûn tarafından zehirlenme görüşünün çok uzak bir ihtimal olduğunu söyler. Age., IV/178.

²⁶⁸ Dâvûdî, age., s. 163.

²⁶⁹ Meclîsî, age., IXL/91-95, 89-91; Şeblencî, age., s. 147; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 80-84.

²⁷⁰ Veliyaht tayin edildiği zaman ona tuzak kurmak isteyenlerin gördükleri olağanüstü olaylar; (İbnü’s-Sâî, age., s. 51; Nebhânî, age., II/157; Meclîsî, age., IXL/60-61) Ebû Habîb’in gördüğü rüyayı ona haber vermesi; (Heytemî, Savâik, s. 204-205; Nebhânî, age., II/157; Meclîsî, age., IXL/35) gelecekte verdiği haberler (Nebhânî, age., II/157-158; Meclîsî, age., IXL/38, 43-44, 52, 63) vb. menkıbeleri nakledilmektedir.

²⁷¹ Yâfî, age., I/361; Heytemî, Savâik., s. 204.

²⁷² “Bazı insanların zikrettiği Maruf Kerhî’nin onun hizmetçisi olduğu ve onun eliyle Müslüman olduğu bilgileri bu durumu bilen kişilerin ittifakıyla yalandır.” İbn Teymiye, age., IV/60-62.

²⁷³ İbn Teymiye, age., s. 60

²⁷⁴ Meclîsî, age., IXL/120-122, 126; Emîn, A‘yân, II/14, 18, 26; Şeblencî, age., s. 148; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 47, 74.

²⁷⁵ İdris b. İdris b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. 177/793 yılında doğdu. Babası İdris, annesi ona hamileyken öldü. Bu yüzden babasının ismini almıştır. İdrisîler devletinin babasından sonra asıl kurucusu sayılır. Mağrib, Endülüs ve İfrikiyye bölgelerinde pek çok insan, onun eliyle Müslüman olmuştur. 213/828 yılında doğduğu yer olan Velîle’de vefat etti. Safedî, age., VIII/314; İbn Haldûn, age., IV/13-14; Dâvûdî, age., s. 129; Fudaylî, age., s. 10-14; İbnü’l-Kâdî, age., I/162 ve II/24-41; Zirikî, age., I266; Nâsirî, age., I/217-227.

mezhebine tâbî olmaya ve kitabı Muvatta'yı okumaya biz daha layığız."²⁷⁶ Bu olay seyyid ve şerîf olmaları sebebiyle, kendilerine saygı ve hürmet gösteren kişilerin onların dinî görüşlerine de değer verdiğini ve onları benimsediğini göstermektedir. Hal böyle iken İslâm Dünyası'nda Şîliğin geniş bir alana yayılmaması garip bir durum gibi görülebilir. Bunun bir sebebi de seyyid ve şerîflerin dinî görüşlerinin, bu mezhebin görüşleriyle paralellik göstermemesi olsa gerektir.

On iki imamdan biri olan Muhammed Cevad²⁷⁷ da daha çok menkıbeleriyle anılan biridir.²⁷⁸ Yirmi beş yaş gibi erken bir yaşta vefat etmesi sebebiyle olacak ki dinî ve ahlakî yönüyle ilgili, kaynaklarımızda fazla bilgi göremiyoruz. İlmi yönüyle alakalı onun Me'mûn tarafından devrin kadısı Yahya b. Eksem tarafından imtihan edilmesi²⁷⁹ ve hırsızın elinin kesilmesinin şekliyle alakalı Mutasım'ın, Bağdad başkadısı Ahmed b. Ebî Duâd'ın değil de onun görüşünü kabul etmesi²⁸⁰ rivayetleri nakledilmiştir.

²⁷⁶ Kettânî, age., I/86; Abbâdî, age., s. 53.

²⁷⁷ Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. 195/881 yılında Medine'de doğmuştur. Halife Me'mûn onunla kızını evlendirmiştir. Halife Mutasım zamanında, 220/835 yılında 25 yaşındayken Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenaze namazını Vasık'ın kıldırması sebebiyle Vasık döneminde öldü diyenler olmuşsa da bu hatadır. Mes'ûdî, Mürûc , II/271; Hatîb Bağdâdî, age., III/55; İbn Hallikân, age., IV/175; Safedî, age., IV/105; İbn Teymiye, age., IV/68; Zehebî, Iber, I/300; Yâfîf, age., II/81; Dâvûdî, age., s. 163; İbn Tağriberdî, age., II/231; İbnü'l-İmâd, age., II/48; Meclîsî, age., L/12-13, 17; Şebencî, age., s. 154-156; Emîn, A'yân, II/32-36; Zirikî, age., VII/155; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 89, 101-104; Muhammed Süleyman Hüseyin, age., s. 338.

²⁷⁸ Hapishanede peygamberlik iddia eden birisiyle görüşüp konuşması, adamın Muhammed'i dinlemesi ve hapishaneden olağanüstü bir şekilde adamın kaybolması; (Şebencî, age., s. 155) Mütevekkil döneminde bir kadının şerîfe olduğunu iddia etmesi üzerine olayın Muhammedü'l-Cevâd'a haber verilmesi, onun Hüseyin evlâdının etinin yırtıcı hayvanlara haram kılınmasını söylemesi üzerine kadının iddiasından vazgeçmesi, bunun üzerine halifenin bu olayın doğruluğunu Muhammed'de denemek istemesi ve ona yırtıcı hayvanların dokunmaması; (Şebencî, age., s. 155. Şebencî bu kişinin Muhammed'in oğlu Hasan olduğunu söyleyen Mes'ûdî'nin görüşünü verir ve bunun doğru olması gerektiğini sebep olarak da Mütevekkil'in Hasan ile çağdaş olduğunu zikreder. Heytemî de bu olayı Ali Rızâ için anlatır ve sonra Mes'ûdî'nin sözünü nakleder. Savâik, s. 205) altında abdest aldığı hiç meyvesi olmayan kiraz ağacının bir gün sonra meyve ile dolu olması (Şebencî, age., s. 156; Nebhânî, age., I/100.) vb. pek çok menkıbe nakledilmektedir. Meclîsî, age., L/37-73.

²⁷⁹ Heytemî, Savâik, s. 206; Meclîsî, age., L/74-79; Şebencî, age., 154-155; Emîn, A'yân, III/33-34. İbn Teymiye, çok farklı açılardan böyle bir olayın gerçek olmasının mümkün olmadığını izah eder. Age., IV/68-69, 75.

²⁸⁰ Meclîsî, age., L/92; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 102.

Önce Nasr b. Şebes'in teşvikiyle, daha sonra ise Ebu's-Serâyâ'nın siyâsî emellerine alet olup onun tahrikiyle hurûc eden Muhammed b. İbrahim,²⁸¹ hastalanıp son anlarını yaşadığı zamanda Ebu's-Serâyâ'ya tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler Muhammed b. İbrahim'in dinî yönünü bize göstermektedir. "Hamd Alemlerin Rabbi olan Allah'a, salat Efendimiz Muhammed'e, onun temiz ehl-i beytine olsun. Allah'tan sakınmanı tavsiye ediyorum sana. Çünkü takva en iyi koruyan bir kalkan, günah işlememe konusunda kişiyi en iyi engelleyen husustur. Sabrı da tavsiye ediyorum sana. Çünkü sabır en faziletli sığınak, güvenilecek hususlar içerisinde en çok övülecek olandır. Allah için öfkeni bitirsen, dininin yasaklarına karşı sebat göstersen, senden isteyenlere güzel sözle karşılık versen, senden kaçıp gideni boş verip sana gelenlere adil davransan, tedbirsiz acele davrananı en öne geçirmesen, işini hafife alanları olduğu gibi bırakmasan, dünyayı çok da hafife almadan ve seni sevaptan uzaklaştırmayacak olan bir biçimde (dünya ve ahiret dengesini bozmayacak biçimde) çok kan dökmekten uzak dursan ve zayıflara iyi davransan ne iyi olur. Aceleden sakın! Çünkü o, kişiyi helak eder. Bil ki senin canın ehl-i beytin canına, kanın da onların kanına bağlıdır. Onlar zafer kazanırsa sen de kazanırsın, onlar ölürse sen de ölürsün. Onlara teslimiyet içerisinde davran. Onların yok olmaması için çaba göster. Büyüklerine saygıyla, küçüklerine sevgiyle davran. Onların ileri gelenlerinin görüşünü al. Onların cahillerinden bir hata olursa muhtemelen Allah senin hakkını gözetecektir. Onlara yakınlığını devam ettir. Böylece Allah sana güzel zaferler verir. Benim yerime hayırlı insanlar, kendileri için Ali oğullarından kimi istiyorlarsa ona uysunlar. Eğer ihtilaf ederlerse emir, Ali b. Ubeydullah olsun. Ben onun dindarlığını denedim ve onun gidişatından hoşnut oldum. Siz de ondan hoşnut olun, ona güzelce itaat edin, onun görüşüne ve cesaretine şükredin."²⁸² İbnü'l-Esîr, bu tavsiyeler içerisinde şu sözleri de nakletmektedir: "Senin yaptıklarından Allah'a sığınıyorum. Onları davet etmeden geceleyin baskın yapmak ve onlarla savaşmak olacak şey değildir. Bize karşı kullandıkları silahların

²⁸¹ Muhammed b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan. Tabâtabâî'nin oğlu diye meşhurdur. 199/885 yılında Ebu's-Serâyâ'nın teşvikiyle onunla beraber hurûc etmiştir. Hastalanmış ve Kûfe'de vefat etmiştir. Kabri oradadır. Ebu's-Serâyâ tarafından öldürüldüğü de nakledilmektedir. Ebu's-Serâyâ Abbâsî güçlerini yendikten sonra Muhammed'in yanına geldiğinde onu hasta yatağında bulur. Muhammed'in onun yaptıklarıyla ve yapması gerekenlerle ilgili ona tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun üzerine Ebu's-Serâyâ'nın onu öldürmesi muhtemeldir. Halîfe b. Hayyât, Tabakât, I/468-469; Belâzurî, age., III/358; Taberî, age., VIII/530; Isfêhânî, Mekâtîl, s. 434; Zehebî, Iber, I/256; Safedî, age., I/337; Dâvûdî, age., s. 141; İbnü'l-İmâd, age., I/356; Berrâkî, age., s. 81; Ziriklî, age., VI/182; Uyar, age., s. 277; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 191-194.

²⁸² Safedî, age., I/338.

dışında onların mallarını almak da olacak şey değildir.²⁸³ Haddi zatında onun Abbâsî güçleriyle yapılan savaştan elde edilen ganimetin dağıtımı hususunda Ebu's-Serâyâ ile tartıştığı ve bu yüzden Ebu's-Serâyâ tarafından öldürüldüğü de nakledilmektedir.²⁸⁴

Beyaz yün elbise giymeye düşkünlüğünden dolayı kendisine Sûfî denilen²⁸⁵ Muhammed b. Kasım,²⁸⁶ Rasûlullah'ın mescidine devam eden,²⁸⁷ Kûfe'de ibadet, takva ve zühdün zirvesi olarak vasıflandırılan²⁸⁸ bir seyyiddi. Adalet ve tevhid konusunda Zeydiyye'nin Cârûdiyye kolunun görüşlerine kâil idi.²⁸⁹ Onun da mehdi olduğu, kendisinin ölmediği ve yeryüzüne döneceğine inanan müntesipleri bulunmaktadır.²⁹⁰

Bütün bu Hz. Peygamber'in ahlakına yakışır tarzda hareket eden ve dinî hayat süren seyyid ve şerîflerin dışında az da olsa dinî açıdan olumsuz hareketler sergileyen Hz. Peygamber'in soyuna mensup kişiler görülmektedir. Bunlardan ilki Hasan b. Muhammed'dir.²⁹¹ Halife Hâdî zamanında o, içki içtiği için cezalandırılmış, boynuna ip takılıp Medine sokaklarında teşhir edilmiştir. Hatta bu ehl-i beyt neslini aşağılama hareketine

²⁸³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 434.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, age., IV/149.

²⁸⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 474; Zehebî, A'lam, X/191; Dâvûdî, age., s. 244; Ziriklî, age., s. VII/225.

²⁸⁶ Muhammed b. Kasım b. (Ali b.) Ömer b. Ali b. Hüseyin. Tâlikân bölgesinde hurûc ettiğinden dolayı kendisine Sahibü't-Tâlikân denmiştir. Mutasım zamanında Tâlikân'daki hareketi başarısızlıkla sonuçlanınca Bağdat'a getirildi ve hapsedildi. Kimisine göre hapiste öldü, kimisine göre ise o hapisten kaçıp saklandı ve Halife Mutevekkil dönemine kadar yaşadı. Mes'ûdî, Mürûc , II/272; Isfehânî, Mekâtîl, s. 471-475; Zehebî, A'lam, X/191; Dâvûdî, age., s. 244; Ziriklî, age., s. VII/225.

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, age., IV/233.

²⁸⁸ Mes'ûdî, Mürûc , II/272.

²⁸⁹ Cârûdiyye, Zeydiyye'den Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in görüşlerini benimseyen bir fırkadır. Hz. Ali'nin ismen değil de özellikleri ile ifade edilerek Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğini savunurlar. Hz. Ebubekir'i tekfir ederek, Zeyd b. Ali'nin görüşünden ayrılırlar. Isfehânî, Mekâtîl, s. 465; Şehristânî, age., I/157. Mutezilî görüşlere sahip olduğu da ifade edilmektedir. Isfehânî, Mekâtîl, s. 473; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 223.

²⁹⁰ Ziriklî, age., VII/226.

²⁹¹ Hasan b. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Nefsü'z-Zekiyeye'nin oğlu olan bu kişinin hayatı ile ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Dâvûdî'nin onunla ilgili hiçbir bilgiye yer vermemesi ilginçtir. Age., s. 84-87. Fah Vak'ası'nda Hüseyin b. Ali ile beraber öldürülmüştür. Isfehânî, Mekâtîl, s. 365; Zehebî, Iber, I/197; Yâfî, age., I/358; İbnü'l-İmâd, age., s. I/269.

Hüseyin b. Ali dayanamamış, hurûc etmiş ve Fah Vak‘ası vuku bulmuştur.²⁹² Ehl-i beyt neslinden olan Hüseyin b. Hasan,²⁹³ Kabe’nin örtüsünü başka bir örtüyle değiştirmiş, veda tavafı yapmakta olan hacıların mallarına el koymuş, insanlar onun yüzünden dağlara kaçmıştır. O ve beraberindekiler, Mescid-i Haram’ın pencere demirlerini, fazla para etmemesine rağmen sütunların üzerindeki altınları ve Kâbe’nin hazinesindekileri aldılar.²⁹⁴ İbn Hazm, Mekke’de yaptıkları sebebiyle onu yeryüzünde fesat çıkarıcı biri olarak tavsif etmiştir.²⁹⁵ Evli bir kadını zorla kendi evine getirmeye çalıştığı rivayet edilmiştir.²⁹⁶ Hüseyin’in Kâbe’nin hazinesini boşaltması daha sonraki dönemleri etkilemiş ve ondan sonra gelen hükümdarlarda “Böyle bir işgalci daha ortaya çıkarsa gönderilecek hediyeleri alır.” düşüncesi hakim olmuş ve Beytullah’ın hazinesine kıymetli hediyeler ve nefis eşyalar konulması kesilmiştir.²⁹⁷

Hüseyin b. Hasan ile hareket eden diğer bir seyyid Ali b. Muhammed²⁹⁸ Kureyşli Mekke Kadısı’nın genç yaştaki oğlunu yanında alıyordu. Bu durum, halkın ayaklanıp babası Muhammed b. Ca‘fer’in kapısına dayanmalarına sebep oldu. Babası Muhammed, genci oğlundan alarak ailesine teslim etti.²⁹⁹

²⁹² Halife b. Hayyât, Ebû Ömer el-Leysî el-Uşfûrî (240/854), Târîhu Halife b. Hayyât, thk: Ekrem Ziyâ el-Umeri, 2. baskı, Beyrut, 1397, I/445; Belâzurî, age., III/355; Taberî, age., VIII/192; Isfehânî, Mekâtîl, s. 372-373; İbnü'l-Esîr, age., IV/11; İbn Haldûn, Iber, III/215; İbnü'l-Kâdî, age., s. 16-17; Ziriklî, age., II/265; Abbâdî, age., s. 75.

²⁹³ Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Ali b. Hüseyin. Ebu’s-Serâyâ isyanı esnasında 200/816 yılında onu Mekke’ye vali tayin etmiştir. Babasına Eftas denildiği için kaynaklar bazen Hüseyin için de bu lakabı kullanmıştır. İbn Hazm, Cemhera, s. 53; Dâvûdî, age., s. 273.

²⁹⁴ Taberî, age., VIII/536; İbnü'l-Esîr, age., IV/153; İbn Kesîr, age., X/685; Dâvûdî, age., s. 273.

²⁹⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 53.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, age., IV/153.

²⁹⁷ Eyüb Sabri Paşa (1308/1890), Kabe ve Mekke Tarihi, Sadeleştiren: Osman Erdem, İstanbul, Fatih Yayınevi, trs., s. 400.

²⁹⁸ Ali b. Muhammed b. Ca‘fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. Lakabı el-Hârisî’dir. Ebu’s-Serâyâ isyanı ettiğinde Basra’daydı. Zeyd b. Mûsâ oraya gelince o da hurûc etti ve Zeyd’e yardım etti. Ehvaz’da Hüseyin b. Hasan ile de beraber hareket etti. Bağdat’ta vefat etti. Kabri oradadır. İbn Hazm, Cemhera, s. 60; Dâvûdî, age., s. 199.

²⁹⁹ Taberî, age., VIII/538; İbnü'l-Esîr, age., IV/154; Alûsî, age., s. 157.

Ebu's-Serâyâ'nın Basra'ya vali tayin ettiği Zeyd b. Mûsâ³⁰⁰ ise, Basra'da yakıp yıktığı evler sebebiyle en-Nâr lakabını almıştır.³⁰¹ Abbâsî tarafından bir kimse kendisine geldiği zaman onu ateşe attığı rivayet edilmiştir.³⁰² Hatta Halife Me'mûn onunla konuşması için kardeşi Ali Rızâ'yı ona göndermiştir. Ali Rızâ, onunla konuşup Fâtıma bt. Rasûlillah'ın torununa bu hareketin yakışmadığını söylemiştir.³⁰³

Ebu's-Serâyâ'nın Yemen'e vali tayin ettiği İbrahim b. Mûsâ,³⁰⁴ Yemen'e giderken Mekke'ye uğramış ve orada gasp ve talan yapmıştır.³⁰⁵ Yemen'e varınca insanları esir, mallarını da ganimet kabul eden İbrahim pek çok kimseyi öldürmüş, çok kan dökmesi sebebiyle kendisine kasap manasına "Cezzâr" denilmiştir.³⁰⁶ İbrahim, 200/816 senesinde Akîl b. Ebî Tâlib'in evlâdından birini hac emiri olarak görevlendirmiş o, Mekke'ye girmeden hacca gelen insanların eşyalarına ve Kabe'ye getirdikleri örtülere el koymuştur.³⁰⁷ Ancak, o sene hac emiri olan Mutasım, onunla savaşmış ve onu mağlup etmiş; insanların eşyalarını ve Kabe'nin örtüsünü alıp sahiplerine iade etmiştir.³⁰⁸

Van Arendonk, olumsuz tavırları bulunan evlâd-ı Rasûl ile ilgili genel olarak şunları söylemektedir: "Tavır ve hareketi ile şeriatla tearuz halinde bulunan (fasık) bir şerîf'e de günahının nasıl olsa affolunacağı kanaati ile hürmet ve riayetten yüz çevirmemelidir. Çünkü

³⁰⁰ Zeyd b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. 200/816 yılında Ebu's-Serâyâ onu Ehvaz valisi tayin etti. O, Basra'yı da ele geçirdi. Abbâsî birliklerine yenilip Enbar tarafına kaçtı. Orada yakalandı ve Me'mûn'a gönderildi. Me'mûn'un onu serbest bıraktığı rivayet edilmektedir. Ya'kûbî, age., II/449; Mervezî, age., s. 21; Dâvûdî, age., s. 181; Ziriklî, age., III/102.

³⁰¹ Taberî, age., VII/535; Isfehânî, Mekâtîl, s. 436; İbnü'l-Esîr, age., IV/152; İbn Kesîr, age., X/684; İbn Haldûn, age., III/244; Dâvûdî, age., s. 181; Ziriklî, age., III/102.

³⁰² İbnü'l-Esîr, age., IV/152.

³⁰³ Yâfî, age., II/13. Ali Rızâ ona, yaptığı masiyetler sebebiyle kendisinin kardeşi olamayacağını söyler ve Hz. Nuh ile oğlunun örneğini verir. Meclîsî, age., IXL/218.

³⁰⁴ İbrahim b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. Yemen'de ortaya çıkmıştır. "Hâdî ilallâh" olarak bilinir. Dâvûdî, age., s. 165-166; İbnü's-Sâî, age., s. 68.

³⁰⁵ Taberî, age., VIII/535-536.

³⁰⁶ Taberî, age., VIII/536; İbnü'l-Esîr, age., IV/153; İbn Haldûn, age., III/244; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb, thk: Abdülaziz b. Muhammed el-Sedidi, Riyad, 1409/1989, I/171.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, age., IV/155; İbn Haldûn, age., III/244.

³⁰⁸ Taberî, age., VIII/541; İbnü'l-Esîr, age., IV/155.

hürmet ona menşei dolayısıyla (unsuru't-tahir) olup, fisk onun nesebine bulaşmaz."³⁰⁹ Sünnî dünyada bu görüşte olan kişilerin varlığı hiç şüphesiz bir araştırma konusudur. Şu kadar var ki İslâm'ın prensipleri ile bu görüşleri bağdaştırmak mümkün değildir. "Kızım Fâtıma da hırsızlık yapsa onun ellerini keserim."³¹⁰ diyen bir Peygamber ile "Bir kişi ne yaparsa yapsın Peygamber soyundan geldiği için affedilmiştir." görüşünü telif etmek izahı kabil değildir. Kendisi de seyyid olan Ali Rızâ, ehl-i beyt şerefine nail olabilmenin şartlarını şöyle sayar: "Malumdur ki ümmet Nebisiyle zürriyatı da ancak Kitab ve Sünnetle isbat-ı şahsiyyet eder. Şu halde insan bu saadet ve şerefe ancak şu gelen şartlar ile vâsıl olabilir:

1. Cenâb-ı Hakk'ın, pis tabiatlardan ve kirlî nefsânî hususlardan tamamen temizlediği ehl-i beyt kiram hazeratına sahih sened ile müstenid olmalıdır...
2. Amel-i salihdir. Nesebi sahih iken Allah'ın Rasûlü ve Kitabının izine temessük etmeyen salih olmayan bir amelde bulunduğu için Nuh'un mahdumu (oğlu) gibi ehl-i beytten hâric kalır...
3. Seyyid, mutlak siret-i ve harekât-ı Muhammediye (as) üzere bulunmalıdır.
4. Kendisini herkesle müvazene edecek olsa, kendisini herkesten aşağı addedecek kadar mütevazı olmalıdır.
5. Ehl-i beyt hakkındaki (Onlar mal sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yedirirler.³¹¹) âyet-i celilesi mantûkunca, miskinleri ve fakirleri sevme ve bunlara yedirme hususunda insanların en cömerdi olmalıdır.
6. Gerektiğinde tam bir şecaat sahibi olduğunu ibraz etmelidir.
7. Doğruluktan asla ayrılmamalıdır...

Ancak bu özelliklere sahip olan ehl-i beytin kadrini bilenler sohbetlere can atmışlar ve onların hizmetlerinde pervane olmuşlardır."³¹² Hal böyle olunca bu olumsuz hareketleri bulunan seyyid ve şerîflerin, "Din Açısından Seyyid ve Şerîfliğin Konumu" başlığında daha geniş bir şekilde ele aldığımız gibi neseb olarak Hz. Peygamber neslinden olmakla beraber

³⁰⁹ Arendonk, "Şerîf", İA., XI/441.

³¹⁰ Buharî, Fedâilü Ashâbi'n-Nebî, 18; Enbiyâ, 45; Hudûd, 12; Müslim, Hudûd, 8, 9; Ebû Dâvûd, Hudûd, 4; Tirmizî, Hudûd, 6; İbn Mace, Hudûd, 6.

³¹¹ İnsan, (76) 8.

³¹² Er-Ridâ, Es-Seyyid Ali (1339/1941), Mevâlidü Ehl-i Beyt, İstanbul, 1341, s. 7-8.

ehl-i beytin faziletleriyle alakalı âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin muhatabı olmalarının mümkün olmadığı açıktır. Bu da bir kez daha ehl-i beytin faziletinin temelde soya dayanmadığını, Kur‘ân ve Sünnete bağlılıkları ölçüsünde faziletlerinden bahsedilebileceğini ifade etmektedir.

Bu başlık altında ele aldığımız seyyid ve şerîflerle ilgili dikkati çeken bir başka husus hiç şüphesiz onların her faaliyetinin dinî olarak değerlendirilmesinin isabetli olmayacağıdır. Özellikle Abbâsî idaresine baş kaldırı şeklindeki hareketlerin dinî olmaktan çok siyasî olduğu görülmektedir. Dolayısıyla neseb, burada bir siyasî malzeme haline getirilmektedir. Nesebin dolayısıyla seyyid ve şerîflerin başkaları tarafından kullanılmaya çalışılması daha fazla görülen bir durumdur. Çok ciddi bir hareket olan Ebu’s-Serâyâ isyanında bu bariz bir şekilde görülmektedir.

Seyyid ve şerîflerin nesebinin istismar aracı haline getirilmesi tasavvufi hareketlerde ve tarikatlerde de gözlenmektedir. Nitekim, “Hz. Ali, tarikatların büyük çoğunluğunda silsilenin ilk şahsiyeti durumundadır. Bu tarikatlara, itikadî yönden Alevîlikle hiç ilgisi olmasa bile ‘Alevî tarikat’ denilmektedir. Bu sebepten Hz. Ali’ye ve nesline tarikat çevrelerinde fazlaca sevgi ve hürmet beslenir. On iki imama da saygı duyulur. Bilhassa sekizinci imam Ali Rızâ, hemen bütün silsilelerde yer alır. Meşhur sufi Maruf Kerhi de onun müridi olarak gösterilmektedir. Yine Ca‘fer Sâdik’ın tasavvufi çevrelerde apayrı bir saygınlığı olup, ‘mecmeu’l-bahrayn ve mülteka’n-nehrayn’ (iki denizin birleştiği ve iki nehrin kavuştuğu yer) diye anılmaktadır. On iki imamdan herhangi birinin bulunduğu tarikat silsilesine de ‘silsiletü’z-zeheb’ (altın silsile) denmektedir.³¹³ İtikadi yönden tamamen Sünnî olan tarikatlarda bile Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imama karşı bu saygı mevcuttur.”³¹⁴ Ana tarikatlara³¹⁵ baktığımız zaman Kâdirî tarikatının şeyhi Abdülkadîr Geylânî, soyu baba tarafından Hz. Hasan’a ulaşan bir şerîf, anne tarafından Hz. Hüseyin’e mensup bir seyyid

³¹³ Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, 3. baskı, İstanbul, 1995, s. 234; Aşkar, Mustafa, Tasavvuf Tarihi Literatürü, Ankara, 2001, s. 238; Üçer, agm., s. 279.

³¹⁴ Türer, Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, İstanbul, 1998, s. 149.

³¹⁵ “Kanaatimize göre bu hususta yapılacak bir çalışma sonucunda, tasavvuf tarihindeki ana tarikatların sayısı on küsuru geçmeyecektir. Mesela sadece Halvetiye’nin dört ana kolu ve bunlardan türemiş kırk küsur şubesi vardır.” Aşkar, age., s. 216.

olduğu ifade edilmekte ve silsilesi verilmektedir.³¹⁶ Bu silsilelerde Maruf Kerhî ile Ali Rızâ birbirine bağlanmaktadır.³¹⁷ Bu iki kişinin ilişkisi doğru olsa bile neseb olarak bir ilişkileri söz konusu değildir. Maruf Kerhî, Ali Rızâ'nın oğlu değildir, sadece mürididir. Diğer silsilelerle alakalı ise Dâvûdî şöyle demektedir: “(Hasanî)Abdullah b. Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Rumiyye’ye Muhyiddîn Abdülkadir el-Cîlânî’yi nisbet ettiler ve şöyle dediler. O, Abdülkadir b. Muhammed Cenki Dost b. Abdillah zikredilen (Hz. Hasan soyundan bir) kişidir. Ne şeyh Abdülkadir ne de oğullarından birisi bu nesebi iddia etmiştir. Bu, torunu Kadı Ebû Salih Nasr b. Ebûbekr b. Abdülkadir ile başlamıştır. O da bir delil ortaya koymamıştır, hiç kimse onu bu neseple bilmemiştir. (Hasanî olan) Abdullah b. Muhammed b. Yahya Hicazlıdır ve Hicaz’dan çıkmamıştır. Bu isim yani Cenk Dost ise gördüğün gibi açık bir acem bir isimdir. Bununla beraber bunların hepsi, adil sarih bir beyyine olmaksızın bu nesebi isbata yetmez. Kadı Ebû Salih’in yaptığına şaşırırım. İkrar ediyorum ki o ne dedesi Abdülkadir’e ne de onun oğullarına bu konuda muvafık değildir.”³¹⁸

Nakşi tarikatının silsilesinin en önemli siması Ebû Yezîd Bistâmî’nin Ca‘fer Sâdık’la görüşmesi manevi olarak kabul edilir.³¹⁹ Çünkü genel kabul Ebû Yezîd Bistâmî’nin doğumu, Ca‘fer Sâdık’ın vefatından sonradır.³²⁰ Mehmet Bahaüddîn Nakşîbend’in de Hz. Hüseyin soyundan olduğu ifade edilir.³²¹ Sünnî anlayışa bağlılıkta tavizsiz tutumlarıyla tanınan Nakşîbendiler bile, Hz. Ebûbekir’e dayanan silsilelerinin yanısıra ikinci koldan silsileyi Hz. Ali’ye dayandırmışlardır.³²²

³¹⁶ Vâsitî, age., s. 55; Fudaylî, age., II/181; Zebîdî, İkdü’l-Cevher, s. 94; Harîrî, age., III/Varak 37b-57a; Hocasade, age., II/32; Vicdânî, age., s. 90-91; Gürer, Dilaver, Abdülkadir Geylani –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-, İstanbul, 1999, s. 66; Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, 4. baskı, İstanbul, 1994, s. 43; Türer, age., s. 172.

³¹⁷ Bu iki kişi arasında her hangi bir ilişkinin bulunmadığı ifade edilmektedir. İbn Teymiye, age., IV/60-62; Ocak, Ahmet Yaşar, Veysel Kareni ve Üveysîlik, 2.baskı, İstanbul, 2002, s. 72.

³¹⁸ Dâvûdî, age., s. 106.

³¹⁹ Zebîdî, İkdü’l-Cevher, s. 108. Silsilede geçen bir şeyhin, kendinden önce yaşamış başka bir şeyhle fiilen görüşmese de onun ruhaniyetinden feyz alarak, manen görüşme yolu ile yetişmesine Üveysîlik denilmiştir. Küçük, Hülya, Tasavvuf Tarihine Giriş, İstanbul, 1997, s. 118, dipnot: 119; Aşkar, age., s. 240; Ocak, age., s. 105.

³²⁰ Hocasade, age., I/5; Eraydın, age., s. 373.

³²¹ Harîrî, age., III/Varak 196a-205b; Hocasade, age., I/44.

³²² Şimşek, Halil İbrahim, “İmam Rabbani Ahmed Farukî Sirhindî’nin Şîa ve Ehl-i Beyt’e Bakışı”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 200.

Ahmed Rıfâî'nin soyunun Mûsâ Kâzım'a ulaştığı rivayet edilir.³²³ Dâvûdî, ise nesep alimlerinin ittifakıyla onun söz konusu edilen nesebi iddia etmediğini, bu nesebi onun torunlarının iddia ettiğini söyler.³²⁴ Yine Halvetiye tarikatında Yahya Şirvânî'nin seyyid olduğu ve nesebinin Mûsâ Kâzım'a dayandığı ifade edilir.³²⁵ Aynı tarikatın şeyhi Sirâceddîn Ömer b. Ekmeliddîn Lahcî Halvetî'nin nesebi de Hz. Ali'ye dayandırılır.³²⁶ Mevlevî tarikatının bir kolu da Hasanü'l-Basrî ile Hz. Ali'ye dayanır.³²⁷ Yesevî tarikatında iki kol Ebû Yezîd Bistâmî ile Ca'fer Sâdık'a bağlanır. Bundan sonra bir kol Muhammed Bakır, Ali Zeyne'l-Âbidîn ile Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'ye; diğer kol ise Hz. Ebûbekir'e bağlanır.³²⁸ Ahmed Yesevî ile ilgili diğer bir bilgi ise onun seyyidliğinin Muhammed b. Hanefiyye'ye bağlandığı şeklindedir.³²⁹

Tarikatları bir şekilde Mûsâ Kâzım, Ca'fer Sâdık ve dolayısıyla Hz. Ali'ye bağlayan bu nesep silsilelerinin hepsinin doğru olacağı konusunda bir takım tereddütlerin varlığı söz konusudur. Bir kısmı manevi olarak görüşme diğer bir kısmı ise şeyh mürit ilişkisi içerisinde olan bu silsilelerinin nesep açısından anlam ifade etmeyeceği de bir vakıadır. Bunu Süleyman Ateş, şöyle değerlendirmektedir: “Bilindiği gibi, tarikatlar meşruiyetlerini dinî bir mesnede bağlamak için tarikat şeyhini Hz. Peygamber'e bağlayan bir silsile ileri sürmüşlerdir.”³³⁰ Sünnî tarikat şeyhlerinden bir kısmı, temsilcisi olduğu tarikatına ve ailesine halkın ilgisini veya kendi şahsi saygınlığını artırmak amacıyla bağlı bulunduğu tarikat silsilesini veya kendi soy şeceresini ehl-i beyte dayandırma gayreti içinde olmuştur.³³¹ Peygamber ailesinden gelmek seyyid olarak kabul edilen kişilerin itibarını sadece güçlendirmekle kalmamakta, ayrıca bu imaj kendilerini daha seçkin bir karizmanın parçası haline de getirmektedir.³³²

³²³ Vâsitî, age., s. 4; Zebîdî, İkdü'l-Cevher, s. 58; Harîrî, age., II/Varak 51b-61b; Hocazade, age., V/6.

³²⁴ Dâvûdî, age., s. 175.

³²⁵ Eraydın, age., s. 389. Vicdânî, böyle bir nesep vermez. Age., s. 174.

³²⁶ Harîrî, age., I/Varak 342b-377b; Vicdânî, age., s. 173-174.

³²⁷ Harîrî, age., III/Varak 147b-169a; Eraydın, age., s. 359.

³²⁸ Harîrî, age., III/Varak 265b-267b (Burada Harîrî silsile vermemektedir.) Eraydın, age., s. 322.

³²⁹ Kılıç, age., s. 24, dipnot 62, (Hâzinî, Cevâhiru'l-Ebrâr, İÜ., Türkçe yazması, No: 3893, Varak 33b-25a-b'den naklen)

³³⁰ Ateş, Süleyman, İslâm Tasavvufu, Ankara, Kılıç Kitabevi, trs., s. 49.

³³¹ Subaşı, Necdet, “Şeyh, Seyyid ve Molla-Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel Kategorileri-, İslâmiyat, Ankara, 1999, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 121, 140.

³³² Subaşı, agm., s. 135.

Tarikat silsilelerinin Hz. Ali'ye kadar ulaştırılmasının ilmî bir dayanağı yoktur, bu silsileler sonradan ortaya çıkarılmıştır.³³³

Seyyid ve şerîfler, siyasî amaçlar uğruna istismar edildiği gibi neseb silsilelerinde yer aldırılmak suretiyle tasavvufî hareketlerde de istismar edilmiştir. Tarikatların hemen hemen hepsinin şeyhinin neseb silsilesinde, bir seyyid veya şerîf görmek mümkündür. Bu yolla şeyhe büyüleyici bir özellik verilmiş, neseb silsilesi tarikata bağlanmayı sağlayıcı bir özellik olarak ifade edilmiştir. Oysaki bu neseb silsilelerinin bir kısmında şüphelerin bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple tarih olarak birbirlerine bağlı olması mümkün olmayan yerlerde seyyid ve şerîflere bağlanma, Üveysîlik/manevî eğitim adı altında gerçekleştirilmiştir. Zaten silsilelerdeki seyyid ve şerîflerin bir kısmı oğul-baba ilişkisinden ziyade, şeyh-mürît ilişkisi olarak gösterilmiştir.

³³³ Avcı, Seyit, “‘Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır’ Hadisi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 381.

II. BÖLÜM

SEYYİD VE ŞERİFLERİN SOSYAL KONUMU

1. Seyyid ve Şerîflerin İctimâî Statüleri

a) Toplum Nezdindeki İtibarları ve Toplumla İlişkileri

Seyyid ve şerîflerin toplum nezdindeki itibarları konusunda ilk ele alacağımız husus genel olarak bölgelerin seyyid ve şerîflere bakış açısı olacaktır. Çünkü araştırmamız içerisinde kalan dönemde her bölge insanının belli bir siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik yapı içerisinde olduğunu görmekteyiz. Acaba hangi bölge ehl-i beyte daha fazla önem veriyor, onlara saygı ve sevgi besliyor? Bölgelere göre ehl-i beyte olan ilgi ve alaka farklılık arz ediyor mu? Bu sorulara doğru cevaplar verebilmek hiç şüphesiz onların toplum nezdindeki itibarlarını sağlıklı anlamamıza vesile olacaktır.

Şîa'nın çekirdeği olan Hz. Ali hizbi, Muaviye'nin devrinde Irak'ın Kûfe şehrinde merkezleşmiş hayli küçük bir gruptu. Bunlar, Müslümanların birliğini ve iktidarını yeniden tesis eden insan olarak Muaviye'ye destek vermede çoğunluğun ittifak etmesinden sonra da liderlik için Hz. Ali'nin ve ailesinin aday olmasında ısrar ediyorlardı.³³⁴ Halife Hişam'ın hilafetinden beri Kûfe'deki Zeydî Şîî grubun varlığı, hilafetin kendilerine ait olduğuna, onu önce Emevîler'in sonra da Abbâsîler'in gasb ettiğine inanan ehl-i beytin arzu sahiplerinden bazılarının isyanlar yenilemesi için bir teşvikti. II/VIII. asır boyunca Kûfe'de Alevî (Hz. Ali taraftarlığı) daveti durmadı. Bu yüzyıl boyunca Alevî isyanları bitmedi.³³⁵ Hodgson, onların ehl-i beyte meylini, Kûfe'nin İslâmiyetin başşehri olması için bir fırsat olarak görülmesine bağlarken,³³⁶ Dûrî, Emevîler tarafından arazilerinin ele geçirilmesinden rahatsız olan Kûfeliler'in Ali evlâdına meylettğini, onları siyasî mücadelelerinde desteklediklerini ifade etmektedir.³³⁷ Fakat bir gerçek var ki Kûfe, daha Hz. Ali halife olup başkenti Kûfe'ye

³³⁴ Hodgson, Marshall G.S., İslâm'ın Serüveni, çev: İzzet Akyol vd., İstanbul, 1993, I/208.

³³⁵ Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 137.

³³⁶ Hodgson, age., I/208.

³³⁷ Dûrî, age., s. 17.

taşımadan önce az da olsa Hz. Ali taraftarına sahip bir yerdi.³³⁸ Muhtemelen bunlar Yemenli Araplar idi. Çünkü Kûfe'nin sakinlerinin çoğu Yemenli Araplardı.³³⁹ Yemenli Araplar'ın ehl-i beyt taraftarı oluşu bilinen bir gerçektir. Bunların yanı sıra Hz. Ali'nin Medine gibi bir İslâm şehrini bırakıp da Kûfe'yi başkent yapması oradaki taraftarlarını çoğaltmış ve Kûfe artık bir Alevî şehri (Hz. Ali taraftarlarının çoğunlukta olduğu bir şehir) haline gelmiş olmalıdır. Bununla beraber Kûfeliler önce Hz. Ali'yi, sonra Hz. Hasan'ı³⁴⁰ daha sonra Hz. Hüseyin'i yalnız bırakmışlar ve bu âdetleri daha sonraki seyyid ve şerîf hurûclarında da görülmüştür. Ehl-i beytin ve ehl-i beyt neslinin en fazla mağdur edildiği ve ihanete uğradığı yer burası olmuştur.³⁴¹ Kûfe'nin ehl-i beyt taraftarlığını bilen Abbâs oğulları, devletlerini kurma aşamasında Horasan bölgesindeki propagandistlerinin haberlerinin önce Kûfe'ye, oradan Humeyme'ye gelmesine dikkat etmişlerdir. Bu itibarla onlar Kûfe'ye önem vermişlerdir. Kûfe, onların davetlerinin merkezidir ve önde gelen davetçilerinin kaldıkları yerdir. Haberleşmede önemli bir yerdir. Burada Bükeyr b. Mahan ondan sonra da akrabası Ebû Seleme Hallâl'ın rolü çok büyüktür.³⁴² Bununla beraber Ebu'l-Abbâs Seffâh Abbâsîler Devleti'ni kurup da halife olur olmaz 134/752 senesinde başkenti Kûfe'den Enbar'a taşıdı. Çünkü o, Kûfeliler'e güvenmiyordu.³⁴³ Onlar Hz. Ali'nin şâsiydi.³⁴⁴ İsa b. Zeyd,³⁴⁵ katıldığı Muhammed Nefsü'z-Zekiyye hurûcundan kurtulduktan sonra Kûfe'de gizlenmiş, Mehdî döneminde kendisine pek çok kişi biat etmiş olmasına rağmen, Kûfeliler'e güvenip harekete geçememiştir.³⁴⁶ İsyanı esnasında Muhammed b. İbrahim'in halk tarafından çok sevildiğini

³³⁸ Hasan İbrahim Hasan, age., II/236.

³³⁹ Hasan İbrahim Hasan, age., II/236.

³⁴⁰ Kapar, Mehmet Ali, Halifeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998, s. 30-31.

³⁴¹ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 34.

³⁴² Abbâdî, age., s. 23.

³⁴³ Belâzurî, age., IV/197; Yâfîî, age., I/281; Abbâdî, age., s. 44; Atvan, Mebdî', s. 249.

³⁴⁴ Hudaîbek, age., s. 46.

³⁴⁵ Bkz. dipnot: 251.

³⁴⁶ Ya'kûbî, age., II/377; Isfehânî, Mekâtîl, s. 353; Zirikî, age., I/286. Kayınpederi Hasan b. Salih, "On bin insan sana biat ettiği halde niçin hurûc etmiyorsun." diye sorunca o şöyle cevap vermiştir: "Yazıklar olsun sana! Sen bu sayıya mı güveniyorsun? Ben onları iyi bilirim. Onların içinde, Allah rızasını dileyen, canlarını verecek olan ve düşmanla karşılaşmak isteyen üç yüz kişinin var olduğunu bilsem sabaha kalmaz hurûc ederim." Isfehânî, Mekâtîl, s. 353.

bilen Ebu's-Serâyâ, onu hareketine lider olarak seçiyor,³⁴⁷ Kûfeliler de kolayca ona biat ediyorlardı.³⁴⁸

Hz. Ali bizzat Hz. Peygamber tarafından Yemen'e kadı olarak gönderilmişti.³⁴⁹ Watt, "Onun bu sebeple orada özel bir muhabbet kazandığına dair herhangi bir delil yoktur." dese de aynı yerde Yemenli kabilelerin çok önemli bir kısmının ehl-i beyt taraftarı olduğunu, bunun sebebinin de Güney Arabistan'ın bin yıldan beri krallık düzeniyle yönetilmesi ve kralların insan üstü vasıflara sahip (karizmatik) kişiler olarak görülmeleri olduğunu ifade eder.³⁵⁰ Adnan Demircan ise, Hz. Ali'ye destek verenlerin çoğunun güneyli Araplar olduğunu altını çizdikten sonra bunun sebepleri olarak şu hususları sayar: Hz. Ali'nin seleflerinin -özellikle de Hz. Osman'ın- kabilelerle ilişkilerinde beklentileri karşılayamamaları ve Kuzeylilerin hakimiyetine karşı duyulan memnuyetsizliği besleyen icraatlar, Ali'ye köken olarak güneyli olan Ensar'ın destek vermesi (Ensar ilk üç halife döneminde iktidardan uzak kaldığı için veya Abdülmuttalib'in annesinin Hazrecli olması hasebiyle Hz. Ali'nin yeğenleri olduğu için ona destek vermiş olabilirler.) ve Yemen kökenli Arapların hanedan fikrine yatkın olması ve son olarak Güneyliler'in iktidar hususunda söz sahibi olma istekleri.³⁵¹ Her ne sebeple olursa olsun Yemen'de ehl-i beyt sevgisi İslâm'ın ilk dönemlerinde başlamış ve daha sonra Zeydîler'le beraber bu bölge bu özelliğini hep korumuştur.

Hicaz bölgesi, özellikle Medine, ehl-i beytin oturduğu şehirdir. Medine, Mekke'nin peşisıra gittiği İbn Abbâs okuluna mensup insanları barındıran yerdî. Bu kişiler, Hz. Ali'nin soyundan gelenleri Mervanîler'e tercih etme temayülündeydiler.³⁵² Bu bölge Ali oğullarının davet merkeziydi.³⁵³ Ca'fer Sâdık, Medine'de idi. Pek çok kişinin ona tâbî olduğu bilinmektedir. Hatta vefatından sonra ona ilahlık iddia edip, haramları mübah sayan pek çok

³⁴⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 425; Zirikî, age., VI/182.

³⁴⁸ Zehebî, Iber, I/257.

³⁴⁹ Watt, W. Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev: Elif Rıza, İstanbul, 1993, s. 51; Yaman, Ahmet, "Ehl-i Beyt Fıkhnın İmamı Hz. Ali ve Takip Ettiği İctihad Yöntemi", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 112.

³⁵⁰ Watt, age., s. 51.

³⁵¹ Demircan, agm., s. 105.

³⁵² Hodgson, age., I/214.

³⁵³ Işş, age., s. 17.

aşırı grub, onun müntesibi olduklarını söylemişlerdir.³⁵⁴ Halife Mansûr, Abdullah b. Hasan'ı hapse attığı zaman onun mallarını ve kölelerini satmak istemiş, fakat bunları satın almaya hiç kimse yanaşmamıştır.³⁵⁵ Medineliler Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'yi çok seviyorlardı. Hatta Hz. Peygamber'den sonra bir peygamber gelmesi mümkün olsa, onlara göre bu kişi Muhammed olurdu.³⁵⁶ Mansûr'un onu aşırı bir şekilde ele geçirme isteği de halkın ona olan teveccühü sebebiyleydi.³⁵⁷ Onun Mansûr'a karşı çıkışında başlangıçta Medineliler'in hemen hemen tamamına yakını, onun etrafında toplanmışlardı.³⁵⁸ Hatta çarşı yerinde Medine Valisi Ziyad ile Muhammed yan yana durup halkı selamladılar, insanlar valinin yanında ona biat ettiler.³⁵⁹ Daha sonraki vali Riyah, halkın üzerinde baskı kurmak maksadına matuf, minberde Muhammed hakkında ağır hakaretlerde bulununca, cemaat kendisini dinlemeyeceklerini söyleyerek onu taşladılar.³⁶⁰ Medineliler'in ona bu derece sevgi ve saygı beslemelerinde, hiç şüphesiz Medine ulemasının en önemli şahsiyetlerinden olan İmam Malik, İbn Aclan gibi kişilerin onun hareketine destek vermesinin³⁶¹ etkisi büyüktür. 169/785 yılında harekete geçen Hüseyin b. Ali, Medine halkının biatini almak istemiş, on bir gün Mescid-i Nebevi'de arkadaşlarıyla beraber kalmıştır. Bu süre zarfında günlük ihtiyaçlarını orada gidermeleri sebebiyle her yeri kirletmişler, bu sebeple Medineliler namaza gelememişlerdir.³⁶² Bu duruma tepki gösteren Medineliler onlardan uzak durmuşlar, burada gereken ilgiyi göremeyen Hüseyin, muhtemelen hacıların desteğini alabilmek için Mekke'ye gitmiştir.³⁶³ Orada ona pek çok kişi biat etmiştir.³⁶⁴ Bu yüzden Mekke'ye yakın Fah mevkiinde hurûc etmiş ama başarılı

³⁵⁴ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 57-59.

³⁵⁵ Taberî, age., VII/525.

³⁵⁶ İbnü'l-İmâd, age., I/213.

³⁵⁷ İbn Tiktakâ, age., s. 161.

³⁵⁸ Belâzûrî, age., III/321; Zehebî, Iber, I/152; Yâfîf, age., I/297.

³⁵⁹ Belâzûrî, age., III/310 Taberî, age., VII/528-529.

³⁶⁰ Uyar, age., s. 170.

³⁶¹ Taberî, age., VII/604-608; Isfehânî, Mekâtîl, s. 254-256; İbnü'l-Esîr, age., III/565. Es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), Târîhu'l-Hulefâ', thk: Muhyiddin Abdülhamid, 3. baskı, Kâhira, 1383/1964, s. 261; Ahmet Cevdet (1312/1895), Kısas-ı Enbiya, hzr: Mahir İz, İstanbul, 1972, IV/141; Sahnîni, Isam, el-Abbâsiyyûn fî Senevâti't-Te'sîs, Beyrut, 1998, s. 351. İmam Malik, Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'ye biat konusunda fetva vermiştir. Taberî, age., VII/560; İbnü'l-Esîr, age., IV/565.

³⁶² İbnü'l-Esîr, age., IV/12.

³⁶³ İbn Kesîr, age., X/582.

³⁶⁴ İbn Tiktakâ, age., s. 185; Zehebî, Iber, I/197; Yâfîf, age., I/358.

olamayarak öldürülmüştür. Medine’de yaşayan Ca’fer Sâdık’ın oğlu Mûsâ Kâzım’ın,³⁶⁵ Halife Hârûn Reşîd tarafından Bağdat’ta hapsedilmesinin ve orada öldürülmesinin sebebi de muhtemelen potansiyel olarak hurûc etmesinden korkulduğu içindir. Bazı rivayetlerde onun halifeye bu yolla gammazlandığı ifade edilmektedir.³⁶⁶ Mûsâ Kâzım yakalanınca iki ayrı hevdec ile yola çıkarıldı ve Mûsâ’nın hangisinde olduğu bu şekilde halktan gizlenmiş oldu.³⁶⁷ Bütün bunlar Hz. Peygamber soyundan olan, Ca’fer Sâdık gibi birisinin oğlu olan bir kişinin halk nezdindeki itibarının yüksek olması sebebiyle olsa gerektir. Ca’fer Sâdık’ın diğer oğlu Muhammed’in de özellikle Mekke ve Medine halkı arasında itibarı pek yüksekti.³⁶⁸ Hatta olumsuz tavırları sebebiyle halk tarafından sevilmeyen Hüseyin b. Hasan ile Muhammed’in oğlu Ali, onun halk nezdindeki nüfuzuna iltica etmişlerdi. Hüseyin b. Hasan, Muhammed’in yanına gelerek şunları söylemiştir: “Halkın arasındaki itibarını biliyorsun. Gel sana halife olarak biat edelim. Eğer bunu kabul edersen bir kişi bile sana karşı çıkmayacaktır.”³⁶⁹ Muhammed b. Ca’fer’in halk tarafından bu kadar çok sevilme sebeplerinden birisi de yaşadığı dönemde ehl-i beyte mensup kişilerin bir kısmının kötü hareketlerinden uzak kalarak onları tasvip etmemesi³⁷⁰ olabilir. Mûsâ Kâzım’ın oğlu, Ali Rızâ’nın Halife Me’mûn tarafından veliaht tayininde farklı sebepler zikredilse de onun her yönüyle halk nezdinde büyük bir itibarının olması önemli bir sebep olmalıdır. Ona veliaht olarak biat edildiği zaman halkın çoğu biat etmiştir. Hatta bu sebeple o öldüğünde, onu veliaht tayin eden Me’mûn hakkında insanlar görüş birliğine varmışlar ve halk ondan memnun ve hoşnut olmuştur.³⁷¹ Mekke’de hacta bulunduğu esnada Horasanlı bir kişi tarafından yaşantısı beğenilen ve kendisine “Sen halifeliğe herkesten daha layıksın.” denilen Muhammed b. Kasım’a bu kişinin işaretiyle Horasanlı hacılar biat etmişlerdir.³⁷² Hapisten kaçıp Tâlikân’a giden Muhammed oradakilerin büyük bir teveccühünü elde etmekle kalmamış aynı zamanda civar bölgeler olan Cüzcan ve Rakka’da da bir çok taraftar toplamıştır.³⁷³ Bölge insanları onu gizlemişlerdir.³⁷⁴

³⁶⁵ Bkz. Dipnot: 256.

³⁶⁶ Dâvûdî, age., s. 190; Emîn, A’yân, II/12; Şeblencî, age., s. 144; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 11.

³⁶⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 415; Şeblencî, age., s. 145; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 14.

³⁶⁸ İbn Tiktakâ, age., s. 213; Ziriklî, age., VI/295.

³⁶⁹ Taberî, age., VII/537; İbnü'l-Esîr, age., IV/153.

³⁷⁰ Taberî, age., VIII/537; İbnü'l-Esîr, age., IV/153.

³⁷¹ Ziriklî, age., V/178.

³⁷² İbnü'l-Esîr, age., IV/233-234; İbn Kesîr, age., X/725.

³⁷³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 466.

Mısır, Muhammed b. Ebî Bekir'den beri Şîî bir yerdir. Mervan b. Hakem'in Mısır'a girip de Mescidi'l-Ekdam sahiplerine yaptıkları esnasında, önemli sayıda Şîî bir topluluk Mısır'dan kaçmıştır. O dönemde, Mısır halkı fetva olarak sadece Ca'fer Sâdık'ın görüşlerini bilmektedir. Mısır'a bir grup seyyid ve şerîf gelmiştir. Buraya gelen ehl-i beyt neslinden ilk kişi, Ali b. Muhammed b. Abdillâh'tır.³⁷⁵ Bu, Mısır'ın valisi Humejd b. Kahtabe'ye haber verilince, yakınlığından dolayı gizlice onunla mektuplaştı, onu uyardı ve onun gizlenmesini istedi. Onu Ussame b. Amr'ın yanına yerleştirdi. Sonra İshak b. Ca'fer³⁷⁶ eşi Nefise bt. Hasan b. Zeyd ile beraber Mısır'a geldi. Orada kaldı ve çok mal sahibi oldu. Engellilere, müzmin hastalara, diğer hastalara ve bütün insanlara iyilik yaptı. Nefise vefat edince eşi onu Medine'ye götürmek istedi ancak Mısır halkı onun Mısır'da defnedilmesi karşılığında İshak'a on iki bin dirhem verdiler, o da razı oldu. Yine Muhammed b. Ca'fer Sâdık³⁷⁷ Mısır'a geldi ve orada kaldı.³⁷⁸

Kimilerine göre Horasan Bölgesi ehl-i beyt sevgisine sahip değilse de³⁷⁹ birkaç sebepten dolayı Horasan'ın ehl-i beyt yanlısı bir bölge³⁸⁰ olduğu görülmektedir. Her şeyden önce Horasan'da mevali vardı ve Emevîlerin mevali politikası herkesçe bilinen bir husustu. Araplar tarafından küçümsenen, Müslüman olmalarına rağmen cizye vermeye devam eden,³⁸¹ idari ve askeri görevlere getirilmeyen, fetih sebebiyle Horasan'a yerleşen Araplar tarafından memuriyetler paylaşarak kendilerine hiçbir pay bırakılmayan mevali,³⁸² devlete ve idareye

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, age., IV/234; Zehebî, A'lâm, X/191.

³⁷⁵ Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Mısır'da hurûc etmiştir. Abbâsî güçlerine mağlup olunca Ussâme b. Amr, onu Tûh el-Hayl köyünde saklamış ve kızı ile evlendirmiştir. Burada ölmüş ve defnedilmiştir. İbn Zûlak, age., s. 231. Soyunun devam etmesi ihtilâflıdır. Dâvûdî, age., s. 86.

³⁷⁶ İshak b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. Rasûlullah'a çok benzeyen ve muhaddis olan İshak'ın soyu devam etmiştir. İbn Hazm, Cemhera, s. 60; Dâvûdî, age., s. 201-202; Fudaylî, age., II/202.

³⁷⁷ Bkz. Dipnot: 264.

³⁷⁸ İbn Zûlak, age., 43; İbn Kesîr, age., X/703.

³⁷⁹ Dûrî, age., s. 18; Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 4. O, Muhammed b. Ali'nin Horasan ile ilgili sözlerinden dolayı bu görüştedir.

³⁸⁰ Ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), el-Ahbâru't-Tivâl, thk: Ömer Faruk et-Tabba', Beyrut, 1995, s. 198-199.

³⁸¹ Taberî, VII/55-56; Vloten, Gerlof Van (1321/1903), Emevî Devrinde Arab Hakimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar, çev: Mehmed S. Hatipoğlu, Ankara, 1986, s. 25; Lewis, age., s. 67; Hasan İbrahim Hasan, age., II/249-250; Hodgson, age., s. 199; Dûrî, age., s. 11-12; Hudarîbek, age., s. 14, 30.

³⁸² Taberî, VII/30-32; Bozkurt, Nahide, Abbâsî İhtilali, s. 16-18.

karşı oluşlarıyla bilinmekteydi. İdareden memnun olmayan Horasanlılar'ın, Abbâsiler'e karşı zaman zaman hurûc eden seyyid ve şerîfleri desteklemesi ve onlara sevgi göstermesi normaldi. Yine daha önce ifade ettiğimiz son İran Kısra'sı Yezdecird'in kızının Hz. Hüseyin'le evliliği de onların ehl-i beyt tarafında yer almalarının başka bir sebebi olmuştur.³⁸³ Hz. Ali'nin Muhammed b. Hanefiyye'den olan torunu Ebû Hâşim'in, Abbâs oğullarından Muhammed b. Ali'ye hareketleri için Horasan'ı tavsiye etmesindeki³⁸⁴ sebep, orada Ebû Hâşim'e bağlı bir grubun var olmasıdır.³⁸⁵ Horasan'da Yemenliler de vardır ki Yemenliler'in ehl-i beyte olan ilgisi bilinmektedir. Hatta Emevîler, Horasan'daki Abbâsî dâîlerinin hareketini duydukları zaman çoğu Yemen'den olan insanlar, Emevîler'den olayı tahkik edenlere onları tanıdıklarını, onların tacir olduklarını söylemişlerdir.³⁸⁶ Bu sebeple Muhammed b. Ali Horasan'a gönderdiği propagandistine Yemenliler'de kalmasını ve Mudarlılar'a yumuşak davranmasını tavsiye etmiştir. O, Nisabur'daki Galib denilen adamdan Fâtıma oğullarına aşırı sevgisinden dolayı uzak durmasını istemiştir.³⁸⁷ Bütün bu sebeplerden dolayı "er-Rıdâ min Âl-i Muhammed/Hz. Muhammed'in ehl-i beytinden razı olunan birisi" sloganıyla hareket eden Abbâsîler'in davetinin başlangıç noktası Horasan Bölgesi olmuştur.³⁸⁸ Ancak Abbâsîler'in kurulmasından kısa bir süre sonra 140/757 yılında, Horasan'da bir karışıklık çıkmış ve askerlerden bir grup, Horasan Valisi'nin evini muhasara etmiş ve onun ölümüne sebep olmuştur. Yeni vali, Abdülcebbar b. Abdirrahman bazı komutanları Ali b. Ebî Tâlib evlâdının hilafetine davet ettikleri gerekçesiyle öldürtmüştür.³⁸⁹ Horasan valisi, Mansûr'a gönderdiği mektupta Horasanlılar'ın kendisinden uzak durduğunu, Muhammed b. Abdillah'ın onlar üzerinde daha etkin olduğunu bildirmiştir.³⁹⁰

³⁸³ Nevin Abdülhalik Mustafa, age., s. 216.

³⁸⁴ Ya'kubi, age., II/297 (Burada Ebû Hâşim gerekçe olarak onların ehl-i beyt sevgisine sahip olduklarını söylemektedir.); İbn Abdirabbih, age., IV/476; Beylî, age., s. 47; Atvan, Tatavvur, s. 173.

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, age., III/263.

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, age., III/294.

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, age., III/320.

³⁸⁸ Taberî, age., VII/355; İbnü'l-Esîr, age., III/454; İbn Kesîr, age., X/444; Abbâdî, age., s. 23. Muhammed b. Ali, hareketleri için en uygun yerin Horasan olduğunu söylemektedir. Age., s. 85.

³⁸⁹ İbn Kesîr, age., X/492.

³⁹⁰ Taberî, age., VII/547.

Basra bölgesinde Muhammed b. Abdillâh'a da geniş ölçüde biat edilmiştir.³⁹¹ Kardeşiyle beraber hurûc eden İbrahim b. Abdillâh'a, Basra'da büyük bir çoğunluk tarafından biat edildi.³⁹² Aslında Basra Hz. Osman yanlısı bir şehir olarak bilinmesine rağmen, kayınpederi de Hz. Osman soyundan olan İbrahim'e burada büyük bir rağbet gösterilmesi,³⁹³ hem kayınpederi hem de kendisinin ehl-i beyt olması sebebiyle olsa gerektir.

İki kardeş hurûclarından önce Aden, Sind, Kûfe vb. bölgeleri dolaşmışlardır.³⁹⁴ Vasıt, Cezire, Musul bölgelerinde de Muhammed b. Abdillâh, hareketi esnasında pek çok taraftara sahip olmuştur.³⁹⁵ Muhammed'in vefatından sonra Ehvaz, Fars, Vasıt, Medain, Sevad bölgeleri İbrahim'e biat etmiş ve onun durumu çok güçlenmiştir.³⁹⁶ Görüldüğü üzere bu bölgeler, evlâd-ı Rasûl olan kişilere çabucak kucak açmıştır ve belki de Hz. Peygamber'in soyu olduklarından başka herhangi bir bilgi sahibi olmadıkları bu kişilere destek vermişlerdir.

Fah Vak'ası'ndan kaçıp Deylem'e giden Yahya b. Abdillâh, sadece Deylem halkının teveccühünü kazanmakla kalmamış,³⁹⁷ hurûcu esnasında Medine, Mekke, Yemen, Mısır, Basra ve Kûfe halkından pek çok kişi ona biat etmiştir.³⁹⁸ Bunda İmam Şafî, Abdirabbih b. Alkame, Süleyman b. Cerîr, Bişr b. Mu'temir, Hasan b. Salîh gibi alimlerin ona biat etmesinin de³⁹⁹ etkisi olduğu düşünülebilir.

İslâm ülkelerinin en batısında yer alan Mağrib-i Aksa'da İdris b. Abdillâh,⁴⁰⁰ Hz. Peygamber soyundan olması hasebiyle toplum tarafından büyük bir rağbet görmüş ve herkesin biati ile kısa sürede İdrisîler Devletini kurmuştur. Mağrib'te pek çok Mecusi, Yahudi

³⁹¹ Belâzûrî, age., III/333.

³⁹² Taberî, age., VII/624-629; Makdisî, age., IV/86; Isfehânî, Mekâtîl, s. 327; İbnü'l-Esîr, age., IV/585; İbn Tiktakâ, age., s. 163; Zehebî, Iber, I/154; Yâfiî, age., I/299.

³⁹³ Azimli, Mehmet, Abbâsî Dönemi Şîî Karakterli İsyânlar (750-1000 Yılları Arası), Konya, 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 54.

³⁹⁴ Taberî, age., VII/522, 622.

³⁹⁵ Belâzûrî, age., III/333.

³⁹⁶ İbn Kesîr, age., X/511.

³⁹⁷ Bkz. dipnot: 242. Yahya b. Abdillâh, Fah Vak'ası'ndan sonra İnan'a giderek burada 4-5 yıl gizlice siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve bu esnada Mâverâünnehir ve çevresinde başta Türkler olmak üzere çok sayıda insanın İslâmiyet'i kabul etmesini sağlamıştır. Küçükaşçı, age., s. 75.

³⁹⁸ İbnü'l-İmâd, age., I/338; Ziriklî, age., XI/190.

³⁹⁹ İbnü'l-İmâd, age., I/338.

⁴⁰⁰ Bkz. dipnot: 240.

ve Hıristiyan onun eliyle Müslüman olmuştur.⁴⁰¹ İdris'in zehirlenmesi sonrasında henüz anne karnında olan ve doğduğu zaman kendisine babasının ismi verilen İdris b. İdris de evlâd-ı Rasûl olması sebebiyle bölge halkı tarafından büyük bir sevgi ve saygı görmüş, daha çocuk yaşta insanlar kendisine halife olarak biat etmişlerdir.⁴⁰²

Seyyid ve şerîflerin toplum nezdindeki itibarını, onlara toplumun teveccühünü bilen Abbâs oğulları, bunu siyasî arzularına ulaşmak için kullanmıştır. Davetinde “er-Rıdâ min Âl-i Muhammed/Hz. Muhammed'in ehl-i beytinden razı olunan birisi” sloganını kullanan Abbâs oğulları, bununla halkı kendi yanlarına çekmeyi amaçlamışlardır.⁴⁰³ Bu bağlamda tarih kaynaklarında bu sloganı hayata geçirmek için Ebvâ'da bir toplantı yapıldığı, toplantıya önde gelen Abbâs oğulları ile Ali oğullarının katıldığı ve toplantı sonunda Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'ye biat edildiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁴ Taberî ve İbnü'l-Esîr, “Söylenildiğine göre, Muhammed, Mervan b. Muhammed'in halifeliği sarsıldığı zaman halifenin kim olacağı ile ilgili Mekke'deki Hâşim oğullarının istişare toplantısında Mansûr'un da kendisine biat ettiğini iddia etmekteydi.” diyerek olayı meçhul bir fiil kalıbında ve bir cümle ile vermektedir.⁴⁰⁵ Böyle bir toplantının varlığı ile ilgili bir takım görüşler serdedilmekle beraber⁴⁰⁶ şayet böyle

⁴⁰¹ İbn Haldûn, age., III/12-13.

⁴⁰² Bkz. dipnot: 275.

⁴⁰³ El-İmâme ve's-Siyâse, thk: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, 1378/1967, II/114-115 (Bu kitap İbn Kuteybe'ye nispet edilmekle beraber bu nispet oldukça şüphelidir. Bkz. Varol, M. Bahaüddin, “el-İmâme ve's-Siyâse' İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?” İslamî Araştırmalar, Ankara, 2003, s. 308-321); Ahmed Cevdet, age., IV/115; Hasan İbrahim Hasan, age., II/297; Abbâdî, age., s. 17; Beylî, age., s. 43; Şevkî Dayf, III/13; Uyar, age., s. 136-138; Bozkurt, Abbâsî İhtilali, s. 34, 38-39; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 27, 82, 89; Demircan, agm., s. 109.

⁴⁰⁴ Belâzurî, age., III/308; Isfehânî, Mekâtil, s. 226; İbn Tiktakâ, age., s. 161; İbn Haldûn, age., III/187; Ahmed Cevdet, age., IV/115; Nebhânî, age., I/379; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 49; Durî, age., s. 61; Fiki, s. 28; İlhan, Mehdîlik, s. 87-88.

⁴⁰⁵ Taberî, age., VII/517; İbnü'l-Esîr, age., III/554.

⁴⁰⁶ Abbâs oğullarının daveti bütün hızıyla devam ederken Ali oğullarına biat etmelerinin anlamsızlığı, Mansûr-Muhammed mektuplaşmalarında gündeme getirilmemesi, toplantıda Ca'fer Sâdık'ın gelecekte haber vererek Abbâs oğullarının hilafetini gündeme getirmesi gibi sebeplerle bu olayın varlığı reddedilmektedir. Atvan, Mebadi', s. 100-101; Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 129-130; Ulyân, age., s. 29; İşş, age., s. 36; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 101-102; Bozkurt, Nahide, “Ali oğullarının Siyasal İktidar İstencinde –Abbâsîler Dönemi- İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin İsyanı”, Dinî Araştırmalar, Ankara, 2002, Cilt: 5, Sayı: 13, s. 110-111.

bir toplantı gerçekleştirilmişse bu da seyyid ve şerîflerin toplum nezdindeki konumunu bize anlatan bir olay olmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın oğulları bile toplumun ehl-i beyt nesline kendilerinden daha çok hürmet ettiğini, kendilerinden ziyade Ali oğullarının peşinden gittiğini bu toplantıyla kabul etmiş olmaktadırlar. Yine aynı amaca matuf olarak Abbâs oğulları, Ali oğullarına karşı Hz. Ali'nin torunu Ebû Hâşim'den halifeliğin kendilerine geçtiğini, zira Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali'yi kendinden sonra imam tayin ettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁰⁷ Gerçi iki olayın da gerçekleştiğini söylemek bir çelişki olacaktır;⁴⁰⁸ çünkü Ebû Hâşim'in vasiyetiyle imamın kendilerinden olduğunu söyleyen Abbâs oğullarının daha sonraki bir tarihte Ali oğullarından birine imam olarak biat etmeleri mümkün görünmemektedir. Abbâs oğullarının ehl-i beyti istismarına diğer bir örnek ise; Abbâsî propagandisti Ebû Müslim'in, Rabîa ve Kahtan kabilelerini Hz. Peygamber'in torunu Yahya b. Zeyd'in katili olan Mervan'ın yardımcıları olan Mudar kabilesine tercih etmesidir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla Hz. Ali'nin çocuklarının intikamını almak Abbâs oğullarının kullandığı diğer bir husus olmuştur.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), el-Meârif, Ta'lik: Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, 2. baskı, Beyrut, 1390/1970, s. 95; Ya'kûbî, age., II/297-298; El-İmâme ve's-Siyâse, II/109; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 292-293; İbn Abdirabbih, age., IV/475-477; İbnü'l-Esîr, age., III/257, 263; Yâfî, age., I/263; İbn Haldûn, age., III/172; Ahmed Cevdet, age., IV/101; Lewis, age., s. 92; Hodgson, age., I/225; Nicholson, Reynold A. (1364/1945), A Literary History of the Arabs, Cambridge, 1969, s. 251, Abdullah b. Ali el-Müsned, el-Aleviyyûn fi'l-Hicaz -132-203-, Kahire, 1412/1992, s. 46-48; Hudaîbek, age., s. 13. Abbâsîler'in hilafete layık olduklarını iddia etmek için bu rivayetin onlar tarafından uydurulduğu, böyle bir vasiyetin aklen mümkün olmayacağı vb. sebeplerle bu olayın varlığı reddedilmiştir. Mantran, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s. 119; Sharon, agm., s. 344; Watt, age., s. 191-192; Sahnî, age., s. 48-58; Abbâdî, age., s. 19-21; Fıkî, age., s. 16-17; Ulyân, age., s. 24-33; İbrahim Eyyûb, age., s. 18-21; Bozkurt, Abbâsî İhtilali, s. 24-34; Kutlu, agm., s. 114. Zorlu, iki tarafın görüşlerini de verir ama tercihte bulunmaz. Age., s. 213-215. Erken dönem tarihçilerinden Dîneverî, Abbâsî davetini çok uzun ve ayrıntılı anlatmasına rağmen ne Ebvâ olayından ne de bu vasiyetten bahseder. Age., s. 305-339. Bağlıoğlu, 'Beyan b. Seman, Mugire b. Sa'd el-İclî, Ebû Mansûr el-İclî, Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Muaviye gibi ilk Şîî hareketlerin doğrudan bir ilişkisi bulunmamasına rağmen dolaylı da olsa Muhammed b. Ali'nin başarılı olmasında oldukça etkili oldukları da bir gerçektir.' demektedir. Bağlıoğlu, Ahmet, "Abbâsî Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîî Hareketler" Dini Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2000, Sayı: 8, s. 96.

⁴⁰⁸ Lümeylim, age., s. 50.

⁴⁰⁹ Taberî, VII/377-378.

⁴¹⁰ Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi (1333/1914), İslâm Tarihi, İstanbul, 1971, s. 426; İşş, age., s. 20.

Abbâs oğullarının ehl-i beyt itibarını kullanmalarına en güzel örnek baş dâîleri Ebû Seleme olsa gerektir. Vezîru Âl-i Muhammed diye isimlendirilen⁴¹¹ ve ehl-i beyt muhibbi olan Ebû Seleme, Abbâs oğullarının önde gelenlerinin Ebu'l-Abbâs liderliğinde Kûfe'ye gelmeleri üzerine idareyi Hz. Peygamber torunlarından birine vermek için çalışmış,⁴¹² bu amaçla Ca'fer Sâdık, Abdullah b. Hasan ve Ömer b. Ali Zeyne'l-Âbidîn'e mektup yazmış fakat olumlu bir cevap alamamıştır.⁴¹³ Bu yaptığı hareket ona pahalıya mal olmuş ve bu sebeple Abbâs oğulları tarafından öldürülmüştür.⁴¹⁴ Yine Süleyman b. Kesîr'in Ebû Müslim tarafından Alevîliğe meyiletme iddiasıyla öldürülmesi,⁴¹⁵ Yezid b. Ömer b. Hübeyra'nın Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'ye biat çağrısı⁴¹⁶ hep seyyid ve şeriflerin toplum nezdinde ne kadar itibarlı insanlar olduğunu bize anlatmaktadır. Tabii ki bu itibar bazen yok edilmesi düşünülen bazı kişiler için bir gerekçe olarak kullanılıyor ve gerçekte Alevî/Hz. Ali taraftarı olmadıkları halde Alevî olmakla itham edilen bazılarının hayatına son veriliyordu. Buna en güzel örnek Hârûn Reşîd zamanında onun tarafından öldürülen Ca'fer Bermekî'dir. Onun öldürülmesine sebep gösterilen bir husus da onun Alevîliğe meylidir.⁴¹⁷

⁴¹¹ Belâzurî, age., IV/205; Dîneverî, age., s. 339; Ya'kûbî, age., II/352-353; Taberî, age., VII/450; İbn Abdîrabbih, age., V/113; Ceşiyârî, age., s. 84; Mes'ûdî, Mürûc , II/175; Tenbih, s. 293; Makdisî, age., VI/68; İbnü'l-Esîr, age., III/506; Yâfîî, age., I/280; İbn Kesîr, age., X/471; Süyûtî, Mısır, II/194; Ömer Fevzî Faruk, Cüzür, s. 27.

⁴¹² Taberî, age., VII/423; İbnü'l-Esîr, age., III/489; İbn Kesîr, age., X/454. Bu kaynaklarda mektup gönderme hadisesi nakledilmez.

⁴¹³ El-İmâme ve's-Siyâse, II/118; Belâzurî, age., IV/184; Ya'kûbî, age., II/349; Ceşiyârî, age., s. 86; Mes'ûdî, Mürûc , II/166; Makdisî, age., VI/67; İbn Tiktakâ, age., s. 152; İbn Haldûn, age., III/128; Dâvûdî, age., s. 82-83; Ahmed Cevdet, age., IV/116; Dûrî, age., s. 43-44; Hodgson, age., I/228; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 237-239.

⁴¹⁴ Ulyân, age., s. 137-138; Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, İstanbul, 1997, III/235; Demircan, Adnan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi, İstanbul, 1996, s. 178-179. Ebû Seleme'nin ehl-i beyt nesli ile bir ilişkisinin olmaması, Ebu'l-Abbâs'ın onu her fırsatta övmesi, onun hareketin Abbâs oğullarına olduğunu bilmemesinin mümkün olmaması vb. sebeplerle Ebû Seleme'yle ilgili bu rivayeti kabul etmeyenler de vardır. Onlara göre Ebû Seleme'nin öldürülmesi tamamen farklı sebeplerle ama bu ehl-i beyt taraftarı olma töhmeti ile öldürülmüştür. Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 71-72; Abbâdî, age., s. 43; İbrahim Eyyûb, age., s. 32; Bozkurt, Abbâsî İhtilali, s. 90; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 241.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr, age., III/507; Dâvûdî, age., s. 252; Atvan, Tatavvur, s. 357.

⁴¹⁶ Ya'kûbî, age., II/353; Taberî, age., VII/454; İbnü'l-Cevzî, Müntezam, VII/314; İbnü'l-Esîr, age., III/509; İbn Kesîr, age., X/469; Ahmed Cevdet, age., IV/124; Dûrî, age., s. 48; Fikî, age., s. 28.

⁴¹⁷ Taberî, age., VIII/279; İbnü'l-Esîr, age., IV/66; İbn Hallikân, age., I/334; İbn Tiktakâ, age., s. 202; Yâfîî, age., I/410; İbn Kesîr, age., X/620; Hudaîbek, age., s. 121; Işş, age., s. 70; Uyar, age., s. 274.

Seyyid ve şerîflerin toplum nezdindeki itibarlarını bize en iyi aksettirenler hiç şüphesiz dönemin şairleridir. O günün medyası durumunda olan şairlerden bir kısmı “Alevî şair” olarak ün yapmıştır. Bunların bir kısmı taraftarlık psikolojisinden uzak ve o andaki olayların gelişimine bağlı olarak ehl-i beyt nesli açısından yaşanan acı ve sıkıntılar sebebiyle onlar lehinde şiirler söylemişlerdir. Genel anlamda halkın duygu ve düşüncelerini yansıtan bu şairlerin dışında bazı şairler de vardır ki tamamen bir taraftarlık psikolojisi içerisinde kendilerini bu gruba hasretmişler ve onların görüş ve düşüncelerinin tercümanı olmuşlardır.⁴¹⁸ Bunun karşılığında bir gurub da Abbâsîler’in tarafını tutmuştur.⁴¹⁹

Neseb olarak seyid olmadığı halde Seyyid adıyla meşhur olan, Keysaniye fırkasına mensup⁴²⁰ Seyyid Himyerî, başta Ca‘fer Sâdık olmak üzere diğer ehl-i beyt neslini övmüş, zaman zaman ehl-i beyt nesline karşı takındığı tutum sebebiyle Abbâsîler’i yeren şiirler irad etmiştir.⁴²¹ Ali evlâdını öven şiirleri düşmanları tarafından bile değerli bulunmuştur.⁴²² Hz. Hüseyin için yazdığı bir mersiye Ca‘fer Sâdık’ı ağlatmıştır.⁴²³

Muhammed ve İbrahim kardeşlerin hurûcu sırasında yanlarında iki önemli şair görüyoruz. Bunlardan birisi Hârûn b. Sad el-İclî,⁴²⁴ diğeri ise Südeyf b. Me‘mûn’dur. İbrahim b. Abdillâh bir katırın üstünde, Südeyf hayvanın yularından tutmuş bir yandan da şiir irad ediyor⁴²⁵ ve hilafetin Âl-i Hasan’ın hakkı olduğunu savunuyordu.⁴²⁶ Hatta bu sebeple Halife

⁴¹⁸ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 276.

⁴¹⁹ Ahmed Emîn, Duha’l-İslâm, III/308. Maddî açıdan yararlanmak isteyen bazı şairler Abbâsîler lehinde ve ehl-i beyt aleyhinde şiirler söylemişlerdir. Devamlı ehl-i beyti hicveden Mervan b. Ebî Hafsa’ya Muhammed b. Abdilhamid bunun nedenini sorunca onun verdiği “Aslında ben onları çok severim. Ancak ben onlardan herhangi bir menfaat görmedim.” cevabı bu hususu ifade etmektedir. İbn Abdirabbih, age., V/89; Şevkî Dayf, age., III/299; Zeydan, Corci (1332/1914), Târîhu Âdâbi’l-Lügati’l-Arabiyye, Ta’lik: Şevkî Dayf, byy., Dâru Hilâl, trs., III/222; Rıfâî, Ahmed Ferîd, Asru’l-Memûn, 4. baskı, Kâhira, 1346/1928, s. 287; Demirayak, age., s. 57; Uyar, age., s. 317; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 275.

⁴²⁰ Şevkî Dayf, age., III/311-312; Rıfâî, age., s. 339.

⁴²¹ Mes‘ûdî, Mürûc , III/24; İbn Abdirabbih, age., II/406-407; Isfehânî, Eġânî, VII/248-298; Ahmed Emîn, Duha’l-İslâm, III/308-310; Şevkî Dayf, age., III/309-311.

⁴²² Huart, Clement, Arap ve İslâm Edebiyatı Tarihi, çev: Cemal Sezgin, Ankara, Tisa Yayın ve Matbaacılık, trs., s. 95.

⁴²³ Atvan, Şuarâü’ d-Devleteyn, s. 197.

⁴²⁴ Şevkî Dayf, age., III/306.

⁴²⁵ Ya‘kûbî, age., II/378.

⁴²⁶ İbn Abdirabbih, age., V/87-88.

Mansûr, onun yakalanmasını ve diri diri toprağa gömülmesini emretmiş, denildiğine göre bu yerine getirilmiştir.⁴²⁷ Yine şair İbrahim b. Ali Fihri'nin Fâtıma oğullarına duyduğu yakınlığı ve onları öven bir şiiri Mansûr'u kızdırmış ve bu şairi cezalandırmıştır.⁴²⁸ Corci Zeydan'ın ifadesine göre "Cimriliği sebebiyle şairler Mansûr'a kalben sevgi beslemezlerdi, onun bu tutumu Arapların kendilerinden uzaklaşmalarına ve Alevîlere meyletmelerine yardım etmiş, bu nedenle Mansûr'a karşı Medine'de hilafet ilan eden Muhammed b. Abdullah'ın mevkii büyük bir önem kazanmıştır."⁴²⁹ Bu ifadeler şairlerin toplumu nasıl etkilediğini ve ehl-i beytin toplum nezdindeki itibarını göstermesi açısından gerçekleri yansıtan sözlerdir.

İmamî-Şîi bir şair olarak Mansûr Nemerî, zaman zaman ehl-i beyti öven şiirler irad etse de halifeden korktuğu için kendini gizlemiş ve Abbâsîleri öven şiirler söylemiştir.⁴³⁰ Bu sebeple bir şiirinde Mansûr'u överken, Hasan oğullarını yermiştir.⁴³¹ Onun ehl-i beyti öven şiirleri kendisine ulaşan Hârûn Reşîd tarafından yakalanıp öldürülmesi emredilmiş ama emir yerine getirilemeden şair Mansur Nemerî, eceliyle vefat etmiştir.⁴³²

Bermekîler özellikle de Fadl b. Yahya ile yakın ilişkileri olan Bişr b. el-Mutemir⁴³³ ile özellikle Hz. Hüseyin hakkında mersiyeleri ile tanınan ve ehl-i beyt öven pek çok şiir irad eden Humuslu şair Dîkûlcin Abdüsselam b. Rağban da⁴³⁴ ehl-i beyt muhibbi iki şairdir.

Abbâsîleri en kötü şekilde hicveden ve aşırı Şîi olma özelliği gösteren⁴³⁵ Di'bil b. Ali el-Huzâi'ye, Me'mûn'un Ali Rızâ'yı veliaht tayin etmesi üzerine "Taiyye" adıyla yazdığı ve ehl-

⁴²⁷ İbn Abdîrabbih, age., V/88; İsfehânî, Eġânî, XVI/142-144; Şevkî Dayf, age., III/306; Atvan, Şuarâü'd-Devleteyn, s. 206; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 276.

⁴²⁸ İbn Kesîr, age., X/596.

⁴²⁹ Zeydan, Lügat, III/222; Demirayak, age., s. 48.

⁴³⁰ Şevkî Dayf, age., III/317; Şek'a, age., s. 601.

⁴³¹ İsfehânî, Eġânî, XVI/331-335.

⁴³² Şevkî Dayf, age., III/317.

⁴³³ Şevkî Dayf, age., III/426.

⁴³⁴ İbnü'l-Harîrî, age., s. 181; Şevkî Dayf, age., III/324-325; Şek'a, age., s. 577-578; Huart, age., s. 97; Kılıçlı, Mustafa, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İstanbul, 1992, s. 298-300; Demirayak, age., s. 17.

⁴³⁵ Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III/310-312. Onun Enes b. Malik ve Abdullah b. Abbâs gibi sahabîlerden hadis rivayet etmesi ve Ebu'l-A'lâ el-Maarrî'nin onu zındık olarak kabul etmesi ve Şîliğindeki amacın menfaat olduğunu söylemesi gerekçeleriyle Kılıçlı, onun Şîliğinde samimi olmadığını sadece öyle gördüğünü söylemektedir. Kılıçlı, age., s. 177. Me'mûn'un Ali Rızâ'yı veliaht tayininden önce de ehl-i beyti öven ve

i beyti övdüğü şiirinden dolayı Me‘mûn, on bin dirhem vermiştir.⁴³⁶ Ali Rızâ’yı öven bir şiir yazar Ebû Nüvâs,⁴³⁷ ona çok hürmet gösterdiğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Görüldüğü üzere seyyid ve şerîflerin toplum nezdinde büyük bir itibarı söz konusuydu. Bu itibarı sadece Hz. Peygamber’in soyuna olan hürmet ve tazim ile açıklamak yeterli değildir. Bu temel etken olmakla beraber, onların mazlum durumunda olması ve insanların mazlum ve mağdurun yanında yer alma psikolojisi, onların pek çok şehit vermesi,⁴³⁹ düşmanımın düşmanı benim dostumdur anlayışı ile hareket eden ve Abbâsîleri sevmeyen insanların Abbâsîlere karşı olan ehl-i beyt nesliyle hareket etme düşüncesi, kabilevî etkenler, siyasî ve maddî çıkar sağlama vb. pek çok sebeple insanlar ehl-i beyt nesline karşı büyük bir teveccüh göstermişlerdir.

b) İdareciler Nezdindeki İtibarları ve İdarecilerle İlişkileri

Abbâs oğullarının, Emevîler Devleti’ne son verirken ‘er-Rıdâ min Âl-i Muhammed/Hz. Muhammed’in ehl-i beytinden razı olunan birisi’ sloganını kullandığını, bununla ehl-i beyt neslinin toplum nezdindeki itibarını siyasî amaçları için kullanmayı amaçladıklarını daha önce ifade etmiştik.⁴⁴⁰ Abbâsîler, devletlerini kurduktan sonra Ali evlâdından itirazlar ve kıymlar başlayınca hiç şüphesiz onlara karşı tavırları değişti. Kimi halifeler hediye ve ihsanlarla onların gönüllerini alma yoluna giderken bazıları ise çok sert tedbirler kullanmak suretiyle onları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.⁴⁴¹ Her iki politikanın da manevî derece itibarıyla Abbâsî halifelerinden sonra gelen seyyid ve şerîflerin⁴⁴² devlete zarar verebilecek her hangi

Abbâsîler’i yeren şiirler yazmış olması onun menfaat için Şîî görünmediğinin delili gibi görünmektedir. Şayet menfaat için şiir irad etmiş olsa, Abbâsî halifelerinden yana bir şair çizgisinde görünmesi daha makul olurdu.

⁴³⁶ El-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh (626/1229), Mu‘cemü’l-Üdebâ, 3. baskı, Kâhira, 1400/1980, XI/99-112; İbn Tağrıberdi, age., II/198; Emîn, A‘yân, II/19; Ahmed Emîn, Duha’l-İslâm, III/310-312; Huart, age., s. 87-88; Şevkî Dayf, age., III/320-321; Abbâdî, age., s. 105; Kılıçlı, age., s. 177; Demirayak, age., s. 59, 80.

⁴³⁷ İbn Teymiye, age., IV/59, 65-66; ez-Zeyyât, Ahmed Hasan (1388/1968), Târîhu’l-Edebi’l-Arabî, 3. baskı, Beyrut, 1417/1996, s. 198-200.

⁴³⁸ Abbâdî, age., s. 103.

⁴³⁹ Hugh, age., s. 99; Güzel, Ahmet, “Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr ve Siyasî Yönü”, Konya, 2002, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 238.

⁴⁴⁰ Bkz. dipnot: 388, 403.

⁴⁴¹ Ahmed Hüseyin Ya‘kûb, age., s. 362-365.

⁴⁴² Zeydan, Lügat, I/366; Uzunçarşılı, agm., s. 452.

bir hareketini engellemeye matuf olduğu söylenebilir. Bu esnada Abbâsîler, özellikle ehl-i beyt nesline karşı halifeliğin kız yoluyla değil de amca yoluyla intikalinin daha şer‘î olduğu⁴⁴³ ve “Mansûr”, “Mehdî”, “Hâdî” gibi kutsallaştırılmış halife lakaplarıyla kendilerinin hilafete hak sahibi olduğu fikrini yaymaya çalıştılar.⁴⁴⁴ Bu arada, bu iki grubun arasındaki rekabetten menfaat elde etmek isteyen bazı kişiler, gammazlama faaliyetinden uzak durmadılar ve Ali-Fâtıma evlâdının ismini sıkça kullandılar.⁴⁴⁵ Sonuç itibariyle birkaç isim dışında Abbâsî halifeleri seyyid ve şerîflere karşı çok düşmanca tavırlar takınmış, hatta bazı tarihçilere göre onlar bu konuda Emevîler’den daha insafsız davranmışlardır.⁴⁴⁶ Bu tutum, onların dünyanın çeşitli bölgelerine gitmelerine sebep olmuş hatta seyyid ve şerîfler oralarda devletler kurmuşlardır. Dünyanın değişik bölgelerinde insanların onlara saygı ve sevgi göstermeleri, onlara bir takım ayrıcalıklar tanınmaları, devletlerin kendilerine tahsisat bağlamaları pek çok insanın seyyidlik ve şerîflik iddiasında bulunmasına da sebebiyet vermiştir. Bu da onların neseplerinin tahkik edilmesi ve sahtelerinin hakikilerinden ayırt edilmesi çalışmalarına sebep olmuştur.⁴⁴⁷

Abbâsîler’in ilk halifesi Ebu’l-Abbâs Seffâh, Kûfe’de verdiği ilk hutbede hilafetin Abbâsîler’de olduğunu ve Abbâsîler’de kalacağını, başkalarının onda hakkının olmadığını söylerken⁴⁴⁸ Alevîler’i kastediyordu.⁴⁴⁹ Seffâh, amcaoğullarına büyük değer vermiş, onlara

⁴⁴³ Hz. Peygamber’in amcası Abbâs vasıtasıyla hilafete Abbâsîler’in geçmesi gerektiğini ve bu hakkın veraset yoluyla onlara geçtiğini ilk savunan kişi Halife Mehdi olmuştur. Ömer Fevzî Faruk, *Tabîa*, s. 120; Vaglieri, Laura Veccia, “Abbâsî Hilafeti”, *İslâm Tarihi ve Kültür Medeniyeti*, çev: Hamdi Aktaş vd., İstanbul, 1988, I/124. Ömer Fevzî Faruk, bu tezin hem dinî hem akli açıdan daha tutarlı olduğunu, bunun sebebinin de şeriate göre yeğenin varisinin amca olduğunu söyler. *Buhûs*, s. 106.

⁴⁴⁴ Hodgson, *age.*, I/242; Sharon, *agm.*, s. 347; Turner, *age.*, s. 160; Duri, *agm.*, s. 229-231; Atvan, *Mebadi’*, s. 173-177; Aykaç, *age.*, s. 13; Güzel, *agt.*, s. 237.

⁴⁴⁵ Uyar, *age.*, s. 245. Gazneli Mahmûd döneminde Nişabur’da Alevîler’den kayıtsız şartsız hükümetin emirlerine itaat etmeleri istenmiş; acımasızca cezalandırılmışlar ve malları müsadere edilmiştir ki bunun sebebi de sadece Şîilik ithamı olmuştur. Barthold, V.V. (1349/1930), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, hzr: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 309-310.

⁴⁴⁶ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, III/281-282; et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *eş-Şîa fi’l-İslâm*, Beyrut, Dâru’t-Teâruf, trs., s. 66; Şehbenderzade, *age.*, II/426; Hitti, *age.*, II/677; Vloten, *age.*, s. 80; Fığlalı, *İslâm Mezhepleri*, s. 276; Aykaç, *age.*, s. 173; Güzel, *agt.*, s. 237.

⁴⁴⁷ Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 2. baskı, Ankara, 1988, s. 36.

⁴⁴⁸ Taberî, VII/424-426.

⁴⁴⁹ Takkûş, *age.*, s. 56.

hediyeler ve ikta olarak bazı yerlerin gelirlerini vermiştir. Enbar şehrini inşa ettiği zaman oraya kardeşi Ebû Ca'fer ile beraber Abdullah b. Hasan'ı da götürmüş ve onlara şehri ve saraylarını göstermiştir.⁴⁵⁰ Bir defasında Abdullah, ilk halife Seffâh'a "Hakkımızı ver." demiş; ancak halife hiç kimsenin beklemediği şekilde güzel bir cevap vermiştir.⁴⁵¹ Kimine göre burada Abdullah b. Hasan'ın söylediği bir beyit üzerine,⁴⁵² kimine göre ise 136/754 yılında Mansûr hac emiri iken Abdullah'ın iki oğlu Muhammed ve İbrahim'in gelip kendisine biat etmemesi ve Mansûr'un, durumu ağabeyine iletmesiyle Seffâh'ın,⁴⁵³ sık sık Abdullah'a oğullarının neden yanına gelmediğini sorması üzerine⁴⁵⁴ ilişkiler olumsuz bir seyre girmiştir. Seffâh'ın sorularına Abdullah ve kardeşi Hasan b. Hasan'ın kaçamak cevaplarına rağmen halife zor kullanma yoluna gitmemiştir.⁴⁵⁵ Böylece Seffâh hutbelerinde üstü kapalı bir şekilde seyyid ve şerîfleri korkutma yoluna gitse de yaptığı yardımlarla onları kendi yanına çekme politikası gütmüştür.⁴⁵⁶

Seffâh'ın kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr hilafete geçince Ali-Fâtıma evlâdı ile ilişkiler çok farklı bir dönüşüme sahne olmuştur. Süyûtî'nin ifadesiyle "O, Abbâs oğulları ile Ali oğulları arasına ilk fitneyi sokan kişi olmuştur."⁴⁵⁷ Halife olunca, tek düşüncesi Muhammed meselesi, onun durumu ve ne arzuladığı idi. O, Hâşim oğullarını tek tek gizlice çağırıp onlara onu soruyordu. Herkes yatıştırıcı bir cevap verirken Hasan b. Zeyd, Mansûr'a ondan haber verdi. Hasan, sözleriyle uyumayan kişiyi uyandırdı. Mansûr, Abdullah b. Hasan'ı çağırttı. Süleyman b. Ali ile istişare eden Abdullah, ondan "Halife affetseydi, amcasını affederdi." sözünü duyunca oğullarının ortaya çıkmasını istemedi.⁴⁵⁸ Artık, Mansûr rahat uyayamıyor, onların harekete geçmesinden korkuyordu. Bu amaçla gözcü ve casuslar vasıtasıyla devamlı onları

⁴⁵⁰ İbn Abdirabbih, age., V/74-75; Hatîb Bağdâdî, age., IX/432; Atvan, Mebâdî', s.107-108. Ubeydullah b. Hüseyin'e Seffâh, Medain toprağından ikta verdi ve ona her sene 80 bin dinar maaş bağladı. Dâvûdî, age., s. 251.

⁴⁵¹ İbn Kesîr, age., X/474.

⁴⁵² İbn Abdirabbih, age., V/74-75; Hatîb Bağdâdî, age., IX/432; Makdisî, age., VI/84.

⁴⁵³ Taberî, age., VII/517; İbnü'l-Esîr, age., III/554; Yâfî, age., I/294; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 258.

⁴⁵⁴ Belâzurî, age., III/309; Ya'kûbî, age., II/358, 361; Isfehânî, Mekâtîl, s. 162-165; Makdisî, age., VI/84; Dâvûdî, age., s. 132; Ziriklî, age., VII/90.

⁴⁵⁵ Belâzurî, age., III/309; Ya'kûbî, age., II/358, 361; İbn Abdirabbih, age., V/74-75; Hatîb Bağdâdî, age., VII/294.

⁴⁵⁶ Abdullah b. Ali, age., s. 97.

⁴⁵⁷ Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 261.

⁴⁵⁸ Taberî, age., VII/518.

izlemeye çalışıyordu.⁴⁵⁹ İki kardeşin kendilerine biate çağırın mektuplarını ele geçiriyor, bunları Abdullah b. Hasan'a gösteriyordu. Abdullah'tan ısrarla oğullarını talep ediyordu.⁴⁶⁰ En sonunda Mansûr, Abdullah b. Hasan'ı oğulları sebebiyle hapsedti. Onun hapsedilmesi ile istediğine kavuşamayan halife, daha sonra on beş kadar seyyid ve şerîfi hapsedti. Onlar ellerinde ve ayaklarında zincirlerle önce Rebeze'ye, daha sonra Hâşimiyye'ye sürgün edildiler. Hapishanede çok ağır şartlarda yaşayan ehl-i beyt neslinden Abdullah b. Hasan başta olmak üzere, bir kısmı işkence ile yaklaşık on beş kişi ölmüştür.⁴⁶¹ Rivayet edildiğine göre, Muhammed ve İbrahim kardeşler babaları ve yakınlarının kendileri sebebiyle hapsedilmesi üzerine teslim olmayı düşünmüşler ama babaları buna müsaade etmemiştir.⁴⁶² Önce Muhammed Medine'de, ardından İbrahim Basra'da kıyam etmiş, ikisinin de hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁶³ Her iki hareket Mansûr'u çok zorlamış, özellikle İbrahim'e karşı komutanı Kahtabe'nin yenilgi haberini alan Mansûr, Rey'deki oğlu Mehdî'nin yanına kaçma planı yapmaya başlamıştı.⁴⁶⁴ Mansûr çok korkmuştu, çünkü bazı valileri bile bu kardeşleri destekliyordu. Mesela Mansûr'un Medine Valisi Ziyad, onu yakalama yerine çarşıda onunla birlikte halkı selamlamış ve istediği yere gidebileceğini ona söylemiştir.⁴⁶⁵ İbrahim'in kıyâmı sırasında Basra Valisi Süfyan b. Muaviye, ona yardım etmiş ve onun faaliyetlerine göz yummuştur.⁴⁶⁶ Muhammed, kendisine biat eden Sind Valisi Ömer b. Hafs'ın yanına oğlu Abdullah'ı göndermiş, vali ona izzet-i ikramda bulunmuş, olaydan haberdar olan Mansûr, önce Vali Ömer'in gönderdiği elçiyi öldürtüp, ardından valiyi görevinden almıştır.⁴⁶⁷ Muhammed, diğer oğlu Ali'yi de Mısır'a göndermiş; Mısır Valisi Humeyd b. Kahtabe, onun

⁴⁵⁹ Işş, age., s. 36.

⁴⁶⁰ İbn Abdirabbih, age., V/75-84.

⁴⁶¹ Belâzurî, age., III/315-316; Ya'kûbî, age., II/369-370; Taberî, age., VII/532-551; İbn Abdirabbih, age., 75-84; Mes'ûdî, Mürûc , II/189-190; Isfehânî, Mekâtil, s.; İbnü'l-Esîr, age., III/559-562; İbn Tiktakâ, age., s. 160-164; İbn Kesîr, age., X/498-500; İbn Haldûn, age., III/190; Berrâkî, age., s. 370-372; Uyar, age., s. 170; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 140-142. Mûsâ b. Abdillâh'a da kardeşlerinden dolayı bin kırbaç vurdurtan Mansûr, kardeşlerinden haber getirmek üzere Mûsâ'yı Hicaz'a göndermiş o da Mekke'ye kaçıp saklanmıştır. Mehdî halife olduğu zaman Mûsâ b. Abdillâh, eman alıp kimliğini ortaya koymuştur. Dâvûdî, age., s. 91.

⁴⁶² Ya'kûbî, age., II/370; Dâvûdî, age., s. 84.

⁴⁶³ Halife b. Hayyât, Târîh, I/421; Ya'kûbî, age., II/374-376; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 295; Mürûc , II/187.

⁴⁶⁴ Ya'kûbî, age., II/378; İbn Haldûn, age., III/196; Ahmed Cevdet, age., IV/141; Takkûş, age., s. 60.

⁴⁶⁵ Belâzurî, age., III/310; Taberî, age., VII/528-529; İbnü'l-Esîr, age., III/557.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esîr, age., III/584-585.

⁴⁶⁷ Taberî, age., VIII/33-37; İbnü'l-Esîr, age., III/606-607; İbn Kesîr, age., X/527-528.

faaliyetlerine göz yummuş, onun gizlenmesini istemiş, olaydan haberdar olan Mansûr onu valilikten azletmiştir.⁴⁶⁸ Mansûr, bu sebeple pek çok valiyi görevinden almıştır.⁴⁶⁹ Bütün bunlar Abdullah'ın oğulları Muhammed ve İbrahim kardeşlerin şahsında idarecilerin ehl-i beyte karşı teveccühünü anlatmaktadır. Bununla beraber Mansûr'un bütün ehl-i beyt nesli ile kötü ilişkiler içerisinde olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü onun Ca'fer Sâdık ile olan münasebeti iyi bir seyirde devam etmiştir. Bunda Ca'fer Sâdık'ın siyasetten uzak durması etkili olsa gerektir.⁴⁷⁰ Ca'fer Sâdık'ın gammazlanması vb. sebeplerle Mansûr'un onu müteaddid defalar çağırması üzerine o güzel cevaplar vermiş ve her seferinde her hangi bir problem yaşanmadan ayrılma gerçekleşmiştir.⁴⁷¹ Mansûr'un, Ca'fer'in vefatına ağladığı rivayet edilmektedir.⁴⁷² Buna rağmen zaman zaman Mansûr'un baskıcı tutumundan onun da nasibini aldığını görmekteyiz.⁴⁷³ Hasan b. Zeyd ise Halife Mansûr'a yakın durarak, bu konuda ehl-i beytten çok farklı bir tavır benimsemiştir.⁴⁷⁴ O, mensubu olduğu Hasan oğullarının yaptığı gibi Abbâsîler'le mücadele yolunu tutmamış ama Hüseyin oğullarının halifenin

⁴⁶⁸ İbn Zûlâk, age., s. 43.

⁴⁶⁹ Belâzurî, age., III/313-314; Taberî, age., VII/517, 531, 532; İbnü'l-Esîr, age., III/554, 557, 558; Berrâkî, age., s. 369. Yine Mansûr, bir Tâlibî'yi serbest bıraktığı için Mekke Valisi'ni görevden alacağı sırada vefat etmiştir. Taberî, age., VIII/58-59.

⁴⁷⁰ Ömer Fevzî Faruk, et-Târîhu'l-İslâmî ve Fikri'l-Karnî'l-Işrîn, Beyrut, 1400/1980, s. 112; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 138. Ca'fer Sâdık'ın Bessam b. İbrahim'in kendisine biat ettiğine dair mektubunu Seffâh'a götürmüştür. Belâzurî, age., IV/225-226. Ca'fer Sâdık'ın Ebû Seleme'nin biat mektubuna verdiği olumsuz cevap daha önce zikredilmişti. bkz. dipnot: 413.

⁴⁷¹ İbn Abdîrabbih, age., III/224-225; Isfehânî, Mekâtîl, s. 239; İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/171-172; Dâvûdî, age., s. 161; Heytemî, Savâik, s. 202; Meclîsî, age., 47/162-213; Emîn, A'yân, I/666; Şeblencî, age., s. 141; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 44-45. Yüzüne birkaç defa konan sinekle ilgili sinirlenip "Allah niçin sineği yarattı?" diye Ca'fer'e soran Mansûr'a, Ca'fer'in "Kendisiyle Allah zorbaları zelil kılsın." şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/170; Meclîsî, age., XLVII/166; Şeblencî, age., s. 143; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 83, Tarih Boyunca İslâm Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam, çev: İ. E. Dal, İstanbul, 1986, I/283; Cündî, age., s. 94. Ca'fer Sâdık'ın Halife Mansûr gibi birisine hakaret dolu bu cümleyi söylemesi aklen mümkün değildir. Zaten başka tarih kitaplarında bu olay Mukatil b. Süleyman ile ilgili verilmektedir. Yâfî, age., I/309; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 269.

⁴⁷² Ya'kûbî, age., II/383.

⁴⁷³ Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin hurûcu esnasında Ca'fer'in Ebû Ziyâd kuyusu müsadere edilmiş, Ca'fer onu Mansûr'dan istediği zaman halife ona olumlu cevap vermemiştir. Belâzurî, age., III/315; Isfehânî, Mekâtîl, s. 241.

⁴⁷⁴ Taberî, age., VII/518; İbnü'l-Esîr, age., IV/553-554.

yanında yer almayan tutumunu da benimsememiştir.⁴⁷⁵ Muhammed Nefsü'z-Zekiyye konusunda halifeyi tahrik edici konuşmalar da yapan Hasan⁴⁷⁶ sürdürdüğü politika sebebiyle Mansûr tarafından 150/767 yılında Medine'ye vali olarak tayin edilmiştir.⁴⁷⁷ Beş yıllık valiliğinden sonra Mansûr, bilinmeyen bir sebeple onu görevinden almış,⁴⁷⁸ Mehdî halife olduğu zaman ona ilk biat eden kişi olarak yeniden valiliğe atanmıştır.⁴⁷⁹ Bütün bunlar, Mansûr'un hurûc etmesinden korktuğu seyyid ve şerîflere karşı amansız davrandığını göstermektedir. Yoksa Mansûr bütün ehl-i beyt neslini hedef almamıştır. Dolayısıyla "Ali oğulları ilim ve ticaretle uğraşırken Ebû Ca'fer onların üzerine gitti ve adeta uyuyan yılanı uyandırdı."⁴⁸⁰ görüşü tarihî rivayetlerle örtüşmemektedir. Abbâs oğulları ile Ali oğullarının ilk kanlı bıçaklı olduğu dönem Mansûr dönemidir⁴⁸¹ ve bu açıdan iki aile arasına ilk fitne soğan kişinin Mansûr olduğu söylenebilir.⁴⁸² Ancak bunda özellikle Hasan oğullarının hilafete sahip olma isteğinin rolü çok büyüktür.

Ehl-i beyt nesli için bir mihne dönemi olan Halife Mansûr'dan sonra, genel hoşgörü siyasetine sahip olan Mehdî'nin⁴⁸³ halife olmasıyla beraber seyyid ve şerîflerin soluklanması söz konusu olmuştur. Gerçi Mehdî'nin hoşgörülü bir siyaset izlemesinin temelinde, hilafete talip olanların babası döneminde sindirilmiş olması ve dolayısıyla bu açıdan onun rahat bir ortam bulması yatmaktadır.⁴⁸⁴ Nitekim babasının ona şu vasiyeti yaptığı rivayet edilir: "Sana üç sınıf insan bıraktım: Birincisi, senden kendilerini zenginleştirmeni ümit eden fakirler; ikincisi senden emin olmak isteyen korkan kişiler; üçüncüsü de senden af isteyen hapsedilenler."⁴⁸⁵ Böylece Halife Mehdî, babasının kırdığı gönülleri tamir edecek, yaraları saracak bir politika izlemiştir.⁴⁸⁶ Tabii ki seyyid ve şerîfler de bu iyi politikanın muhatabı

⁴⁷⁵ Uyar, age., s. 238.

⁴⁷⁶ Isfehânî, Mekâtîl, s. 188.

⁴⁷⁷ Taberî, age., VIII/32; Ziriklî, age., II/207.

⁴⁷⁸ Taberî, age., VIII/49; Hatîb Bağdâdî, age., VII/309; İbnü'l-Esîr, age., III/619; Ziriklî, age., II/207.

⁴⁷⁹ Taberî, age., VIII/112; İbnü'l-Esîr, age., III/635; Ziriklî, age., II/207.

⁴⁸⁰ Azimli, agt., s. 26.

⁴⁸¹ Ahmed Cevdet, age., IV/135.

⁴⁸² Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 261.

⁴⁸³ Işş, age., s. 51; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 155.

⁴⁸⁴ Hudaîrîbek, age., s. 87.

⁴⁸⁵ Ya'kûbî, age., II/395.

⁴⁸⁶ Abbâdî, age., s. 67.

olmuşlardır. Bu doğrultuda Halife Mehdî, hapiste olan Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin hurûcuna katılan Ya'kûb b. Davud'u hapisten çıkarmış ve kendisine vezir tayin ederek, onu geniş yetkilerle donatmıştır.⁴⁸⁷ Onun vezir yapılma sebebinin, Alevîlerin/Hz. Ali taraftarlarının gönlünü almak ve bu problemi güzel bir şekilde çözmek olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ O da pek çok Zeydî'yi idarî kademelerde görevlendirmiştir.⁴⁸⁹ Hapisteki Tâlibîler'in ve diğerlerinin çıkarılmasını emretmiş, onları serbest bırakmış, onlara hediye ve erzak verilmesini emretmiştir.⁴⁹⁰ Abdullah b. Hasan ve Muhammed b. Abdillâh'ın mirası ile alakalı olarak çocukları arasında çıkan bir miras münakaşası halifeye bildirilince; halife hem münakaşaya çözüm getirdi hem de sıla-i rahimleri ve onların akrabalık bağını korumak için onların mal varlığını geri verdiğini açıkladı.⁴⁹¹ Babası zamanında kaçıp gizlenen İsa b. Zeyd'e Mehdî eman verdi ama o korktuğu için ortaya çıkmadı.⁴⁹² Mehdî'nin bu ılımlı tavırları yanısıra Hasan b. İbrahim'in⁴⁹³ hapsinin devamını istediğini görmekteyiz.⁴⁹⁴ Yakub b. Davud'u görevden almak isteyen Mehdî, Hasan b. İbrahim'in ortadan kaldırılmasını veziri Ya'kûb'tan istemiş o da bu işi yerine getirmeyince onu görevden almıştır.⁴⁹⁵ Bazıları onun Alevî yanlısı (Hz. Ali taraftarı) olması sebebiyle görevden alındığını ifade etse de bu ancak zahiri bir sebep olabilir. Çünkü Mehdî'nin, onu vezir yaptığı ilk günde onun fikirlerinden habersiz olması uzak bir ihtimaldir. Asıl sebep muhtemelen onun devlet işlerinde çok fazla yetkili ve söz sahibi olmasıdır. Nitekim Mehdî onu azlettikten sonra doğu ve batıdaki onun

⁴⁸⁷ Taberî, age., VIII/117; Cehşiyârî, age., s. 155; Hatîb Bağdâdî, age., XIV/62; İbn Tiktakâ, 184.

⁴⁸⁸ İbn Tiktakâ, age., s. 184-185; Ömer Fevzî Faruk, Cüzür, s. 69.

⁴⁸⁹ Cehşiyârî, age., s. 158; İbn Haldûn, age., III/211.

⁴⁹⁰ Ya'kûbî, age., II/394.

⁴⁹¹ Taberî, VII/604.

⁴⁹² Isfehânî, Mekâtîl, s. 347-348; Dâvûdî, age., s. 228-229; Ziriklî, age., V/286. Mehdî'nin babası Mansûr, Mehdî'ye İsa b. Zeyd konusunda ona galip gelmek için gerekirse bütün malını harcamasını, gerekirse bu uğurda bütün adamlarının ölmesini ve şehrinin harap edilmesini tavsiye ediyor. Taberî, age., VIII/106-107.

⁴⁹³ Hasan b. İbrahim b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan. Bahamra şehidi olan babasının soyu sadece Hasan'dan devam etmiştir. Hasan'ın soyu da sadece oğlu Abdillâh'tan yürümüştür. Dâvûdî, age., s. 89.

⁴⁹⁴ Taberî, age., VIII/117; İbnü'l-Esîr, age., III/637; Fıkî, age., s. 33. Ya'kûb b. Davud, onun için eman istemiş ve onu getirtmiştir. Taberî, age., VIII/118-119; İbn Kesîr, age., X/554; İbn Haldûn, age., III/206.

⁴⁹⁵ Taberî, age., VIII/158; İbnü'l-Esîr, age., III/657; Cehşiyârî, age., s. 161-162; Zehebî, Iber, I/189; Yâfiî, age., I/417-420; İbn Kesîr, age., X/572; İbn Haldûn, age., III/211. Ömer Fevzî Faruk, bu rivayetin genel itibariyle doğru olmasına karşılık pek çok yerinin uydurma ve hayal ürünü olduğunu ifade etmektedir. Cüzür, s. 81. Onu çekemeyenler devamlı onu halifeye gammazlıyorlardı. Taberî, age., VIII/156; İbnü'l-Esîr, age., III/656.

atadığı valilerin azledilmesini, onların hane halkının alıkonulmasını ve hapsedilmesini emretmiş ve bu emir gerçekleştirilmiştir.⁴⁹⁶ Bu arada Şîlik de itham konusu edilmiş olmalıdır.⁴⁹⁷ Yine Mehdî, İbrahim b. Abdillâh'a küfrettiğini söyleyen birisine beş bin dirhem vererek⁴⁹⁸ onu ödüllendirmiştir. Medine'de bulunan Mûsâ Kâzım'ı Bağdat'a getirterek hapsedirmiş, gördüğü bir rüya sonucunda hem onu serbest bırakmış hem de ona üç bin dinar para vermiştir.⁴⁹⁹ Bu olay detay verilmeden kaynaklarda zikredilen bir konu olmuş,⁵⁰⁰ Mûsâ Kâzım'ın hapis nedeni ifade edilmemiştir. Onun kendi adına biat aldığına dair bir gammazlama söz konusu olabilir. Bu bilgiler doğrultusunda Mehdî'nin Şîa ile ilişkilerinde yumuşak, hoş görülmesi bir siyaset izlediği, devlet için bir tehlike unsuru oluşturmadıkları sürece onlara iyi davrandığı ve böyle bir tehlikenin oluşma ihtimaline karşı gerekli müdahaleyi yaptığını söyleyebiliriz.⁵⁰¹

Mehdî'nin hoş görü yıllarından sonra, halifelğe oğlu Hâdî geçti. On dört ya da on beş ay süren halifeliği, sıkıntı ve acılarla dolu bir dönem olmuştur. Genel anlamdaki bu huzursuzluğun bir yansıması da ehl-i beyt nesli üzerinde olmuştur.⁵⁰² Ehl-i beyte karşı yumuşak siyaset bitmiş, sert ve şiddet dolu bir siyaset başlamıştır. Hâdî, babasının seyyid ve şerîflere verdiği hediye ve erzakı kesmiş, valilerine onların sıkıştırılması emrini vermiştir.⁵⁰³ Hüseyin'in ihtiyacı olduğunda Hâdî'ye baş vurması ve bir seferinde kırk bin dirhem alması rivayetlerini⁵⁰⁴ dikkate aldığımız zaman ehl-i beyt neslinin erzak ve tahsisatlarının kesilmesi olayının, valilerin bir marifeti olduğunu veya Hâdî'nin valilere böyle bir emir vermekle beraber kendi yanına gelen ehl-i beyt nesline farklı bir tavır takındığını akla getirmektedir. Bu sıkıştırma neticesinde Hasan oğullarının lideri konumundaki Hüseyin b. Ali hurûc etmiştir.

⁴⁹⁶ Taberî, age., VIII/161

⁴⁹⁷ Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 81-82.

⁴⁹⁸ Taberî, age., VIII/176; Hatîb Bağdâdî, age., V/394-395.

⁴⁹⁹ Mes'ûdî, Mürûc , II/212; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27-31; İbnü'l-Cevzî, Sıfatü's-Safve, II/184; İbnü's-Sâî, age., s. 37; İbnü'l-Esîr, age., IV/8; İbn Hallikân, age., V/308-309; İbn Teymiye, age., IV/56; İbn Kesîr, age., X/613; Meclîsî, age., XLVIII/148; İbnü'l-İmâd, age., I/304. Dâvûdî, rüyayı gören kişi olarak Hâdî'yi vermektedir ki bu açık bir hatadır. Dâvûdî, age., s. 162.

⁵⁰⁰ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 157.

⁵⁰¹ Güzel, agt., s. 242.

⁵⁰² Işş, age., s. 55; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 161.

⁵⁰³ Ya'kûbî, age., II/404; Dûrî, age., s. 101; Abbâdî, age., s. 75; Işş, age., s. 55.

⁵⁰⁴ İsfehânî, Mekâtîl, s. 368-370; İbn Tiktakâ, age., s. 185; Ziriklî, age., II/265.

Hüseyin'in kıyam etmesinin zahirî sebebi ise içki sofrasında yakalanan Hasan b. Muhammed'in hem dövülerek cezalandırılması hem de boynuna ip geçirilerek sokaklarda dolaştırılması ve küçük düşürülmesi olmuştur. Bu olaya Hüseyin b. Ali itiraz etmiş ve Medine Valisi ile oluşan problem üzerine Hüseyin 169/785'te hurûc etmiştir.⁵⁰⁵ Herhangi bir halifelik iddiası veya doğrudan halifeye yönelik bir söylemi olmayan⁵⁰⁶ Hüseyin b. Ali'nin hurûcu ile ilgili İbnü's-Sâî şöyle demektedir: "İslâm tarihini iyi tetkik eden birisi, Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden hurûc eden kişinin bunu, başına gelen bir musibetten, kendisine dokunan bir zorluktan, ona ulaşan bir ihtiyaçtan ve onu rezil eden bir aşağılamadan dolayı yaptığını kesinlikle bilir."⁵⁰⁷ Hüseyin'in ve arkadaşlarının⁵⁰⁸ Fah'taki katliamı, yıllar sonra Muhammed Cevad tarafından şöyle tavsif edilmiştir: "Bizim için Tuf⁵⁰⁹/Kerbela'dan sonra en fazla ölüm Fah'ta gerçekleşmiştir."⁵¹⁰ Nitekim Şîler, Fah Vak'ası'nı Kerbela Vak'ası'ndan sonra en dehşetli ve elim olay olarak görürler ve bu günü matem olarak kabul ederler.⁵¹¹ Bu vak'ada kendilerine eman verildiği halde komutanlar tarafından bazı Hasan oğulları öldürülmüş, Halife Hâdî bu olaya kızmıştır.⁵¹² Bu faciadan kaçan İdris b. Abdillâh Mağrib taraflarına gitmiş ve orada İdrisîler Devleti'ni kurmuş,⁵¹³ Yahya b. Abdillâh ise Taberistan Bölgesi'nde Deylem'e kaçmış ve orada büyük bir teveccühle karşılaşmıştır.⁵¹⁴ Halife Hâdî'nin

⁵⁰⁵ Halife b. Hayyât, Târîh, I/445; Belâzurî, age., III/355; Taberî, age., VIII/192; Isfehânî, Mekâtîl, s. 372-373; İbnü'l-Esîr, age., IV/11; İbn Haldûn, Iber, III/215; İbnü'l-Kâdî, age., s. 16-17; Ziriklî, age., II/265; Abbâdî, age., s. 75; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 113-114.

⁵⁰⁶ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 161.

⁵⁰⁷ İbnü's-Sâî, age., s. 32.

⁵⁰⁸ Süleyman b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan (Isfehânî, Mekâtîl, s. ; Dâvûdî, age., s. 128; Ziriklî, age., III/190), Hasan b. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan (Isfehânî, Mekâtîl, s. 365; Zehebî, Iber, I/197; Yâfîî, age., I/358; İbnü'l-İmâd, age., s. I/269), Abdillâh b. İshak b. İbrahim b. Hasan b. Hasan (Isfehânî, Mekâtîl, s. 365) öldürülmüştür.

⁵⁰⁹ Tuf, Kerbela olayının geçtiği yerin adıdır. Bekrî, age., III/89; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/35-36.

⁵¹⁰ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/238; Dâvûdî, age., s. 150; Meclisî, age., XLVIII/165.

⁵¹¹ Fığlalî, "Fah", DİA., XII/74.

⁵¹² Dâvûdî, Hüseyin b. Ali'nin öldürülmesini Hâdî hoş karşılamadı derken (age., s. 149), Mes'ûdî, Hüseyin b. Ali ile beraber Abdillâh b. Hasan b. Ali'ye de eman alındığını ancak komutanların marifetiyle onların öldürüldüğünü, Hâdî'nin bu olaya kızdığını söylemektedir. Mürûc , II/203. Hâdî kızgınlığını şöyle ifade etmiştir: "Bana bir tağutun başını getirmiş gibisiniz. Sizin en hafif cezanız size bir şey yapmamamdır." Taberî, age., VIII/203; İbnü'l-Esîr, age., IV/14; İbn Tiktakâ, age., s. 185.

⁵¹³ Bkz. Dipnot: 240.

⁵¹⁴ Bkz. Dipnot: 242.

Hüseyin b. Ali'nin üzerine göndermek istediği komutanı Mübarek Türkî'nin bu emir üzerine Hüseyin b. Ali'ye gönderdiği “Vallahi gökten bir kuş gelip beni kapıp götürse veya rüzgar beni uzak bir yere atsa, sana bir diken batmasından veya saçından bir tel koparmamdan daha iyidir.” haberi⁵¹⁵ Hüseyin b. Ali'nin idareciler nezdindeki itibarına güzel bir örnektir. Halife Hâdî ile ehl-i beyt neslinin arasının bozulmasına sebep olan şu olay onun, seyyid ve şerîflere karşı nasıl davrandığını göstermesi açısından ilginç bir rivayettir: “Ali b. Hasan,⁵¹⁶ daha önce Halife Mehdî ile evli olan Rukayye bt. Ömer ile evlenmesi üzerine Hâdî, bunu hoş görmeyerek ondan boşamasını istemiş ve “Müminlerin emirinin hanımından başka bir kadın bulamadın mı?” demiştir. Ali de “Allah, dedem Rasûlullah'ın hanımlarından başka her hangi bir hanımla evlenmeyi haram kılmadı.” diye cevap verince Halife, onu beş yüz sopa ile cezalandırmıştır.”⁵¹⁷

Hâdî'den sonra halifelige gelen Hârûn Reşîd, ilk etapta babasının zamanında yaptıklarıyla Fah Vak'ası'nın asıl müsebbibi olan Medine Valisi Ömer b. Abdilaziz'i görevden almıştır.⁵¹⁸ Fakat ne gariptir ki seyyid ve şerîflere karşı kin ve nefreti bulunan Bekkar b. Abdullah b. Musab b. Zübeyr'i Medine Valisi yapmıştır. Taberî'nin ifadesiyle “Bekkar, Âl-i Ebî Tâlib'e aşırı bir nefret duyuyordu. Onların haber ve gelişmelerini halifeye ulaştırıyor, onları kötülüyordu. O da valisinden onları daha fazla sıkıştırmasını istiyordu.”⁵¹⁹ O, Bağdat'ta Abbâs b. Hasan b. Abdullah b. Ali hariç göz altında tutulan Tâlibîler'in, Medine'ye gönderilmesini emretmiş,⁵²⁰ önceki dönemin baskısından dolayı gizlenen İbrahim b. İsmail⁵²¹ ile Ali b. Hüseyin,⁵²² gizlendikleri yerden çıkmışlardır.⁵²³ Hapishanede seyyid ve

⁵¹⁵ Taberî, age., VIII/201; İbnü'l-Esîr, age., IV/12. Mübarek Türkî'nin benzeri bir sözü için bkz. Isfehânî, Mekâtîl, s. 377. Hâdî, ona kızmış ve onu hayvan bakıcısı yapmıştır. Taberî, age., VIII/198, 200; İbnü'l-Esîr, age., IV/13.

⁵¹⁶ Söz konusu kişinin nesebini Taberî ve İbnü'l-Esîr, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ali b. Hüseyin olarak verirlerken (Taberî, age., VIII/219; İbnü'l-Esîr, age., IV/20), Dâvûdî, Ali b. Hasan Eftas b. Ali b. Ali b. Hüseyin olarak vermekte ve Taberî'deki kişinin söz konusu kişiden farklı biri olduğunu ifade etmektedir. Age., s. 269.

⁵¹⁷ Taberî, age., VIII/219; Dâvûdî, age., s. 269.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, age., IV/23.

⁵¹⁹ Taberî, age., VIII/244.

⁵²⁰ Taberî, age., VIII/235, Dûrî, age., s. 110; Hudarîbek, age., s. 103.

⁵²¹ İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan. Lakabı Tabâtabâ idi. Çünkü küçükken babası ona bir elbise diktirmek istemiş, gömlek ve kabâ' (bol yenli üst elbisesi) arasında onu muhayyer bırakmış o ise kabâ' kabâ' diyeceği yerde tabâtabâ demiştir. İbn Hallikân, age., I/130; Safedî, age., II/211; Dâvûdî, age., s. 141.

şerîflerden sadece Abbâs b. Abdillâh b. Hasan kalmıştır.⁵²⁴ Fah Vak‘ası’nda komutan olan Muhammed b. Süleyman’ın, vefat ettiğinde bıraktığı altmış milyon dirhemi bulan mirasına el koymuş,⁵²⁵ ganimetten Rasûlullah’ın akrabalarına düşen payın tamamını Hâşim oğulları arasında dağıtmıştır.⁵²⁶ Fah Vak‘ası’ndan sonra Fadl’ın tavsiyesi ve Melikü’t-Türk’ün eman vermesi üzerine Deylem’e kaçan Yahya b. Abdillâh’ın etrafında çok adam toplanması Hârûn Reşîd’i endişelendirdi. Halife bu olayı Fadl’a tevdi etti ve para, mal her türlü imkanı kullanmasını ondan istedi. Gerek Hârûn Reşîd’in Deylem valisine yazdığı gerekse Fadl’ın Yahya’ya yazdığı mektuplar sonucunda eman ile Yahya b. Abdillâh teslim olmuş ve Bağdat’a gelmiştir. Bir müddet sonra Hârûn Reşîd belirli bir sebep olmaksızın Yahya b. Abdillâh’ı hapsedmiştir. Kimilerine göre insanların ona biat ettiğine dair birilerinin gammazlaması,⁵²⁷ kimilerine göre ise İdrisîler Devleti’nin Mağribi Aksa’da kurulması üzerine tedirgin olan Hârûn Reşîd böyle bir tutum değişikliğine gitmiştir. Hârûn Reşîd, eman konusunu da bazı alimlerin emanın geçerliliği olmadığı yönünde verdiği fetva ile halletmiştir.⁵²⁸ Halife, Yahya’yı hapsedmesi için Ca‘fer b. Yahya’ya teslim etmiş, o da onu serbest bırakmış, bazı tarihçilere göre bu Ca‘fer’in vezirliktin azledilme sebebi olmuştur.⁵²⁹ Böylece müteşeyyi‘

⁵²² Ali b. Hasan b. İbrahim b. Abdillâh b. Hasan ortaya çıkmıştır. Taberî, age., VIII/234.

⁵²³ Taberî, age., VIII/234; İbnü'l-Esîr, age., IV/23.

⁵²⁴ Dûrî, age., s. 110; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 172.

⁵²⁵ Taberî, age., VIII/237; İbnü'l-Esîr, age., IV/29; İbn Kesîr, age., X/588.

⁵²⁶ İbn Kesîr, age., X/586.

⁵²⁷ Abdullâh b. Musab Zübeyrî (veya Bekar b. Musab b. Sabit Zübeyrî. Her ikisi de valilik yapmıştır. Taberî, age., VIII/346), Yahya’nın kendine biate çağırdığına, hilafeti ele geçirmek istediğine dair gammazlaması sonucu Halife ikisini yüzleştirmiş, Yahya ondan özel bir yemin ile yemin etmesini istemiş ve o yemini yapan Abdullâh o gün vefat etmiştir. Taberî, age., VIII/245-246; Mes‘ûdî, Mürûc , II/209; İbn Kesîr, age., X/594; Dâvûdî, age., s. 124-126; Süyûtî, Târîhu’l-Hulefâ‘, s. 287; Hudarîbek, age., s. 123. Bu kişinin Yahya b. Abdillâh değil de Mûsâ b. Abdillâh b. Hasan olduğu da rivayet edilmiştir. Mes‘ûdî, Mürûc , II/209.

⁵²⁸ Taberî, age., VIII/247; Ya‘kûbî, age., II/408; Cehşiyârî, age., s. 190; Isfehânî, Mekâtîl, s. 390-395; Hatîb Bağdâdî, age., XIV/111; İbnü'l-Esîr, age., IV/32-33; İbn Tiktakâ, age., s. 188; İbn Kesîr, age., X/593-594; İbn Haldûn, age., III/218; Dâvûdî, age., s. 126; İbn Tağriberdi, age., II/62; İbnü'l-İmâd, age., I/338-339. Hârûn Reşîd tarafından emanın bozulmasını genelleştiren Azimli şöyle bir yorum yapmaktadır: “Bu olay ile artık Abbâsî Devleti ile Şîa’nın barışmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, bundan sonraki ayaklanmalarda ne kadar anlaşma zemini aransa da isyancılar buna yanaşmamışlardır.” Agt., s. 66.

⁵²⁹ Taberî, age., VIII/279; İbnü'l-Esîr, age., IV/66; İbn Hallikân, age., I/334; Yâfî, age., I/410; İbn Kesîr, age., X/620; Dûrî, age., s. 130-131; Bazı rivayetlerde teslim edilen kişi ile ilgili “Bir Tâlibî”denilmektedir. İbn Tiktakâ, age., s. 202; Hudarîbek, age., s. 121. Kimi rivayetlerde ise teslim edilen kişi, Abdullâh b. Hasan’dır.

ithamıyla görevden alınan üçüncü vezir Ca'fer b. Yahya olmuştur.⁵³⁰ Yahya b. Abdillâh kimilerine göre serbest bırakılmış,⁵³¹ kimilerine göre ise hapiste ölmüştür.⁵³² Hârûn Reşîd, iş başına geldiği zaman hapisteyken serbest bıraktığı Abdullâh b. Hasan⁵³³ ile ilgili bazı duyumlar alınca onunla görüşmüş, onun Medine'ye dönmesine müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Halife Hârûn Reşîd kendisine kötü sözler içeren bir mektup yazan Abdullâh'ı, hapsedilmesi için Ca'fer'e teslim etmiştir. Ca'fer ise izinsiz bir şekilde onu öldürtmüş, Nevruz Bayramı hediyesi olarak onun başını halifeye sunmuş, Hârûn Reşîd ise buna çok kızmıştır.⁵³⁴ Hârûn Reşîd ile on iki imamın yedincisi olan Mûsâ Kâzım arasında farklı diyalogların yaşandığı tarih kitaplarımızda kaydedilmiştir. Bunlardan birinde Halife, Mûsâ'ya Fedek arazisini ona verme teklifinde bulununca Mûsâ Kâzım önce reddeder sonra "Onu ancak tespit edilen sınırları ile alırım." der ve sınırlar olarak Aden, Semerkant, İfrıkiyye ve Ermenistan'ı, deniz sahilleri ile ona bağlı adaları sayar. Halife "Bize bir şey kalmadı, gel tahtıma otur bari." diye cevap verir. Mûsâ Kâzım da "Ben size eğer sınırlarını sayarsam onu bana vermezsiniz, diye söyledim." der. Halife bu sözlere çok kızar hatta onu öldürmeye bile niyetlenir.⁵³⁵ Avni İlhan, haklı olarak "Hârûn Reşîd'in mülk ve saltanat konusundaki hassasiyetini bile bile

İsfehânî, Mekâtîl, s. 412-413. Abdullâh b. Hasan rivayetlerini ele alan Varol, Yahya'nın Ca'fer'e teslim edilmesini, serbest kalışını ve Ca'fer'in bu sebeple azledilmesini kabul etmez. Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 251-252.

⁵³⁰ Uyar, age., s. 272-274.

⁵³¹ Yüz bin dinar verilmiş ve serbest bırakılmıştır. İbn Kesîr, age., X/594.

⁵³² Belâzurî, age., s. III/153; Ya'kûbî, age., s. 284 (Ya'kubi, Yahya'nın hapiste 10 gün aç susuz bırakılarak öldürüldüğüne dair rivayet nakleder.) Taberî, age., VIII/247; Mes'ûdî, Mürûc , II/210 (Mes'ûdî, Yahya'nın yırtıcı hayvanların bulunduğu bir yere hapsedildiğini fakat hayvanların ona dokunmadığını, diri diri üzerine kireç ve taşla bina yapılarak öldürüldüğünü söyler. Makdisî de onun üzerine direk inşa edilerek öldürüldüğünden bahseder. Makdisî, age., VI/100); İsfehânî, Mekâtîl, s. 388-389; Hatîb Bağdâdî, age., XIV/110-111; İbnü'l-Esir, age., IV/33; İbn Tiktakâ, age., s. 190; İbn Haldûn, age., III/218; Dâvudî, age., s. 126; İbnü'l-İmâd, age., I/339; Ziriklî, age., IX/190-191; El-Fudaylî, age., II/194; Varol, Hârûn Reşîd'in İdris b. Abdillâh'ı zehirletmesini delil getirerek, onun varlığından tedirgin olan Halifenin ondan kurtulmak amacıyla onu zehirlettiği ihtimal dahilindedir, demektedir. Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 179.

⁵³³ Abdullâh b. Hasan Eftas b. Ali b. Ali b. Hüseyin. Fah Vak'ası'na katılmıştır. Bir rivayete göre Hâdî zamanında yakalanmış ve hapse atılmış, bir rivayete göre ise Hârûn Reşîd zamanında hapse atılmıştır. İsfehânî, Mekâtîl, s. 410-411; Dâvudî, age., s. 276-277.

⁵³⁴ İsfehânî, Mekâtîl, s. 410-411; Dâvudî, age., s. 276-277. Mahmud Fehmi Abdülcelil ise şöyle demektedir: "Kendilerine biata çağırın ve yardımcıları toplayan Alevî ailesinin çocuklarına bile Hârûn Reşîd, öldürme silahını kullanmamıştır. Abdullâh b. Hasan bunlardandır." Age., s. 141.

⁵³⁵ İbnü'l-Fakîh, age., s. 437; Meclisî, age., XLVIII/144; Emîn, A'yân, II/8, 11-12; Şebencî, age., s. 144-145.

Mûsâ'nın onun yüzüne bu sözleri söylemesi mümkün değildir.”⁵³⁶ diyerek bu rivayeti reddeder. Gerçekten Abbâsî halifeleri ile Ali oğulları arasında her dönemde yaşanan gerginlikler herkes tarafından bilinirken, Mûsâ Kâzım'ın böyle bir ifadeyi halifenin yüzüne karşı söylemesi makul değildir. Başka bir gün, Halife Reşîd, Mûsâ'ya “Siz Ali oğulları olduğunuz halde, nasıl biz Rasûlullah'ın soyundanız dersiniz? Adam sadece baba dedesine nispet edilir yoksa anne dedesine değil.” deyince Mûsâ Kâzım, Hz. İsa'nın annesine nispetle peygamberlerin soyuna nispet edilmesini delil getirerek cevap verir. Ardından da mübahale âyetindeki “Çocuklarımız ve çocuklarınız, kadınlarımız ve kadınlarınız...” ifadesinden kastın Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olduğu şeklinde sözlerine devam eder.⁵³⁷ Mûsâ Kâzım, ağabeyi İsmail'in oğlu Muhammed tarafından “Yeryüzünde iki kişiye haraç toplandığını; birisinin Hârûn Reşîd, diğerinin Mûsâ Kâzım olduğunu” söyleyerek Hârûn Reşîd'e gammazlanır.⁵³⁸ Halife derhal emreder ve Mûsâ Kâzım hapsedilir. Mûsâ Kâzım'ın bu ilk hapsinde, emniyet görevlisi Abdullah b. Malik'in rüyası sebebiyle hem de kendisine otuz bin dirhem verilerek bırakılır.⁵³⁹ 179/795 yılında hacca gittiğinde Hârûn Reşîd, Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti esnasında O'na hitaben “Amca oğlum” ifadesini kullanmasına karşın, Mûsâ Kâzım'ın “Babacığım” lafzını kullanması Hârûn Reşîd'i kızdırır ve onun hapsedilmesini ister. Bağdat'ta Sindî b. Şahek'in yanında o hapsedilir. 183/799 tarihinde o, Sindî'nin hapsinde iken vefat eder.⁵⁴⁰ Halife Hârûn Reşîd ile seyyid ve şerîflerin ilişkisi çok farklı özellikleriyle kendisini göstermektedir. Bazen olumlu bazen olumsuz süren bu ilişkiyi bize en iyi özetleyen, sadece Süyûtî'nin naklettiği Hârûn Reşîd'in şu sözleri olsa gerektir: “Halk benim Ali b. Ebî

⁵³⁶ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 9.

⁵³⁷ Heytemî, Savâik, s. 203; Meclîsî, XLVIII/121-125; Emîn, A'yân, II/8; Şeblecî, age., s. 143.

⁵³⁸ Dâvûdî, age., s. 190; Meclîsî, age., XLVIII/125, 210; Dûrî, age., s. 111; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 11-13. Ca'fer Sâdık'ın vefatından sonra iki oğlu İsmail ve Mûsâ Kâzım'ın imameti konusunda iki farklı grup oluştu: Birisi İsmailiyye, diğeri İsnâ Aşeriyye. Görünen o ki bu ayrılık Mûsâ Kâzım'ın düşmanlarının, Hârûn Reşîd yanında onu gammazlamasına götürdü. Hârûn Reşîd'e onun isyan edeceğini, insanların mallarının humusunu ona götürdüğünü ve onun imametini inandıklarını anlattılar. Abbâdî, age., s. 103.

⁵³⁹ İbn Hallikân, age., V/309; İbnü'l-İmâd, age., I/304. Yâfîî, rüyayı görenin Hârûn Reşîd olduğunu nakleder. Age., I/395.

⁵⁴⁰ Ya'kûbî, age., II/414; Mes'ûdî, Mürûc , II/216; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/31; İbnü's-Sâî, age., s. 35; İbnü'l-Esîr, age., IV/58-59; İbn Hallikân, age., V/309; İbn Tiktakâ, age., s. 190; İbn Teymiye, age., IV/56; İbn Kesîr, age., X/613; Dâvûdî, age., s. 162; Heytemî, Savâik, s. 204; Ahmed Cevdet, age., IV/161; Zirîklî, age., s. VIII/270; Emîn, A'yân, II/8; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 7. Yâfîî, hapis olayı olmaksızın sadece olayı nakleder. age., I/395.

Tâlib'e kin duyduğumu zannetmektedir. Vallahi onu sevdiğim gibi ben hiç kimseyi sevmedim. Fakat şunlar (Ali oğulları) insanlar arasında bana en çok kin duyan, beni yaralamaya çalışan ve hilafetimizi yok etmeye çalışan kişilerdir. Biz onların öcünü aldıktan ve onlara müsamaha ile yaklaştıktan sonra en çok bizim aleyhimize hareket edenler onlar oldu ve memlekette karışıklığa sebep oldular. Hatta onlar bizden daha çok Emevîler'e meyilli hareket ettiler. Oysaki Hz. Ali'nin sulbünden çocukları ise dünyanın efendisidir onlar, fazilette de en öndedirler.”⁵⁴¹ Bu sözlerden de rahatça anlaşılacağı gibi aslında Hârûn Reşîd, seyyid ve şerîflere ayrı bir teveccüh göstermesine rağmen, onların hilafet arzularından da hep çekinmiş ve bu ona farklı tavırlar takınmasına sebep olmuştur. Özellikle onun hilafeti döneminde İdris oğullarının Mağrib-i Aksa'da güçlenmesi ve Abbâsîlerin aleyhine genişlemesi,⁵⁴² Yahya b. Abdillâh'ın Deylem'de büyük bir nüfuz sahibi olması onu çok tedirgin etmiş, onun bu tedirginliği ehl-i beyt nesli ile olan ilişkilerinde hep görülmüştür. Burada şunu da ifade edelim ki gerek Hârûn Reşîd gerekse diğer halifelerin seyyid ve şerîfleri potansiyel suçlu gibi görmeleri, bazı menfaatperestlerin bundan faydalanarak gammazlamada bulunması sebebiyle onları suçsuz yere sıkıştırmaları, onların dünyanın farklı bölgelerine kaçmalarına sebep olmuştur. Tabii ki bunun birçok önemli sonuçları olmuştur. Anadolu'ya seyyid ve şerîflerin gelmesi bunlardan sadece bir tanesidir. Nitekim “Mardin çevresinde Kiki Aşireti'nin reisi Mehmet Ali Bey, Bağdat'tan gelmiş Seyyid Rüstem adında bir dervişin sülalesine mensuptur. Halk Bağdat'tan gelme sebebini oradaki bir hükümdarın yaptığı zulümlere bağlamaktadır.”⁵⁴³ Bu bilgiyi değerlendiren Abdurrahman Adak, Hârûn Reşîd ile bu bilgiyi örtüştürerek şöyle demektedir: “Bu durumda kimi seyyid ailelerinin Hârûn Reşîd döneminin tekabül ettiği II/VIII. yüzyılın sonları ile III/IX. yüzyılın başlarında Bağdat'tan bölgeye göç ettikleri anlaşılmaktadır.”⁵⁴⁴ Ancak, Seyyid Rüstem'in Hârûn Reşîd dönemindeki bir seyyid olması şüphelidir çünkü bu dönemde seyyid ve şerîfler içerisinde henüz böyle isimler görülmemektedir. Ayrıca seyyid ve şerîflerin, zulümlerinden kaçtığı tek Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd de değildir. Dolayısıyla Hârûn Reşîd döneminde değilse bile ileriki

⁵⁴¹ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ'*, s. 294; Ahmed Cevdet, age., IV/155.

⁵⁴² Cemalüddin Sürûr bunu şöyle ifade eder: “Alevîler içinde Abbâsîler'e en çok zararı dokunan Mısır'a kaçan İdris b. Abdillâh olmuştur.” Muhammed Cemalüddin Sürûr, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye fi'd-Devleti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, 2. baskı, Kâhira, 1964, s. 203.

⁵⁴³ Gökalp, Ziya (1343/1924), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, hzr: Şevket Beysanoğlu, İstanbul, 1992, s. 58, 65.

⁵⁴⁴ Adak, agm., s. 384.

dönemlerde âdet üzere ehl-i beyt neslini sıkıştıran başka bir Abbâsî halifesinin zulmünden kaçan bir seyyidin, Anadolu'ya gelmiş olması muhtemeldir.

Hiç şüphesiz seyyid ve şerîflerin idareciler nezdindeki itibarları ve idarecilerle ilişkileri konusunda Abbâsî halifeleri içerisinde ilk ve son olma özelliğini gösteren bir kişiliğe sahip olan kişi Halife Me'mûn'dur. O, bir ehl-i beyt muhibbi miydi veya bir Şîa taraftarı mıydı yoksa Şîi gibi görünen biri miydi? Gerçekten tarihçilerin kesin bir cevap vermekte zorlandığı sorulardır bunlar. Her şeyden önce Me'mûn'un "Hz. Ali'nin diğer insanlardan daha faziletli olduğuna"⁵⁴⁵ kâil olduğunu görüyoruz. Bu amaçla o, dönemin kâdı'l-kudâtı Yahya b. Eksem'in de içinde bulunduğu kırk tane fakihle beraber bir münazara düzenlemiş, en sonunda fakihler Me'mûn'un görüşlerinin doğru olduğunu tasdik etmişlerdir.⁵⁴⁶ O, Hz. Ebûbekir ile Ömer'e söven birisine had uygulayan Kadı Bısr b. Velid Kindî'nin on beş hata yaptığını söylemiş ve kadıya had uygulamak istemiştir. Kadıların hakimin yanısıra da görüşü olduğunu ve ona had uygulanamayacağı sözlerini kabul etmiş ve had uygulamaktan vazgeçmiştir. Ancak kadının hapsedilmesine karar vermiştir.⁵⁴⁷ Halife Me'mûn, 212/827 yılında, "Her kim Muaviye'yi hayır ile anarsa yahut onu Ashab'dan birine üstün tutarsa, ben onlardan değilim." diye tellallar vasıtası ile ilan ettirdi.⁵⁴⁸ Me'mûn'la özdeşleşen ve bu sebeple pek çok alimin sıkıntı çektiği "Halku'l-Kur'ân" görüşü sadece Mutezilî bir görüş değil aynı zamanda Şîa'nın da görüşüdür.⁵⁴⁹ "Ali soyundan gelen birisinin dedesi olmak istiyorum."⁵⁵⁰ diyerek 211/826

⁵⁴⁵ Taberî, age., VIII/219; İbn Abdirabbih, age., V/92-101; İbnü'l-Esîr, age., IV/213; İbn Kesîr, age., X/708 (İbn Kesîr, Me'mûn'un bu görüşünü eleştirir. Age., X/720); Emîn, A'yân, II/15-16; Ahmed Cevdet, age., IV/190; Dûrî, age., s. 158; Bozkurt, Me'mûn Dönemi, s. 101-103. Bu husus ile şu rivayet çelişmektedir; muhtemelen sonradan uydurulmuş bir rivayettir: "Bir defasında Me'mûn, Ali Rızâ'ya 'Bu işi yani imameti neye dayanarak iddia ediyorsun?' deyince o, 'Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'e yakınlığına.' diye cevap verir. Bunun üzerine Me'mûn 'Eğer iddianızın tek dayanağı Peygamber'e yakınlık ise, ehl-i beytten Rasûlullah'ın halefi içerisinde, ona Hz. Ali'den daha yakın veya aynı derecede kişiler vardır, eğer Fâtıma'nın yakınlığından dolayı ise bu taktirde Hz. Fâtıma'dan sonra hak, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'indir. Onlar hayatta olduğu müddetçe Hz. Ali'nin bu işte hiçbir hakkı yoktur. Bu nedenle Hz. Ali onların bu hakkını gasbetmiştir.' demiştir. Ali Rızâ bu sözlerle cevap verememiştir." İbn Abdirabbih, age., V/102; Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III/284.

⁵⁴⁶ İbn Abdirabbih, age., V/92-101.

⁵⁴⁷ Ya'kûbî, age., II/468-469; İbn Tayfur, Ahmed b. Tâhir (280/893), Bağdâd fî Târîhi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye – Ekdem ma kûtibe fî Târîhi'l-Hilâfeti'l-Me'mûn ve asrıhi'z-Zehebî-, Bağdad, 1388/1968, s. 9; İbnü'l-Esîr, age., IV/212; Ahmed Cevdet, age., IV/190.

⁵⁴⁸ Ahmed Cevdet, age., IV/190.

⁵⁴⁹ Emîn, A'yân, II/15-16.

yılında Medine’de bulunan Muhammed Cevad’ı Bağdat’a davet etmiş, kızını onunla evlendirmiştir.⁵⁵¹ Kardeşi Mutasım’a şunları vasiyet etmiştir: “Onlar, Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib’in torunları, senin amcaoğullarıdır. Onlara dostça davran, iyilik yap, kötülük yapanları affet. İyilik yapanları ödüllendir, onların bahşış ve ihsanlarını her yıl düzenli olarak öde. Çünkü onların hakları çeşitli yönlerden üzerine borçtur.”⁵⁵² Fakihlerle istişare eden Me‘mûn, Fedek arazisini Fâtıma oğullarına verilmesini emretmiştir.⁵⁵³

Bütün bu yaptıklarıyla beraber Me‘mûn ile Ali oğulları arasındaki ilişkiyi bize en iyi aksettirecek husus hiç şüphesiz onun 201/817 yılında Ali Rızâ b. Mûsâ Kâzım’ı halifelik için veliaht tayin etmesidir.⁵⁵⁴ Bu tayine sebep olarak şunlar ifade edilmektedir: “Me‘mûn’un, Ali Rızâ’dan daha faziletlisini bulamaması,”⁵⁵⁵ “Me‘mûn’un Zeydî-Mutezilî fikirlere sahip olması,”⁵⁵⁶ “Alevîler’in isyanlarını sona erdirmek,”⁵⁵⁷ “Vezir Fadl b. Sehl’in tavsiyesi,”⁵⁵⁸ ve

⁵⁵⁰ Ya‘kûbî, age., II/454.

⁵⁵¹ Ya‘kûbî, age., II/454; Mes‘ûdî, Mürûc , II/259; Isfehânî, Mekâtîl, s. 456; İbn Tağriberdî, age., II/231; Safedî, age., IV/105; Zehebî, Iber, I/300; Zirikli, age., s. VII/155; Emîn, A‘yân, II/33; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 100.

⁵⁵² Taberî, age., VIII/650; İbnü'l-Esîr, age., IV/227; İbn Kesîr, age., X/723.

⁵⁵³ Ya‘kûbî, age., II/469.

⁵⁵⁴ Taberî, age., VIII/554; Isfehânî, Mekâtîl, s. 454-456; İbnü's-Sâî, age., s. 49; İbnü'l-Esîr, age., IV/162; İbn Tiktakâ, age., s. 210; İbn Kesîr, age., X/685; Şebencî, age., s. 150. Mes‘ûdî, 200/816’da demektedir. Mürûc , II/259. İbn Hallikân, 202/818’de demektedir. age., III/270.

⁵⁵⁵ Taberî, age., VIII/554; Mes‘ûdî, Mürûc , II/259; Isfehânî, Mekâtîl, s. 454-456; İbnü's-Sâî, age., s. 49; İbnü'l-Esîr, age., IV/162; İbn Hallikân, age., III/270; İbn Tiktakâ, age., s. 210; İbn Kesîr, age., X/685. Varol, bunun yeterli bir sebep olmadığını söylemektedir. Ehl-i Beyt Nesli, s. 210.

⁵⁵⁶ Takkûş, age., s.123; Bozkurt, Me‘mûn Dönemi, s. 51. Varol, “Böyle bir sebeple veliaht tayini gerçekleşse, Ali Rızâ vefat edince Me‘mûn, ehl-i beyt neslinden başka birini veliaht tayin ederdi.” diyerek reddetmektedir. Ehl-i Beyt Nesli, s. 210.

⁵⁵⁷ Watt, age., s. 219. Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 211; Fıkî, age., s. 37. Watt, ileri bir okuma ile “Olayın daha cin fikirli bir yanının olduğunu, Me‘mûn’un Zeydiyye’nin efdal meselesinden hareketle Ali Rızâ’yı efdal olarak vasfetmiş, onu veliaht tayin etmiş, bununla daha az faziletli olan kendisinin de halifeliğinin meşruiyetini sağlamış olduğunu söyler.” Bunu Me‘mûn’un düşünmesi biraz zor gibi gözükmektedir. Bu açıdan bu görüş pek mantıklı görünmemektedir.

⁵⁵⁸ Cehşiyârî, age., s. 313; Dûrî, age., s. 161-162; Ömer Fevzî Faruk, Cüzür, s. 158-159; Medhal, s. 141-147; Hudarîbek, age., s. 181; Bozkurt, Me‘mûn Dönemi, s. 51-52; Uyar, age., s. 291. Mahmud Fehmi Abdülcelil, “Fadl’ın ve kardeşi Hasan’ın, Ali Rızâ yerine Abbâs oğullarını desteklemesi için daha fazla gerekçeleri var: Fadl ve kardeşinin ehl-i beyte meylettiğine veya onların Alevî isyanlarına katıldığına dair bir bilgi yok, üstelik Ebu’s-Serâyâ’yı öldüren Fadl’ın kardeşi Hasan, onu öldürmekle kalmamış, başını da Me‘mûn’a göndermiştir.” diyerek

“İslâm Dünya’sının Arabi ve Farisi idarecilere şefkatini sağlamak.”⁵⁵⁹ Tarihçiler farklı sebepleri benimserken diğer sebeplerin de neden bir gerekçe olamayacağını izah etmeye çalışırlar. Ancak, bu sayılan sebeplerin hepsinin olmasına engel her hangi bir durum kanaatimizce söz konusu değildir. Muhtemelen Me‘mûn’un Zeydî-Mutezilî fikirlere sahip olması bunda etkilidir. Ali Rızâ öldükten sonra, yeniden seyyid ve şerîflerden birisini veliaht tayin etmemesinin sebebi ise, Abbâs oğullarında ve Irak Bölgesi’nde büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olması olabilir. İlk defada tam sonucu kestiremeyen Me‘mûn, ikinci kez böyle bir riske girmek istememiştir. Me‘mûn, aynı zamanda Alevî isyanlarına son vermek istemiştir. Gerek önceki dönemlerde yaşanan büyük sıkıntıları, gerekse dönemindeki Ebu’s-Serâyâ hareketini gören Me‘mûn’un, bir tayin ile bunları bitirmeyi istemiş olması mümkündür. Aynı zamanda İranlılar’ın, evlâd-ı Rasûlû sevenlerin kendisine olumlu bir bakış açısıyla bakmasını düşünmüş olması uzak bir ihtimal değildir. Ona göre bu veliaht tayini, isyanları bitirecek, Abbâsî idaresine karşı kötü bakış açısını silecektir. Vezir Fadl b. Sehl’in tavsiyesinin olmasının mümkün olmadığını düşünen tarihçilerin bir kısmı, onun Abbâsî yanlısı olduğunu, Şîa’ya meyilli olmadığını söylemektedirler. Diğer bir kısmı ise onun Şîa’ya meyilli olduğunu, ancak o dönemdeki Şîa’nın bir Arap hareketi olduğunu söylemektedirler ki burada bir çelişki söz konusudur. Genel kabul Fadl’ın Şîa’ya meyilli olduğu şeklindedir. O dönemde, ehl-i beyt sevgisi sadece Araplar arasında değil herkes için söz konusudur. Hatta İranlılar ve Horasan bölgesindekiler için Şîa’nın ayrı bir anlam ifade ettiği bir vakıdır. Hüseyin b. Ali’nin Sasani Kralı Yazdecird’in kızı ile evlenmiş olmasının, bir kutsal aile anlayışını doğurduğu daha önce ifade edilmişti. Hal böyle olunca İranlı Fadl’ın Şîa’ya meyilli olması ve kendisine Ali Rızâ’yı veliaht tayin etmek istediğini söyleyen Me‘mûn’un bu fikrine katılması, son derece normal görülmelidir. Son olarak kendi başına bir sebep olmamakla beraber diğer sebeplerle beraber, dönemin en fazilet sahiplerinden biri olan ama özellikle evlâd-ı Rasûl olan Ali Rızâ’nın Me‘mûn tarafından veliaht tayin edilmesi, diğer sebepleri tamamlayıcı bir sebep olabilir.

Bazı Şîî kaynaklarda ilk etapta Ali Rızâ’nın bunu kabul etmediği şeklinde rivayetler söz konusudur. Aynı kaynaklar bunun için bir gerekçe belirtmezler.⁵⁶⁰ Hiçbir sebep yokken Ali

bu görüşü reddeder. Age., s. 110. Bâşâ da “Fadl’ın Farisiliğe yakın olduğunu, Şîa hareketinin ise Arap menşeli bir hareket olduğunu bu sebeple bu işte Fadl’ın etkisinin olmasının mümkün olmadığını” söylemektedir. Age., 1990, s. 40. Varol, daha çok Fadl’ın etkisi üzerinde durmaktadır. Ehl-i Beyt Nesli, s. 213.

⁵⁵⁹ Lümeylim, age., s. 190.

⁵⁶⁰ Meclîsî, age., IXL/129.

Rızâ'nın böyle bir teklifi kabul etmemesi ancak onun kendisine bir tuzak kurulduğu fikrine kapılması ile açıklanabilir. Halife tarafından denendiğini düşündüğü için böyle bir fikri reddetmiş olabilir. Yine Me'mûn, Ubeydullah b. Hasan'ı Kûfe valisi yapmıştır.⁵⁶¹

Me'mûn'un seyyid ve şerîflere karşı teveccüh göstermesine rağmen o, ehl-i beyt neslinden bazıları ile sorun yaşamıştır. Özellikle Ebu's-Serâyâ hareketinde bazı seyyid ve şerîfler, Me'mûn'un karşısında olmuşlardır. Ebu's-Serâyâ, önce Muhammed b. İbrahim ile birlikte hareket etmiş o ölünce, yerine Muhammed b. Muhammed'i seçmiştir.⁵⁶² Ebu's-Serâyâ, Hüseyin b. Hasan'ı Mekke'ye; İbrahim b. Mûsâ'yı Yemen'e; İsmail b. Mûsâ'yı Fars'a; Zeyd b. Mûsâ'yı ise Ahvaz'a ve Basra'ya vali olarak göndermiştir.⁵⁶³ Muhammed b. Ca'fer, 200/816 yılında yaklaşık bir yıl süreyle Hicaz'da halifeliğini ilan etmiş ve Abbâsî güçleriyle savaşmıştır. Abbâsî güçlerine yenilen Muhammed eman dilemiş ve halka çıkıp Me'mûn'un vefat ettiği haberini alarak insanlardan biat aldığını, onun sağ olduğunu öğrenince ona itaate devam ettiğini söylemiştir.⁵⁶⁴ Muhammed b. Ca'fer, Me'mûn'a gönderilmiş, Me'mûn da onu affetmiştir.⁵⁶⁵ Vefat ettiğinde onun cenaze namazını bile kıldırmıştır.⁵⁶⁶ Me'mûn'a karşı özellikle Ebu's-Serâyâ'nın tahriki ile harekete geçen bu seyyid ve şerîflerin yanında 202/818 yılında Ali b. Muhammed b. Ca'fer ve Kûfe Valisi Abbâs b. Mûsâ b. Ca'fer, Kûfeliler'le beraber İbrahim b. Mehdî'nin güçlerine karşı savaşmıştır.⁵⁶⁷ Varol, "Abbâsî otoritesine karşı mücadele eden ehl-i beyt neslinin, Abbâsî otoritesini simgeleyen Me'mûn'u savunmak için mücadele vermesini bir çelişki olduğunu ve bu durumu izah etmenin güç olduğunu" ifade etmektedir.⁵⁶⁸ Bu olayın, Ali Rızâ'nın veliaht tayininden sonra olduğunu düşündüğümüzde ortada izahı güç bir durum kalmamaktadır. Me'mûn veliaht tayini ile gerek seyyid şerîfler gerekse onları sevenler üzerinde büyük bir nüfuz elde etmiş olmalıdır. Üstelik, savaşılan taraf

⁵⁶¹ Dâvûdî, age., s. 153. Ya'kûbî "Bağdat Valisi" demektedir. Age., II/455.

⁵⁶² Belâzûrî, age., III/459; Ya'kûbî, age., II/445; Taberî, age., VIII/529; İbnü'l-Esîr, age., IV/147-149; Berrâkî, age., s. 373-374.

⁵⁶³ Ya'kûbî, age., II/445; İbnü'l-Esîr, age., IV/149; Mervezî, age., s. 21; Dâvûdî, age., s. 181; Fudaylî, age., II/203; Berrâkî, age., s. 375; Ziriklî, age., III/102.

⁵⁶⁴ Taberî, age., VII/539-540.

⁵⁶⁵ Mes'ûdî, Mürûc , II/258-259; İbn Tiktakâ, age., s. 213

⁵⁶⁶ Safedî, age., II/291; Zehebî, Iber, I/267 Yâfîî, age., II/8; İbnü'l-İmâd, age., II/7; Ziriklî, age., VI/295; Mahmud Fehmi Abdülcelil, age., s. 149.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Esîr, age., IV/173.

⁵⁶⁸ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 203.

İbrahim b. Mehdî, Me‘mûn’un Ali Rızâ’yı veliaht tayini üzerine ayaklanmış ve Irak’ta kendisine halife olarak biat edilmiştir.⁵⁶⁹ Onun ayaklanması Ali Rızâ sebebiyle olduğu için seyyid ve şerîflerin Me‘mûn’un yanında yer almaları son derece doğaldır. Hatta Me‘mûn’un komutanı Kûfe’ye gelmiş ve oraya Abbâs b. Mûsâ b. Ca‘fer’i vali tayin ettiğinde ondan yeşil giymesini, Me‘mûn’a ondan sonra da kardeşi Ali Rızâ’ya biat etmesini emretmiş ve ona yardım olarak yüz bin dirhem vermiştir. Ona “Kardeşin uğruna savaş. Çünkü Kûfeliler bu konuda sana icabet ederler. Ben de yanındayım.” demiştir. Abbâs b. Mûsâ Kûfeliler’e bu şekilde çağrıda bulununca pek çoğu icabet etmesine rağmen bir grup “Önce Me‘mûn’a sonra kardeşin Ali Rızâ’ya çağırırsan senin davetine ihtiyacımız yok. Sadece kardeşin Ali Rızâ’ya veya ehl-i beytten birisine hatta kendi adına çağırırsan buna icabet ederiz.” demiştir. Abbâs’ın “Önce Me‘mûn, sonra kardeşim Ali Rızâ” demesi üzerine, söz konusu grup oturup kalmıştır.⁵⁷⁰ Bu arada Kûfe Valisi Abbâs’ın Ali Rızâ’nın kardeşi olduğu görülmektedir ki onun amcaoğlusunu Ali b. Muhammed ile beraber Me‘mûn ve Ali Rızâ adına savaşmaları son derece normal bir durumdur.

Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki, Me‘mûn’un sadece ehl-i beyte sevgisi ve meyli yoktu,⁵⁷¹ aynı zamanda mutezîlî fikirlerden kaynaklanan bir çok Şîî düşünceye de sahipti. Hatta teşeyyü‘da ileri bile gitti.⁵⁷² Bu da onu, Abbâsî halifeleri içerisinde çok farklı bir konuma oturttu ve ehl-i beyt açısından Me‘mûn dönemi çok özel bir dönem oldu. Sanki onun döneminde Abbâsî Devleti, Sünnî bir devlet değil de Şîî bir devlet haline geldi. Sünnî alimlerin bu dönemde büyük sıkıntılar çekmesi, onların hapsedilmesi bunun bir neticesi oldu.⁵⁷³

Me‘mûn’dan sonra gelen halifeler, kardeşi Mutasım ve onun oğlu Vasık da seyyid ve şerîfler konusunda Me‘mûn’un yolunu takip ettiler. Onların da mutezîlî fikirlerden

⁵⁶⁹ Taberî, age., VIII/557; İbn Kesîr, age., X/686-687.

⁵⁷⁰ Taberî, age., VIII/557.

⁵⁷¹ Ehl-i beyte meyli ve sevgisi vardı. Ahmed Cevdet, age., IV/190; Dûrî, age., s. 158; Işş, age., s. 100. Bazı tarihçiler, bu meylin onun Farşlılar’a olan meyli ile örtüştüğünü söylemektedirler. Çünkü İranlılar, Hüseyin b. Ali’nin İranlı Sasani Kralı Yezdecird’in kızıyla evlenmesinden dolayı Ali oğulları ile kurulan neseb bağı sebebiyle Alevîler’in hilafete daha fazla hak sahibi olduğuna inanmaktadırlar. Abbâdî, age., s. 101; Bâşâ, age., s. 40.

⁵⁷² Süyûtî, Târîhu’l-Hulefâ’, s. 307.

⁵⁷³ Taberî, age., VIII/631.

kaynaklanan bir Şîî düşünceleri mevcuttu.⁵⁷⁴ Me‘mûn’un oğlu Abbâs’ı değil de kardeşi Mutasım’ı veliaht tayin etmesinin bir sebebinin de kendi dönemindeki özellikle mutezilî görüşlerinin daha sert bir şekilde Mutasım’ın takip edeceğine dair onun inancının olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁵ Mutasım’ın ehl-i beyt nesli ile alakalı ilk yaptığı işlerden birisi Muhammed Cevad’ı Bağdat’a davet etmesi olmuştur. Muhammed eşi Ümmü’l-Fadl ile beraber bu davete icabet etmiş ve Bağdat’ta iken vefat etmiştir.⁵⁷⁶ İslâm tarihçisi alim bir kişi olan Zübeyr b. Bekkar, Alevîler diye isimlendirdiği ehl-i beyt nesli problemlerini söz konusu ederek amcası Musab b. Abdullah’tan bu meseleyle ilgilenmesini istemiş, o ilgilenmeyince, amcasını ikna etmek için Ahmed b. Süleyman’a rica etmiş, Ahmed, Musab’la bu konuda görüşmüş ve Musab ona şu sözleri söylemiştir: “Zübeyr b. Bekkar’da hem acelecilik hem de cahillik var. Sen ona, ehl-i beyt nesline karşı şefkatli olmasını ve onların gönüllerindeki besledikleri kinleri gidermeye çalışmasını öğüt. Me‘mûn’un ehl-i beyt nesline karşı merhametini, onları bağışlamasını ve onlara olan temayülünü görmedin mi? Allah’a yemin ederim ki Müminlerin Emiri Mutasım, bu hususta tıpkı Me‘mûn gibidir. Hatta onun da üstündedir. Şunu ifade edeyim ben bile ehl-i beyt neslini onun huzurunda kötüleyici bir tarzda anma cesaretini kendimde bulamadım. Git ona bunu söyle de ehl-i beyt neslini yermekten vazgeçsin.”⁵⁷⁷ Ahmed b. Süleyman’ın naklettiği bu bilgi Mutasım’ın ehl-i beyt nesline karşı tavrını anlatmaktadır. Buna göre Mutasım Ali-Fâtıma evlâdına yönelik menfî duygular beslememiş, onları iktidarı için mevcut bir tehlike kabul etmemiş aksine yapıcı bir tutum içerisinde olmuştur.⁵⁷⁸ Mutasım zamanında seyyid ve şerîfler ile idareciler arasında görülen tek olumsuz hadise Muhammed b. Kasım’ın hurûcudur. Horasanlılar’ın teşvikiyle ve kendisine biat etmesiyle Muhammed, önce Rakka’ya oradan Cüzcan’a gitmiş ve orada hareketini başlatmıştır. Asıl hurûcu Tâlikân’da olmuş ve bu sebeple Sahibü’t-Tâlikân diye anılmıştır.⁵⁷⁹ Onun hareketinin başlangıcından hareketle Azimli, ehl-i beyt nesli ile ilgili zaman zaman gördüğümüz bir hususu şöyle ifade etmektedir: “Kanaatimizce o yıllarda gerek ekonomik gerek siyasî gerek toplumsal yönden ve gerekse dinî gerekçelerle devletle sürtüşen ve

⁵⁷⁴ Işş, age., s. 100.

⁵⁷⁵ Algül, age., III/314.

⁵⁷⁶ Yâfî, age., II/81; Emîn, A’yân, II/35; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 101.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Esîr, age., IV/285.

⁵⁷⁸ Uyar, age., s. 300.

⁵⁷⁹ Taberî, age., IX/7; İbnü'l-Esîr, age., IV/233-234; Isfehânî, Mekâtîl, s. 471-472; Zehebî, A'lâm, X/191; İbn Kesîr, age., X/725; Dâvûdî, age., s. 244.

Abbâsîler'e karşı ayaklanmak isteyen her bölge halkı Ali oğullarının nüfuzunu kullanmak istiyordu.⁵⁸⁰ Abbâsî kuvvetlerine yenilen Muhammed, yakalanmış, Bağdat'a götürülmüş ve hapsedilmiştir.⁵⁸¹ İşin bu noktasında idarecinin tavrı ortaya çıkmaktadır. Buna göre halifenin isyan eden seyyid veya şerîfin ölümünden hoşlanacağını bilen komutanlar, yakalar yakalamaz ehl-i beyt neslini öldürmüş ve çoğu kez başını halifeye göndermiştir. Burada ise Mutasım'ın muhtemelen bu işten hoşlanmayacağını bilen Abdullah b. Tahir onu öldürmek yerine Bağdat'a göndermiştir. Hapisten kaçan Muhammed ile alakalı şu sözler de Mutasım'ın seyyid ve şerîflere bakış açısını anlatmaktadır: "Önemli değil, nereye giderse gitsin artık yapacağı bir şey yok. Şayet ortaya çıkarsa yakalarız, selameti tercih edip de gizlenirse onu kendi haline bırakız."⁵⁸² Bahaüddin Varol, bu dönemi şöyle yorumlamaktadır: "Me'mûn döneminin son on dört yılındaki ehl-i beytin sessizliği Mutasım döneminde de bir hareket dışında devam etmiştir. Elbette burada siyasî düşüncedeki yapısal değişimin de etkisini görmek gerekecektir. Artık Abbâsî Hilafeti'nin, siyasî ve dinî kimliği farklılaşmaya ve birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Siyasî dolayısıyla idarî güç daha çok merkezde ordu ve dirayetli komutanlara, taşrada ise çeşitli bölgelerdeki farklı hanedanlıklara geçmişti. Ancak dinî liderlik, Abbâsî halifeleri elinde idi. İşte bu yapısal değişiklik siyasî ve idarî gücü ele geçirmeyi düşünüp bu çerçevede halifelige talip olan ehl-i beyt neslinin de bu talepten vazgeçmeye başladığı bir dönem olmuştur. Zira güç ve otoriteden yoksun bir halifelik, onlar nezdinde bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü onlar zaten halk nezdinde bir çok fırka ve grupla dinî açıdan otoriteyi muhafaza etmekte ve ellerinde tutmakta idiler. İşte bu süreç artık bir çok açıdan farklılaşmanın başladığı bir süreç olmuştur."⁵⁸³ Daha Mütevekkil döneminde, Medine yakınlarında Süveyka'da Muhammed b. Salih,⁵⁸⁴ Kûfe'de Yahya b. Ömer,⁵⁸⁵ hurûc etmiştir. Daha sonraki dönemlerde seyyid ve şerîflerin hilafet arzusuyla harekete geçip geçmedikleri bu çalışmanın sınırları dışında kalan bir konudur. Gerçekten ehl-i beyt nesli bu dönemden sonra hilafet talebinden vazgeçtiyse, bunun en önemli sebebi onların kurdukları devletler olsa gerektir. Çünkü bu dönemden itibaren İslâm Dünyası'nın çeşitli bölgelerinde Şîî devletler

⁵⁸⁰ Azimli, agt., s. 71.

⁵⁸¹ Ya'kûbî, age., II/472; Taberî, age., IX/7; İbnü'l-Esîr, age., IV/234; Isfehânî, Mekâtîl, s. 471-472; Zehebî, A'lâm, X/191; İbn Kesîr, age., X/725; Dâvûdî, age., s. 244.

⁵⁸² Isfehânî, Mekâtîl, s. 471.

⁵⁸³ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 222.

⁵⁸⁴ Uyar, age., s. 307.

⁵⁸⁵ Ziriklî, age., s. XI/200; Uyar, age., s. 303.

görmekteyiz. Mağrib-i Aksa'da İdrisîler (172-375/788-985), Yemen'de ve Taberistan'da Zeydîler, Mısır'da Fâtımîler (297-567/909-1171), İran ve Irak'ta Büveyhîler (334-447/946-1055), Mekke'de Hâşimîler, Uhayzır oğulları, Abbâsîler'in hem toprak hem nüfuz olarak alanlarını daraltmışlardır.⁵⁸⁶

Me'mûn ve Mutasım'dan sonra Vasık dönemi seyyid ve şerîfler için daha da olumlu bir dönem olmuştur. Çünkü o da amcası ve babası gibi ehl-i beyt nesline iyi davranmış, onlara ikramda bulunmuştur.⁵⁸⁷ Hatta Yahya b. Eksem "Ehl-i beyt nesline Abbâsî halifeleri içerisinde onun kadar iyi davranan olmamıştır. Bu dönemde hiçbir seyyid ve şerîf fakir olarak vefat etmemiştir." demiştir.⁵⁸⁸

2. Evlilik Açısından Seyyid ve Şerîflerin Konumu

İslâm Dini'nde evlilik önemli bir kurumdur. Bu yolla neslin korunması sağlanacak, böylece sağlam ve sağlıklı nesiller oluşacak, aynı zamanda zina gibi toplumun ve neslin bozulmasına yol açan bir ahlakî zafiyet önlenmiş olacaktır. Bu bakımdan İslâm'da evlilik teşvik edilmiş, hatta maddî sebeplerle evlenemeyenleri evlendirme sorumluluğu topluma yüklenmiştir.

⁵⁸⁶ İbn Haldûn, age., IV/113-116; Zambaur, Genelogie, s. 21, 65, 122; Mu'cemü'l-Ensab, s. 30-31, 103, 128-129, 137, 187-188 ; Lewis, "Alids", I/243; Huart, "Ali Evlâdı", I/320; Uzunçarşılı, age., s. 70; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 280-286, 289, 303, 311; Fıkî, age., s. 38; Kılıç, age., s. 48. "Bu yüzyıla (IV/X. yüzyıla) Şîi yüzyılı diyenler vardır." Hodgson, age., II/38; Azimli, agt., s. 84. Alevîlerin çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanan hareketlerinden sonra, Abbâsî Devleti'nin duraklamaya girdiği dönemde, onların daha önce yaptığı bir şeyi öğrendiler ve bunda başarılı oldular: Gizlice davetçiler gönderme yöntemini kullanmak, uzak bölgelerde yayılmak, özellikle Abbâsîler'e uzak bölgelerde. Muhammed Süleyman Hüseyin, age., s. 31. Şîiler, Emevî Çağı'nın başlamasından sonra bir an bile duraksamayan büyük bir davet gerçekleştirdiler. Bu çağrı her açıdan yapıldı: Düşüncelerde, kitaplarda, siyasette, iktisatta her şeyde... Bu davet çok organizeliydi. O, özel bir sıfatla felsefeye dayandı. O, Sünnî düşünceyle felsefe yoluyla mücadele etti. Öncelikle Mutezile yoluyla mücadele etti... Sözün özü, Şîa iki güçlü unsura dayandı: a) Doğru strateji b) Başarılı felsefi davet. Evet, Şîa'yı siyasi zafere ulaştıran esas sebep Abbâsî Devleti'nin zafiyetidir; ancak onun zayıflığı sadece meydanda değildi. Şîa'nın daveti insanların içine yerleşmeden ve yayılmadan onun Abbâsî'ye galip gelmesi mümkün değildi. İşş, age., s. 228-231.

⁵⁸⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 476; İbnü's-Sâi, age., s. 74; İbnü'l-Esîr, age., IV/304; İbn Tiktakâ, age., s. 227; Ahmed Cevdet, age., IV/207.

⁵⁸⁸ İbn Kesîr, age., X/757; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 342.

Evlilikler sosyolojide daha çok iki ayrı ölçüte göre iki farklı grupta incelenmiştir. Bu ölçütlerden ilki “çevre”, ikincisi “eş sayısı”dır. Birinci ölçüt olan çevrede grup içi (Endogamy) ve grup dışı (Exogamy) olmak üzere iki farklı uygulama söz konusu edilmiştir. İkinci ölçüt olan eş sayısında ise tek eşlilik (Monogamy) ve çok eşlilik (Polygamy) olmak üzere iki ayrı tip vardır.⁵⁸⁹ Grup içi evlilikte daha çok örneğin akrabalık, sosyal sınıf, din, kast ve millet gibi gruplar baz alınmakla beraber grup içi ve grup dışı kavramları toplumların kendi bünyelerine göre görece kavramlardır.⁵⁹⁰

Bu bağlamda seyyid ve şerîflerin evlilikleri, hangi kabilelerden kız aldıkları, çocuk sayıları, araştırılmaya çalışılmıştır. Önce tablo halinde seyyid ve şerîfler verilmiş, tablonun karşısına evlendiği kişilerin isimleri yazılmıştır. Anneden hemen sonra varsa çocuk sayıları ve isimleri ifade edilmiştir. Anneleri tespit edilemeyen seyyid ve şerîf çocukları ise çocuklar şeklinde verilmiştir. Soyu devam eden çocukların isimlerinin altları çizilmiş olarak gösterilmiştir. İncelenen seyyid ve şerîflerden hareketle sonuçta bir değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Şerîfler (Hz. Hasan evlâdı) ve Evlilikleri:

1-Abdullah b. Hasan b. Hasan	1-Hind bt. Ebî Ubeyde (Kusay) ⁵⁹¹ (3 E. 2 K.) (<u>Muhammed</u> , <u>İbrahim</u> , <u>Mûsâ</u> , Zeynep, Fâtıma) ⁵⁹² 2- Âtike bt. Abdilmelik ⁵⁹³ (Mahzum) (2 E.) (<u>Süleyman</u> , <u>İdris</u>) ⁵⁹⁴ 3- Kureyne/Kureybe/Kureşiyye bt. Rakih/Rukec (Kusay) (1 E.)
---------------------------------	---

⁵⁸⁹ Gökçe, Birsen, “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Aile Yazıları/4, Derleyenler: Beylü Dikeçliğil-Ahmet Çiğdem, TCBAK, Ankara, 1990, s. 387, 388; Birekul, Mehmet-Yılmaz Fatih, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, Konya, 2001, s. 129.

⁵⁹⁰ Gökçe, age., s. 388; Birekul-Yılmaz, age., s. 130.

⁵⁹¹ Zübeyrî, age., s. 53; Isfehânî, Mekâtîl, s. 208.

⁵⁹² Dâvûdî, age., s. 84; Mervezî, age., s. 85.

⁵⁹³ Zübeyrî, age., s. 54.

⁵⁹⁴ Zübeyrî, age., s. 54; Isfehânî, Mekâtîl, s. 406; Dâvûdî, age., s. 84.

⁵⁹⁵ Zübeyrî, age., s. 54; Isfehânî, Mekâtîl, s. 388.

⁵⁹⁶ İbn Hazm, Cemhera, s. 45; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo: Z; Zambaur, Manuel, Tablo:A

	(<u>Yahya</u>) ⁵⁹⁵ Diğer çocukları: İsa, Ca'fer ⁵⁹⁶
2-Hasan b. Hasan b. Hasan	1- Fâtıma bt. Âmir (Mudar) (2 E.) (Muhammed, <u>Ali el-Abid</u>) ⁵⁹⁷ 2- Âişe bt. Talha (Mürra) (3 E.) Hasan, Abdullah, Abbâs ⁵⁹⁸ 3- Ümmü Abdillah Hubâbe bt. Âmir (Mudar) ⁵⁹⁹ (2 E.) (Ali Ekber, Abdullah) ⁶⁰⁰ Diğer çocuğu: Talha ⁶⁰¹
3-Davud b. Hasan b. Hasan	1- Ümmü Gülsüm bt. Ali Zeyne'l-Âbidîn (Tâlibî) (2 E.) (<u>Süleyman, Abdullah</u>) ⁶⁰²
4-İbrahim b. Hasan b. Hasan	1- Zebîha bt. Muhammed (Mahzum) ⁶⁰³ Çocukları: <u>İsmail</u> , İshak, Ali, ⁶⁰⁴ Yakub, Hasan ⁶⁰⁵ 2- Ümmü Veled (Âliye) (1 E.) Muhammed ⁶⁰⁶
5-Ca'fer b. Hasan b. Hasan	1- Âişe bt. Avf (Evs) ⁶⁰⁷ Çocukları: İbrahim, Kasım, Abdullah, <u>Hasan</u> . ⁶⁰⁸
6- Abbâs b. Hasan b. Hasan	1- Âişe bt. Muhammed (1 E) Ali. ⁶⁰⁹
7-Muhammed b.	1- Tumazır bt. Abdillah (Mudar) ⁶¹⁰ Soyu devam etmemiştir. ⁶¹¹

⁵⁹⁷ Zübeyrî, age., s. 56; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo: Z; Zambaur, Manuel, Tablo: B.

⁵⁹⁸ Taberî, age., VII/537, 545; İbn Hazm, Cemhera, s. 42; İsfehânî, Mekâtîl, s. 179.

⁵⁹⁹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 179.

⁶⁰⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 42.

⁶⁰¹ İbn Hazm, Cemhera, s. 42; Dâvûdî, age., s. 149-150; Makrîzî, İttiâz, s. 8-13.

⁶⁰² İbn Hazm, Cemhera, s. 43; Mervezî, Fahrî, s. 127; Dâvûdî, age., s. 151.

⁶⁰³ İsfehânî, Mekâtîl, s. 180.

⁶⁰⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 43; Makrîzî, İttiâz, s. 8-13; Dâvûdî, age., s. 132.

⁶⁰⁵ Mervezî, Fahrî, s. 102; Zambaur, Manuel, Tablo:B.

⁶⁰⁶ İsfehânî, Mekâtîl, s. 181.

⁶⁰⁷ Zübeyrî, age., s. 56.

⁶⁰⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 44; Mervezî, Fahrî, s. 85; Dâvûdî, age., s. 151.

⁶⁰⁹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 342.

⁶¹⁰ Zübeyrî, age., s. 53.

Hasan b. Hasan	
8-Hasan b. Zeyd b. Hasan	1- Ümmü Seleme Zeyneb bt. Hüseyin (Hasanî) ⁶¹² 2- Ümmü Veled ⁶¹³ 3- Ümmü Veled Nevbiyye 4- Ümmü Veled Cerire 5- Ümmü Veled Bahrani. ⁶¹⁴ Çocukları: Kasım, Ali, İbrahim, Zeyd, Abdullah, İshak, İsmail, Nefise, Ümmü Gülsüm ⁶¹⁵
9-Muhammed b. Amr/Ömer b. Hasan	1- Humeyde bt. Muhammed (Tâlibî) 2- Hatice bt. Ali (Hüseynî) 3- Remle bt. Saîd (Adî) ⁶¹⁶
10-İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan	1- Benû Hilal (Mudar) ⁶¹⁷ 2- Amat el-Karim ⁶¹⁸ 3- Ümmü Veled (1 E.) (<u>İbrahim</u>) ⁶¹⁹ Çocuğu: <u>Hasanü'l-Tenc</u>
11-Muhammed b. İbrahim b. Hasan b. Hasan	1- Safiyye bt. Abdillâh (Hüseynî) 2- Benû Ca'fer b. Kilab (Mudar) ⁶²⁰
12-İshak b. İbrahim b. Hasan b. Hasan	1- Rukayye bt. Abdillâh (Hasanî) ⁶²¹ Çocuğu: Abdullah ⁶²²
13-Ya'kûb b. İbrahim	1- Ümmü Gülsüm bt. Abdillâh (Hasanî) ⁶²³

⁶¹¹ İbn Hazm, Cemhera, s. 42.

⁶¹² Mervezî, Fahrî, s. 130; Şablencî, age., s. 186.

⁶¹³ Dâvûdî, age., s. 57; Şablencî, age., s. 186.

⁶¹⁴ Dâvûdî, age., s. 57-58.

⁶¹⁵ Dâvûdî, age., s. 57-58; Mervezî, Fahrî, s. 130; Fudaylî, Dürar, I/73-75; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:6; Zambaur, Manuel, Tablo:C.

⁶¹⁶ Zübeyrî, age., s. 54. Muhammed'in soyu devam etmemiştir. İbn Hazm, Cemhera, s. 39.

⁶¹⁷ Zübeyrî, age., s. 56.

⁶¹⁸ Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z.

⁶¹⁹ İbn Hazm, Cemhera, s. 43; Mervezî, Fahrî, s. 85; Dâvûdî, age., s. 133, 141; Makrîzî, İttiâz, s. 8-13; Fudaylî, Dürar, I/73-75; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:20; Zambaur, Manuel, Tablo:B.

⁶²⁰ Zübeyrî, age., s. 55.

⁶²¹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 365.

⁶²² İbn Hazm, Cemhera, s. 43; İsfehânî, Mekâtîl, s. 365.

b. Hasan b. Hasan	
14-Muhammed b. Abdillan b. Hasan b. Hasan	1-Ümmü Seleme bt. Muhammed/Hasan (Hasanî) ⁶²⁴ 2- Fahite bt. Fülejh (Kusay) ⁶²⁵ 3- Zeyneb ⁶²⁶ Çocukları: <u>Abdullah Eşter</u> , <u>Kasım</u> ⁶²⁷ Hasan Ebu'z-Zift, Tahir, Ali, Ahmed, İbrahim ⁶²⁸ 4- Ümmü Veled. ⁶²⁹
15-İbrahim b. Abdillan b. Hasan b. Hasan	1- Rukayye bt. Muhammed (Ümevî) ⁶³⁰ 2- Ümâme bt. İsmetü'l-Amiriyye (Kusay) ⁶³¹ 3- Behkene bt. Ömer (Osmanî) ⁶³² Çocukları: <u>Hasan</u> , <u>Ahmed</u> , <u>Ali</u> ⁶³³
16-Mûsâ b. Abdillan b. Hasan b. Hasan	1- Ümmü Seleme bt. Muhammed (Teym) ⁶³⁴ (2 E.) (<u>Abdullah</u> , <u>İbrahim</u>) ⁶³⁵ Diğer çocuğu: <u>Ali</u> ⁶³⁶
17-İdris b. Abdillan b. Hasan b. Hasan	1- Ümmü veled Kenze(Berberi) (1 E.) (<u>İdris</u>) ⁶³⁷
18-Yahya b. Abdillan	1- Hatice bt. İbrahim (Mürra) ⁶³⁸ Çocukları: <u>Muhammed</u> , <u>İbrahim</u> ,

⁶²³ Zübeyrî, age., s. 53.

⁶²⁴ İsfehânî, Mekâtîl, s. 181; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z.

⁶²⁵ Zübeyrî, age., s. 54.

⁶²⁶ Belâzurî, age., III/331.

⁶²⁷ Fudaylî, Dürar, II/79-80.

⁶²⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 45; Mervezî, Fahrî, s. 86; Makrizî, İttiâz, s. 8-13 Öhrnberg, The Offspring of Fatima, Tablo:27.

⁶²⁹ İsfehânî, Mekâtîl, s. 204-205.

⁶³⁰ Belâzurî, age., III/316; Taberî, age., VII/543.

⁶³¹ Dâvûdî, age., s. 89; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z.

⁶³² Belâzurî, age., III/349.

⁶³³ İbn Hazm, Cemhera, s. 45; Makrizî, İttiâz, s. 8-13; Fudaylî, Dürar, s. 143.

⁶³⁴ Taberî, age., VII/603-604; İsfehânî, Mekâtîl, s. 498; Dâvûdî, age., s. 91.

⁶³⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 46; İsfehânî, Mekâtîl, s. 498; Mervezî, Fahrî, s. 87; Dâvûdî, age., s. 91, Makrizî, İttiâz, s. 8-13; Fudaylî, Dürar, II/179.

⁶³⁶ Zambaur, Manuel, Tablo:A.

⁶³⁷ İbn Hazm, Cemhera, s. 49; Dâvûdî, age., s. 129; İbnü'l-Kâdî, age., s. 24; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z.

b. Hasan b. Hasan	Salih ⁶³⁹
19-Süleyman b. Abdillah b. Hasan b. Hasan	1- Fezariyye ⁶⁴⁰ Çocukları: Muhammed, ⁶⁴¹ Davud ⁶⁴²
20-Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan	1- Zeyneb bt. Hasan/Abdillah (Hasanî) ⁶⁴³ 2- Abde bt. Ali (Hüseyinî) ⁶⁴⁴ Çocukları: Hüseyin, ⁶⁴⁵ Fadıl/Hasan Mekfûr ⁶⁴⁶
21-Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Hasan	1- Fâtıma bt. Abdillah (Hasanî) ⁶⁴⁷ Çocukları: Muhammed, İbrahim, Yakub, Mûsâ, İsa, Süleyman, Ca'fer ⁶⁴⁸
22-Hasan b. İbrahim b. Abdillah b. Hasan b. Hasan	1- Fâtıma bt. Muhammed (Hasanî) ⁶⁴⁹ 2- Müleyke bt. Abdillah (1 E.) Abdullah ⁶⁵⁰
23-Ali b. Muhammed b. Abdillah b. Hasan b.	1- Ussame b. Amr'ın kızı ⁶⁵¹

⁶³⁸ Dâvûdî, age., s. 126; İsfehânî, Mekâtîl, s. 411.

⁶³⁹ İbn Hazm, Cemhera, s. 46; Mervezî, Fahrî, s. 97; Dâvûdî, age., s. 126; Fudaylî, Dürar, II/194.

⁶⁴⁰ Zübeyrî, age., s. 55.

⁶⁴¹ İbn Hazm, Cemhera, s. 38; Mervezî, Fahrî, s. 101; Dâvûdî, age., s. 129; Makrîzî, İttiâz, s. 8-13; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z

⁶⁴² Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:29.

⁶⁴³ İsfehânî, Mekâtîl, s. 364; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z; Uyar, age., s. 384, 404.

⁶⁴⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 52.

⁶⁴⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 43; Mervezî, Fahrî, s. 115; Dâvûdî, age., s. 149 .

⁶⁴⁶ İbn Hazm, Cemhera, s. 42; Dâvûdî, age., s. 150; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:16; Zambaur, Manuel, Tablo:B.

⁶⁴⁷ Zübeyrî, age., s. 54.

⁶⁴⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 43;

⁶⁴⁹ Zübeyrî, age., s. 55. Belâzurî, Zeyneb bt. Muhammed olarak vermektedir. Age., III/331.

⁶⁵⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 44; Dâvûdî, age., s. 575; Makrîzî, İttiâz, s. 8-13; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:31;

Hasan	
24-Abdullah b. Mûsâ b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan	1- Fâtîma bt. Saîd (Ümevî) ⁶⁵² 2-Ümâme bt. Talha ⁶⁵³ Çocukları: <u>Mûsâ, Süleyman, Salih, Yahya, Ahmed</u> ⁶⁵⁴
25-İbrahim b. Mûsâ b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan	1-Kuteybe bt. Âmir (Tufey) Çocukları: Abdullah, İbrahim, Ahmed, <u>Yûsuf</u> ⁶⁵⁵
26-İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan	1- Hind ⁶⁵⁶ Çocukları: <u>Kasım er-Rassi, Ahmed, Hasan, Abdullah</u> , ⁶⁵⁷ İsmail, <u>Muhammed</u> ⁶⁵⁸
27-Abdullah b. Hasan b. Ca'fer b. Hasan b. Hasan	1- Safiyye bt. Ali ⁶⁵⁹ Çocukları: <u>Ubeydullah</u> , ⁶⁶⁰ İbrahim ⁶⁶¹

Araştırmamız dâhilindeki bütün şerîflerin isimlerini, eşlerinin isimlerini ve çocuklarını tespit etmek mümkün değildir. Gerçekten farklı nesep şecerelerinden hareketle yaptığımız çalışmada gerek isimler gerekse çocukların isimleri konusunda pek çok farklılıkların olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi soyu devam eden çocuklar ile soyu devam etmeyenlerin ayrılması esnasında bazı kaynakların sadece soyu devam edenlerin

⁶⁵¹ İbn Zûlak, age., s. 231. Soyunun devam edip etmediği ihtilâflıdır. Dâvûdî, age., s. 86.

⁶⁵² Hafîb Bağdâdî, age., XIII/40.

⁶⁵³ Dâvûdî, age., s. 102.

⁶⁵⁴ Mervezî, Fahrî, s. 87; Dâvûdî, age., s. 102; Öhrnberg, The Offspring of Fatima, Tablo:33; Zambaur, Manuel, Tablo:A.

⁶⁵⁵ Mervezî, Fahrî, s. 87; Dâvûdî, age., s. 91; Fudaylî, Dürar, II/179; Zambaur, Manuel, Tablo:A.

⁶⁵⁶ Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z.

⁶⁵⁷ Dâvûdî, age., s. 141.

⁶⁵⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 43-44; Mervezî, Fahrî, s. 102; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Z; Öhrnberg, The Offspring of Fatima, Tablo:22; Zambaur, Manuel, Tablo:B.

⁶⁵⁹ Uyar, age., s. 384.

⁶⁶⁰ Dâvûdî, age., s. 153; Öhrnberg, The Offspring of Fatima, Tablo:19.

⁶⁶¹ Makrîzî, İttiâz, s. 8-13.

isimlerini vermiş olmasıdır. Yine birbirine yakın isimlerin çokca kullanılması bu farklılıkların bir diğer sebebi olsa gerektir. Yine evlilikler ve eşler konusunda kaynaklarımızda bilginin son derece sınırlı olduğu görülmüştür. Hal böyle olunca bu başlık altında bilinenlerden hareketle olsa bile yüzde hesaplarına girmek veya “Şu kabileden hiç evlilik olmamıştır.” demek gerçekten ispatlanması güç iddialar olacaktır. Çünkü pek çok çocuğu görünen bir şerîfin eş isminin hiç zikredilmemesi kaynaklarımızda çokça görülen bir husus olmuştur.

Bu genel değerlendirmelerin ışığı altında, şerîflerin daha çok Adnânîler ile evlendiğini söyleyebiliriz. Kahtânîler ile evlilik yok denecek kadar azdır. Bu Kahtânî olan Evs, Hazrec gibi Medine menşeli kabilelerle evliliğin son derece az olduğunu göstermektedir. Bu da Adnânî menşeli olan Hasanîler’in evlilik konusunda daha çok Adnânî olanları tercih ettiklerini göstermektedir. Hasanîler’in yine daha çok Hasanî soyundan gelenlerle evlendiği, bununla beraber Hasanîler kadar olmasa da Hüseyinîler, Tâlibîler ve Emevîler ile evlilikler yaptığı görülmektedir. Yine şerîfler evliliklerinde Kusay oğulları, Mudar oğulları, Teym ve Mahzum gibi Mürra oğullarından kız aldıkları görülmektedir. Bunlar genelde Kureyş içerisinde nüfuz sahibi, riyaseti elinde bulunduran kabilelerdir. Abbâs oğullarından kız alma pek görülmemektedir. Bunda Abbâs oğulları ile Ali oğulları arasında rekabetin önemli bir sebep olması etkili olsa gerektir. Daha önce Mehdî ile evliyken onun ölümünden sonra Rukayye bt. Amr’ın Ali b. Hüseyin ile evlenmesine Halife Hâdî’nin karşı çıkması da bunu desteklemektedir.⁶⁶² Ümmü veled çocukların sayısının fazlalığı cariyelik olayının şerîflerde fazla olduğu izlenimi vermektedir. Emevî devrinde ebeveynlerden birinin Arap olmaması hoş karşılanmaz iken bu durumun Abbâsîler’de değiştiği söylenebilir.⁶⁶³ Bu husus hiç şüphesiz aile hayatına da yansımıştır. Nitekim bazı Abbâsî halifelerinin anneleri de Arap kökenli değildir. Cariye ve mevaliden doğan çocuk sayısının Abbâsîler’de çoğaldığını gösteren bir delil de hiç şüphesiz şerîflerin, çocuk sahibi oldukları ümmü veled sayısıdır.

⁶⁶² Taberî, age., VIII/219; Dâvûdî, age., s. 269.

⁶⁶³ Demircan, age., s. 82, 84.

Seyyidler (Hz. Hüseyin evlâdı) ve Evlilikleri:

1-Hüseyin b. Ali b. Hüseyin	1-Abde/Ümâme bt. Davud (Evs) <u>Süleyman</u> , <u>Hasan</u> 2- Ümmü Hâlid (Kusay) <u>Abdullah</u> , <u>Ubeydullah</u> , <u>Ali</u> , ⁶⁶⁴ Muhammed, İbrahim ⁶⁶⁵
2-Ömer b. Ali b. Hüseyin	1- Ümmü Mûsâ (Alevî) 2- Ümmü İshak (Abdülmuttalib) ⁶⁶⁶ 3- Ümmü Veled (1 E.) <u>Ali</u> ⁶⁶⁷ Çocukları: Muhammed, İsmail, Mûsâ, Abdullah, Hüseyin, Ca'fer ⁶⁶⁸
3-Ubeydullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin	1- Ümmü Ebîha b. Abdillâh (Alevî) 2- Ümmü Ubeydillâh b. Talha (Mürra) 3- Hammâde bt. Abdillâh (Ka'b) ⁶⁶⁹ (2 E.) <u>Ca'fer</u> , <u>Hamza</u> ⁶⁷⁰ Çocukları: <u>Ali</u> , <u>Muhammed</u> , ⁶⁷¹
4-Ali b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin	1-Rukayye bt. Amr (Osmanî) ⁶⁷² 2- Zeyneb bt. Avn (Abdülmuttalib) ⁶⁷³ Çocukları: <u>İsa</u> , <u>Ahmed</u> , <u>Mûsâ</u> ⁶⁷⁴
5-İbrahim b. Hüseyin	1-Büreyke bt. Ubeydullah (Kusay) (1 E.) Abdullah ⁶⁷⁵

⁶⁶⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 57; Mervezî, Fahrî, s. 57; Dâvûdî, age., s. 247-250; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y; Öhrnberg, The Offspring of Fatuma, Tablo:60; Uyar, age., s. 388. Mervezî, Hasan'ın annesinin ümmü veled olduğunu söylemektedir. Fahrî, s. 57.

⁶⁶⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 54.

⁶⁶⁶ Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y ; Uyar, age., s. 388.

⁶⁶⁷ Mervezî, Fahrî, s. 36; Dâvûdî, age., s. 243; Öhrnberg, The Offspring of Fatuma, Tablo:47; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁶⁶⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 53.

⁶⁶⁹ Zübeyrî, age., s. 74.

⁶⁷⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 55.

⁶⁷¹ Mervezî, Fahrî, s. 58; Dâvûdî, age., s. 252; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y; Öhrnberg, The Offspring of Fatuma, Tablo:66; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁶⁷² Taberî, age., VIII/219; Dâvûdî, age., s. 269.

⁶⁷³ Zübeyrî, age., s. 74.

⁶⁷⁴ Mervezî, Fahrî, s. 76; Dâvûdî, age., s. 249.

b. Ali b. Hüseyin	
6-Hasan b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin	1-Huleyde bt. Mervan (Ümevî) (2 E.) <u>Muhammed</u> , ⁶⁷⁶ <u>Abdullah</u> ⁶⁷⁷
7-Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin	1-Ümmü Amr bt. Amr (Kusay) (2 E.) <u>Ca'fer</u> , ⁶⁷⁸ <u>Ali</u> ⁶⁷⁹ 2- Ümmü Veled Nevbiyye (2 E. 2 K.) Bekr, Kasım, Ümmü Seleme, Zeyneb ⁶⁸⁰ Diğer Çocuğu: Ubeydullah ⁶⁸¹
8-Mûsâ b. Ömer b. Ali b. Hüseyin	1-Ubeyde bt. Zübeyr (Kusay) (1 E.) Ömer ⁶⁸²
9-Ali b. Ömer b. Ali b. Hüseyin	1- Ümmü Nevfel bt. Abdillan ⁶⁸³ Çocukları: <u>Hasan</u> , <u>Ömer</u> , <u>Kasım</u> ⁶⁸⁴
10-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin	1- Hatice bt.Ömer (Hüseynî) (1 E. 2 K.) <u>Yahya</u> , Sükeyne, Fâtıma 2- Külsüm bt. Abdillan (Hüseynî) (3 K.) Müleyke, Meymune, Uleyye ⁶⁸⁵ Çocukları: <u>Hüseyin</u> , <u>Ali</u> , ⁶⁸⁶ Hasan, Hasan 2, Ali, Ca'fer,

⁶⁷⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 55.

⁶⁷⁶ Dâvûdî, age., s. 248.

⁶⁷⁷ İbn Hazm, Cemhera, s. 55.

⁶⁷⁸ Mervezî, Fahrî, s. 71; Dâvûdî, age., s. 250; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:60.

⁶⁷⁹ İbn Hazm, Cemhera, s. 54.

⁶⁸⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 54; Isfehânî, Mekâtîl, s. 491.

⁶⁸¹ Dâvûdî, age., s. 250; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:60.

⁶⁸² İbn Hazm, Cemhera, s. 53.

⁶⁸³ Zübeyrî, age., s. 72.

⁶⁸⁴ Mervezî, Fahrî, s. 36; Dâvûdî, age., s. 243; Fudaylî, Dürar, II/197; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:47; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁶⁸⁵ İbn Sad, Tabakât, V/434.

⁶⁸⁶ Mervezî, Fahrî, s. 39; Dâvûdî, age., s. 210; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:80; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁶⁸⁷ İbn Hazm, Cemhera, s. 57-58; Isfehânî, Mekâtîl, s. 422.

	Abdullah, Kasım, Muhammed, İshak, Zeyd ⁶⁸⁷
11-İsa b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin	1- Abde bt. Ömer (Hüseyinî) (2 E.) <u>Muhammed</u> , <u>Hüseyin</u> ⁶⁸⁸ 2- Âtike bt. Fadl (Abdülmuttalib) ⁶⁸⁹ <u>Ahmed</u> ⁶⁹⁰ 3- Ali b. Salih'in kızı ⁶⁹¹ Çocukları: İsa, Yahya, Ali, <u>Zeyd</u> ⁶⁹²
12-Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin	1- İnâde bt. Halef (Mahzum) 2- Fâtıma bt. Ali (Tâlibî) ⁶⁹³ Çocukları: <u>Muhammed</u> , ⁶⁹⁴ <u>Ca'fer</u> ⁶⁹⁵
13-Hasan b. Ali b. Ali b. Hüseyin	1- Cüveyriye bt. Hâlid (Adî) (1 E.) <u>Hasan</u> ⁶⁹⁶ 2- Ümmü Saîd bt. Muhammed (Abdümenaf) ⁶⁹⁷ 3- Ümmü Veled Abbâde (1 E.) <u>Ali</u> ⁶⁹⁸ Çocukları: <u>Ömer</u> , <u>Hüseyin</u> , <u>Abdullah</u> , ⁶⁹⁹ <u>Zeyd</u> ⁷⁰⁰
14-İshak b. Abdilllah b. Ali b. Hüseyin	1-Âişe bt. Ömer (Ümevî) (1 E.) <u>Yahya</u> ⁷⁰¹ 2-Kelsem bt. İsmail (Mürra) ⁷⁰² Çocukları: <u>Muhammed</u> ⁷⁰³

⁶⁸⁸ Mervezî, Fahrî, s. 53; Dâvûdî, age., s. 234.

⁶⁸⁹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 492; Dâvûdî, age., s. 230.

⁶⁹⁰ Dâvûdî, age., s. 230.

⁶⁹¹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 345; Ziriklî, age., V/286.

⁶⁹² İbn Hazm, Cemhera, s. 56; Dâvûdî, age., s. 230; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:83.

⁶⁹³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 422.

⁶⁹⁴ Belâzurî, age., III/363; Mervezî, Fahrî, s. 51; Dâvûdî, age., s. 238; Zambaur, Manuel, Tablo:D. İbn Hazm, Muhammed b. Zeyd'in Ca'fer isminde bir çocuğu var, onun oğlunun ismi de Muhammed demektedir. Cemhera, s. 58.

⁶⁹⁵ İbn Hazm, Cemhera, s. 58; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo: 80;

⁶⁹⁶ Dâvûdî, age., s. 274.

⁶⁹⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 409.

⁶⁹⁸ Dâvûdî, age., s. 269.

⁶⁹⁹ Mervezî, Fahrî, s. 80; Dâvûdî, age., s. 269; Fudaylî, Dürar, II/197.

⁷⁰⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 53; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:53.

⁷⁰¹ İbn Hazm, Cemhera, s. 53; Uyar, age., s. 392.

⁷⁰² Zübeyrî, age., s. 65.

⁷⁰³ İbn Hazm, Cemhera, s. 53; Dâvûdî, age., s. 204; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:51.

15-Muhammed b. Abdillah b. Ali b. Hüseyin	1- Ümmü Seleme bt. Muhammed(Hüseyinî) ⁷⁰⁴ Çocukları: <u>İsmail</u> ⁷⁰⁵
16-Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1- Fâtıma bt. Hüseyin (Hasanî) ⁷⁰⁶ (2 E. 1 K.) <u>İsmail</u> , Abdullah, Ümmü Ferve 2- Ümmü Veled Hamide (1 E.) <u>Mûsâ</u> 3- Ümmü Veled (2 E. 1 K.) <u>İshak</u> , <u>Muhammed</u> , Fâtıma 4- Ümmü Veled (2 E. 2 K.) Yahya, Abbâs, Esmâ, Fâtımatü's-Suğra ⁷⁰⁷ <u>Ali</u>
17-Ali Hasan/Hüseyin b. Ali b. Ali b. Hüseyin	1- Ömer'in kızı (Osmanî) Çocukları: Hasan, Ahmed, Muhammed ⁷⁰⁸
18-Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1- Fâtıma bt. Ali (Hüseyinî) ⁷⁰⁹
19-İsmail b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b.	1- Ümmü İbrahim bt. İbrahim (Mahzum) (1 E.) <u>Ali</u> ⁷¹⁰ 2- Ümmü Hakim bt. Abdillah (Adî) 3- Ümmü Cemil bt. Hafs (Adî) ⁷¹¹ 4-

⁷⁰⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 412.

⁷⁰⁵ Dâvûdî, age., s. 204; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:51.

⁷⁰⁶ Zübeyrî, age., s. 63.

⁷⁰⁷ İbn Hazm, Cemhera, s. 59; Makrizî, İttiâz, s. 8-13; Meclîsî, age., XLVII/241; Emîn, A'yân, I/660; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo: 106; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁷⁰⁸ Dâvûdî, age., s. 269-270.

⁷⁰⁹ Mûsâ Kâzım'ın 18 erkek, 19 kız toplam 37 çocuğunun var olduğu rivayet edilmektedir. 13 tanesinden soyu devam etmiştir. Çocuklarının çoğu ümmü veled çocuklarıdır. İbn Hazm, Cemhera, s. 61-61; Mervezî, Fahrî, s. 9-22; Dâvûdî, age., s. 162; Meclîsî, age., XLVIII/283-287; Emîn, A'yân, II/5-6; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo: 106; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁷¹⁰ İbn Hazm, Cemhera, s. 60.

Hüseyin	Ümmü Veled (1 E.) <u>Muhammed</u> , ⁷¹²
20-Muhammed b. Ca'fer b Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1- Ümmü Hasan bt. Hamza (Hasanî) ⁷¹³ Çocukları: <u>Ali</u> , ⁷¹⁴ <u>Kasım</u> , <u>Hüseyin</u> ⁷¹⁵
21-İshak b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1- Nefise ⁷¹⁶ Çocukları: <u>Muhammed</u> , <u>Hüseyin</u> , <u>Hasan</u> ⁷¹⁷ Ca'fer, Kasım ⁷¹⁸
22-Ali b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1-Fâtıma bt. Muhammed (Hüseyinî) ⁷¹⁹ Çocukları: <u>Muhammed</u> , <u>Ahmed</u> , <u>Hasan</u> , <u>Ca'fer</u> , ⁷²⁰ İbrahim, Mûsâ, Hamza, Muhassen, Ali ⁷²¹
23-Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed	1-Ümmü Habîbe bt. Me'âmûn (Abbâsî) ⁷²² 2- Ümmü Veled Sebike (1 E.) <u>Muhammed</u> , ⁷²³ Çocukları:Ali ⁷²⁴ Hasan, Ca'fer, İbrahim,

⁷¹¹ Zübeyrî, age., s. 63.

⁷¹² İbn Hazm, Cemhera, s. 60; Mervezî, Fahrî, s. 23; Dâvûdî, age., s. 190; Makrizî, İttiâz, s. 15; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:137.

⁷¹³ Mervezî, Fahrî, s. 27.

⁷¹⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 62.

⁷¹⁵ Mervezî, Fahrî, s. 27; Dâvûdî, age., s. 198; Fudaylî, Dürar, II/203; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo: 131.

⁷¹⁶ Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y.

⁷¹⁷ Dâvûdî, age., s. 201-202; Fudaylî, Dürar, II/202; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:135.

⁷¹⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 60.

⁷¹⁹ Zübeyrî, age., s. 65. .

⁷²⁰ Mervezî, Fahrî, s. 29; Dâvûdî, age., s. 196; Fudaylî, Dürar, II/203; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:127.

⁷²¹ İbn Hazm, Cemhera, s. 62.

⁷²² Taberî, age., VIII/566; Mes'ûdî, Mürûc , II/259; İbnü'l-Esîr, age., IV/177; İbn Hallikân, age., III/269; Yâfî, age., II/11; İbn Kesîr, age., X/688; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y.

⁷²³ Dâvûdî, age., s. 163 Meclîsî, age., L/2; Emîn, A'yân, II/32.

⁷²⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 61.

⁷²⁵ Meclîsî, age., XLVIII/320; Şeblencî, age., s. 154.

b. Ali b. Hüseyin	Hüseyin ⁷²⁵
24-İsmail b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1- Gûlsüm bt. Ali Arizi (Hüseyinî) ⁷²⁶ (1 E.) Mûsâ, ⁷²⁷ Ahmed, Ca'fer ⁷²⁸
25-Ömer b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin	1- Fâtıma bt. Hüseyin (Tâlibî) ⁷²⁹ Çocukları: <u>Ahmed</u> , <u>Muhammed</u> , ⁷³⁰ Yahya ⁷³¹
26-Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1-Ümmü Fadl Zeyneb bt. Me'mûn (Abbâsî) ⁷³² 2- Ümmü Veled Sümane (1 E.) <u>Ali</u> ⁷³³ Çocukları: <u>Mûsâ</u> ⁷³⁴ Fâtıma, Ümâme ⁷³⁵

Araştırmamız dâhilinde envanterimizde yer alan seyyidlerin şerîfler gibi daha çok Adnânîler ile evlendiğini söyleyebiliriz. Kahtânîler ile bir evliliğin tespit edilebilmesi, Evs Hazrec gibi Medineliler ile evliliğin pek tercih edilmediğini göstermektedir. Bu da Adnânî menşeli olan Hüseyinîler'in şerîfler gibi evlilik konusunda daha çok Adnânî olanları tercih ettiklerini göstermektedir. Hüseyinîler'in daha çok Hüseyinî soyundan gelenlerle evlendiği,

⁷²⁶ Mervezî, Fahrî, s. 15.

⁷²⁷ İbn Hazm, Cemhera, s. 64; Mervezî, Fahrî, s. 15; Dâvûdî, age., s. 189.

⁷²⁸ İbn Hazm, Cemhera, s. 64; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:120; Zambaur, Manuel, Tablo:D.

⁷²⁹ Uyar, age., s. 393.

⁷³⁰ Dâvûdî, age., s. 219.

⁷³¹ Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:100;

⁷³² Ya'kûbî, age., II/454; Taberî, age., VIII/566; Mes'ûdî, Mürûc , II/259; Isfehânî, Mekâtîl, s. 456; İbnü'l-Esîr, age., IV/177; İbn Hallikân, age., III/269; İbn Teymiye, age., IV/69; Zehebî, Iber, I/330; Yâfî, age., II/11; İbn Kesîr, age., X/788; Safedî, age., IV/105; İbn Tağrıberdî, age., II/231; İbnü'l-İmâd, age., II/3; Ziriklî, age., V//178.

⁷³³ Dâvûdî, age., s. 163; Avni İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 99.

⁷³⁴ İbn Hazm, Cemhera, s. 61; Dâvûdî, age., s. 163; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y; Öhrnberg, The Offspring of Fatıma, Tablo:107.

⁷³⁵ Emîn, A'yân, II/33; Şeblencî, age., s. 156.

bununla beraber Hüseyinler kadar olmasa da Hasaniler, Tâlibiler ve Emeviler ile evlilikleri de görülmektedir. Yine seyyidlerin evliliklerinde Kusay oğulları, Mudar oğulları, Teym ve Mahzum gibi Mürra oğullarından kız aldıkları görülmektedir. Hz. Hasan evlâdında görülmeyen Abbâs oğullarından kız alma hadisesi ise az da olsa Hz. Hüseyin evlâdında görülmektedir. Bunda Abbâs oğulları ile Ali oğulları arasında rekabetin daha çok Hasaniler ile gerçekleştiği, Hüseyinler'in ise onların önde gelen siması Ca'fer Sâdik siyasetini izledikleri tarihî gerçeğini akla getirmektedir. Ümmü veled çocukların sayısının fazlalığı cariyelik olayının şeriflerde olduğu gibi seyyidlerde de fazla olduğu izlenimi vermektedir. Bu husus hiç şüphesiz aile hayatına da yansımıştır.

Gerek seyyid gerekse şeriflerin evliliklerinde göze çarpan bazı hususlar söz konusudur: Her şeyden önce sosyoloji açısından evliliklerin çevresine göz attığımız zaman grup içi (endogamy) evliliklerin daha tercih edildiğini söyleyebiliriz. Burada ilk önce Hasaniler Hasaniler'i, Hüseyinler Hüseyinler'i tercih etmiş, ikinci sırada birbirleriyle evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Yine diğer amcaoğulları olan Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib'in, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in kızlarıyla evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Fakat amcaoğulları olmasına karşın Abbâsiler'le hatırı sayılır bir evlilik yapılmadığı gözlenmektedir. Üçüncü derecede Abdüluzza gibi Kusay oğulları, Zühre gibi Kilab oğulları, Teym, Yakaza gibi Mürra oğulları, Adî gibi Ka'b oğulları ile evlilik bağları görülmektedir. Bunların önemli Kureyş kabileleri olması da bir grup içi evlilik tercihinin gözetildiğini akla getirmektedir. "Bu ailelerin her biri cahiliye döneminden itibaren Mekke ve Medine'nin ileri gelenleri arasında yer almışlardır. Kureyş, şeref ve riyaset açısından üstünlüğü elinde bulundurmuştur. Nübüvvet Benû Hâşim içerisinde zuhur etmiş, hilafet de Benû Abdimenâf'ta bulunmuştur. Zühre, Teym, Adî, ve Esed de bu manada söz ve itibar sahibi ailelerdir. Dolayısıyla Ali-Fâtıma evlâdının, aynı zamanda tabii çevresini oluşturan bu ailelerle evlilik bağı tesisinde küfuv vasfının dikkate alındığı görülmektedir."⁷³⁶ Diğer bir açıdan Gülgün Uyar, seyyid ve şeriflerin evliliklerinden hareketle onların kız alıp verdikleri ailelerin, Medine'ye muhacir olarak gelen kabileler ile uyum içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ortaya çıkan ilginç bir netice de şudur: Hz. Peygamber'in ezvâc-ı tâhirâtı ile Ali-Fâtıma evlâdı gelinlerinin mensup oldukları ailelerin gösterdikleri önemli benzerlikler söz konusudur. Hz. Hatice (Abdüluzzâ), Âişe (Teym), Hafsa (Adî), Ümmü Seleme (Yakaza), Ümmü Habîbe (Abdüşems), Zeyneb bt. Huzeyme, Zeyneb bt.

⁷³⁶ Uyar, age., s. 417.

Cahş, Cüveyriye ve Meymune (Mudar-Benû Hilal)'in kabileleri ve boyları aynı zamanda Ali-Fâtıma evlâdının kız aldıkları kabile ve boylardır.⁷³⁷ Aslında bu sonuç bize başka bir gerçeği daha göstermektedir: Abbâsîlerin ilk döneminde seyyid ve şerîflerin Hz. Ebûbekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın soyundan kişilerle evlilikleri onların üç halifeye bakış açısının olumlu olduğunu göstermektedir. İlk üç halifeyi sevmeyen, onlardan nefret eden Ali-Fâtıma evlâdının onlardan kız almasının makul bir sebebi görülmemektedir. Hal böyle olunca Şîa'nın ilk üç halifeye karşı tutumunun, evlâd-ı Rasûl'ün tutumu olmadığı göz önünde tutulmalıdır.

Seyyid ve şerîflerin evlilikleri incelendiğinde ortaya çıkan diğer bir sonuç, ümmü veled sayısının çokluğudur. Özellikle Emevîler'den farklı olarak Abbâsîler'de hem idarecilerde hem de Hz. Peygamber torunlarında mevali ve cariyelerle birliktelik yaygın olarak görülmekte, bunun sonucu olarak pek çok önde gelen simanın annesinin ümmü veled olduğu müşahede edilmektedir. Bu, Emevîler'in mevaliye bakış açısı ile, mevalinin büyük ölçüde desteğiyle devletini kuran Abbâsîler'in mevaliye bakış açısı arasındaki farkı bize göstermektedir.

Evliliklerin, sosyolojik olarak eş sayısı açısından tek eşlilik ve çok eşlilik olarak ikiye ayrıldığı daha önce ifade etmiştik. Bulabildiğimiz eş isimleri itibariyle ve yine çocuk sayılarını da dikkate alarak seyyid ve şerîflerde çok evliliğin yaygın olduğunu ifade edebiliriz. Ancak çok evlilikten kastın, toplum içerisinde seyyid ve şerîflerin hiç durmadan evlenen ve boşanan kimseler olmadığı belirtilmelidir. Seyyid ve şerîflerin evlenme ve boşanmalarına dair rivayetlerin az olması bu hususu desteklemektedir. Hz. Hasan ve başka evlâd-ı Rasûl için böyle bir değerlendirme, toplum içerisinde çokça iddia edilen Hz. Peygamber neslinden gelme iddiasına bir kılıf sağlama olsa gerektir. Devamlı evlenip boşanan evlâd-ı Rasûl'ün çok çocuğu olacak, dolayısıyla toplumdaki seyyid ve şerîflerin sayısal çokluğu yadigarlanmayacaktır. Bu hususta bakabildiğimiz kaynaklarda bazı kişilerin tek eşinin isminin görülmesinden hareketle bir yüzdellik hesabına girişmek ve seyyid ve şerîflerin şu kadarı tek evli idi demek, pek sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Kaynaklarda eş isimlerine yer verilmediği, bu konuda özel bir çabanın olmadığı bir vakıa olarak görülmektedir. Bunun aksine kaynaklarımızın, soyların tespiti açısından çocukların isimlerine ve onların çocuklarının tespitine özel bir itina gösterdikleri söylenebilir. Bu itinaya rağmen

⁷³⁷ Uyar, age., s. 417.

kaynaklardaki çocuk sayılarının ve isimlerinin farklılığı bu konularda yüzde hesaplarının çok sağlıklı olmayacağını bize göstermektedir.

Çok evliliğin bir sebebi de seyyid ve şerîflere halkın gösterdiği teveccüh ve onlara kızlarını vererek onlarla akrabalık kurma isteği olabilir. Çünkü buna dair tarihî rivayetler kitaplarımızda kayıtlıdır. Abdullah b. Abdilmelik öldüğünde Hind, ondan mirasını alarak baba ocağına döner. Abdullah b. Hasan, anası Fâtıma'ya Hind'i kendisine istemesini söyleyince Abdullah'ın anası şöyle cevap verir: "O, seni reddeder. Abdullah'tan onca miras kendisine kalmışken, onun sana varacağını umuyor musun? Üstelik sen malı olmayan çulsuzun birisin." Abdullah, bu sözler üzerine Hind'in babası Ebû Ubeyde'ye gider ve kızını kendisi ister. Ebû Ubeyde "Seve seve olur, iş bana kalırsa onu sana veririm. Yerinde kal." der ve kızıyla konuşmak üzere yanına girer. Durumu ona anlatınca Hind, babasının verdiği cevabı sorar. Ebû Ubeyde, kendi açısından durumun olumlu olduğunu söyleyince Hind, bu evliliği kabul eder.⁷³⁸ Basra'ya gelen İbrahim b. Abdillâh'a Muhammed b. Abdillâh Osmanî'nin, kızı Behkene'yi vermesi;⁷³⁹ Kûfe'de Ali b. Salih'in evinde gizlenen İsa b. Zeyd'in, evin kızı ile evliliği;⁷⁴⁰ Halife Me'mûn'un, kızı Ümmü Habîbe'yi Mûsâ Kâzım ile,⁷⁴¹ Ümmü Fadl'ı da Muhammed Cevad ile evlendirmesi⁷⁴² bu amaca yönelik evliliklerden sadece birkaç tanesidir. Bunun tersi bir durum olarak, Ya'kûbî'nin verdiği ve sebep zikretmediği bir rivayete göre Mûsâ Kâzım b. Ca'fer 23 kızının hepsinden evlenmemelerini istemiştir. Onun kızlarından sadece Ümmü Seleme babasının isteğine aykırı hareket etmiş, evlenmiş; o da büyük sıkıntılar yaşamıştır.⁷⁴³ Mûsâ Kâzım'ın bu isteğinin sebebi hakkında bir tahminde bulunmak son derece güçtür.

⁷³⁸ Isfehânî, Mekâtîl, s. 210.

⁷³⁹ Belâzurî, age., III/349.

⁷⁴⁰ Isfehânî, Mekâtîl, s. 345-347; Ziriklî, age., V/286.

⁷⁴¹ Mes'ûdî, Mürûc , II/259; İbn Hallikân, age., III/269; Yâfî, age., II/11; Wüstenfeld, Genealogische, Tablo:Y.

⁷⁴² Ya'kûbî, age., II/454; Mes'ûdî, Mürûc , II/259; Isfehânî, Mekâtîl, s. 456; İbn Hallikân, age., III/269; Safedî, age., IV/105; İbn Teymiye, age., IV/69; Zehebî, Iber, I/330; Yâfî, age., II/11; İbn Tağriberdî, age., II/231; İbnü'l-İmâd, age., II/3; Ziriklî, age., V//178.

⁷⁴³ Ya'kûbî, age., II/415.

3. Giyim-Kuşam Açısından Seyyid ve Şerîfler

Abbâsîler’de siyah renk bir alem haline gelmiş ve siyah sancak Abbâsîler’in devletlerini kurma esnasında kullandıkları bir simge ve işaret olmuştur.⁷⁴⁴ “Er-Rıdâ min Âl-i Muhammed” sloganıyla hareket eden Abbâsîler, Emevî Devleti’ni yıkıp yerine geçmeleri üzerine ehl-i beyt nesli ile çatışmaları başlamıştır. Bu çatışma simge olarak da görülmüş ve Abbâsîler’in siyahına karşı Muhammed b. Abdilllah, Halife Mansûr’a karşı giriştiği harekette beyaz rengi simge olarak kullanmıştır. O ve taraftarları beyaz elbiseler giymişler, tarih kitapları bunu “tebyîz/beyaza bürünme” tabiri ile ifade etmiştir.⁷⁴⁵ İbrahim b. Abdilllah hurûcunda da Basralılar onunla beraber beyaza bürünmüşler,⁷⁴⁶ Muhammed b. Abdilllah’ın oğlu Sind Bölgesi’ne gittiğinde valinin emriyle oradakiler de beyaz giyinmişlerdir.⁷⁴⁷

Abbâsîler’in ikinci halifesi zamanındaki bu beyaza bürünme, Fah Vak‘ası’nda da devam etmiş,⁷⁴⁸ ancak Abbâsî Halifesi Me‘mûn zamanında durum değişmiş ve yeşil seyyid ve şerîflerin alameti haline gelmiştir. Halife Me‘mûn, Ali Rızâ’nın veliahtı olduğuna dair ilan yaptırdığı zaman bir icraatı da halkın yeşil giymesini emretmesi oldu.⁷⁴⁹ İbn Tayfur, Me‘mûn yeşil giyme emrini verdikten sonra Bağdat’a gelince herkesin kalansüveler haricinde yeşil renkli elbiseler giyindiğini ve bunun sekiz gün devam ettiğini nakleder.⁷⁵⁰ Me‘mûn’un bu emri verdiği tarihte ya da bunun öncesinde yeşil rengin seyyid ve şerîflere mahsus bir renk

⁷⁴⁴ İbnü'l-Esîr, age., III/495; İbn Kesîr, age., X/444. Abbâsîler’in siyah rengi alem olarak kabul etmelerinin nedenleri için bkz. Ulebî, age., s. 47-49; Abbâdî, age., s. 25-26; Ulyân, age., s.90-91; Beylî, age., s. 41; Vloten, age., s. 76

⁷⁴⁵ Taberî, age., VII/583; İbn Kesîr, age., X/506; Ulebî, age., s. 50; Zorlu, age., s. 284. Beyaz renk Mütevekkil döneminde, ehl-i beyt neslinden olan Muhammed b. Salih ve taraftarları tarafından da kullanılmıştır. Şevkî Dayf, bu rivayetle alakalı “Bu, siyah giyen Abbâsîler’in zıddına, Alevîler’in şiar edindikleri bir renktir.” demektedir. Age., IV/389. “Daha Abbâsîler hilafete geçer geçmez onları kabul etmeyen Kinnısırın ve Cezîre halkı beyaz giydiler ve Seffâh’a biati terk ettiler.” Taberî, age., VII/443, 446; İbnü'l-Esîr, age., III/504-505; İbn Kesîr, age., X/467-468. Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Muhammed b. Abdilllah’tan daha önce beyaz rengi Abbâsîler’in siyahına karşı muhalefet olarak kullanılmıştır. Muhammed b. Abdilllah bu olaydan etkilenmiş olmalıdır.

⁷⁴⁶ Taberî, age., VII/643.

⁷⁴⁷ Taberî, age., VIII/36; İbnü'l-Esîr, age., III/606; İbn Kesîr, age., X/528.

⁷⁴⁸ Taberî, age., VIII/194-195.

⁷⁴⁹ Taberî, age., VIII/554; Isfehânî, Mekâtîl, s. 455; İbnü'l-Esîr, age., IV/162; İbn Hallikân, age., III/270; Yâfî, age., II/11; İbn Kesîr, age., X/685.

⁷⁵⁰ İbn Tayfur, age., s. 2.

olduğuna dair net tarihî rivayetler göremiyoruz. Bu açıdan Ömer Fevzî Faruk, Me‘mûn’un yeşil giyme emrini vermesiyle ilgili olarak, söz konusu rengin ehl-i beyt neslini temsil ettiğini söylemenin zor olduğunu, o güne kadar ortaya çıkan ehl-i beyt nesli hareketlerinde yeşil renge dayalı bir propaganda ya da görüntünün olmadığını söylemektedir.⁷⁵¹ Gerçi Eyüb Sabri, “Rivayete göre Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd ile oğlu Me‘mûn devirlerinde seyyid ve şerîfler yeşil sarık sarıp, yeşil cübbe giyerlerdi; fakat sonradan bu usul terk edilmiş olduğundan evlâd-ı Ali ile halk fark edilmez olmuştu.”⁷⁵² derken sadece Me‘mûn’un verdiği emre dayanarak mı bunu söylüyor yoksa farklı bilgilere mi sahip bunu kestirmek güç görünmektedir. Çünkü Me‘mûn’un emri dışında yeşili ehl-i beyt nesli ile ilişkilendirebileceğimiz hiçbir tarihî rivayete sahip değiliz. Gerçi yeşil ile ilgili Kur‘ân-ı Kerîm, cennet ehlinin giyeceklerinin rengi olduğunu söylemekte,⁷⁵³ Allah Rasûlü (as)’nin yeşil renkte elbiseler giydiğini hadîs-i şerîfler bize haber vermektedir.⁷⁵⁴ Yine Hz. Peygamber’in en fazla beyaz ve yeşil renkli elbiseleri sevdiği, bu renklerin hayır renkleri ve meleklerin renkleri olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵⁵ Bu sebeple yeşil renk İslâmî gelenekte özel bir anlama sahip olmuş,⁷⁵⁶ İslâm’a sembol olmuştur.⁷⁵⁷ Belki de bu anlam ile seyyid ve şerîflere en uygun renk olarak kabul edilmiş ve hatta sadece onlar tarafından taşınabileceği şeklinde bir düşünceyi beslemiştir.⁷⁵⁸ Muhtemelen Me‘mûn, Emevîler’in sembol rengi beyazdan, Abbâsîler’in sembol rengi siyahtan sonra, İslâm’da da özel bir anlamı olan bu rengi, ehl-i beyt nesli için farklı bir renk olmak üzere ve başka bir renk alternatifi görmediği için seçmiştir. Böylece ilk defa seyyid ve şerîfler ile beraber yeşil renk, Me‘mûn ile birlikte ortaya çıkmış görünmektedir. Daha sonra Mısır’da Fâtımîler zamanında seyyid ve şerîflerin yeşil renkli elbiseler giymesi söz konusu olmalıdır.⁷⁵⁹ Çünkü

⁷⁵¹ Ömer Fevzî Faruk, Buhûs, s. 254; Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 218.

⁷⁵² Eyüb Sabri Paşa, age., s. 532; Uzunçarşılı, agm., s. 452.

⁷⁵³ Kehf, (18) 31; İnsan, (76) 21.

⁷⁵⁴ Ebû Dâvûd, Libas, 19; Tirmizî, Edeb, 48; Neseî, Zinet, 97, Ideyn, 16.

⁷⁵⁵ İbn Haldûn, age., I/78.

⁷⁵⁶ Kılıç, age., s. 77.

⁷⁵⁷ Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, Ankara, 1992, XV/77.

⁷⁵⁸ Kılıç, age., s. 77.

⁷⁵⁹ Me‘mûn’dan sonra II/VIII. yüzyılda yeşil renkli elbiselerin alamet olarak giyilmesinin kesintiye uğradığı, daha sonra 773/1371 yılında Sultan Eşref Şaban’ın emriyle yeniden yeşil giyildiği ifade edilmektedir. Süyûtî, Zeynebiyye, 11; Heytemî, Savâik, s. 185. Ancak Me‘mûn’un vefat ettiği tarih 218/835’tir. Bir hadisenin 500 yıl unutulup tekrar gündeme ve hayata girmesi biraz bize garip gelmektedir. Muhtemelen bu arada en azından bir Şîî devlet olan Fâtımîler’de bu adet cârî olmalıdır.

birkaç yüzyıl sonra aynı bölgede Memlûklüler zamanında Melik Eşref Şaban 773/1371’de şerîflerin başlarına alamet olarak yeşil sarık sarmalarını emretmiştir.⁷⁶⁰ 1004/1596 yılında Mısır Valisi, Seyyid Muhammed Şerîf Paşa’nın bir emirnamesi ile seyyid ve şerîflerin mutlaka yeşil sarık giymeleri emredilmiştir.⁷⁶¹ Osmanlı Devleti’nde de yeşil sarığa emir sarığı denilmiş ve bu seyyid ve şerîflerin için alamet-i mahsûsa olmuştur.⁷⁶² Hatta sâdâttan olan kadınlar dahi başlarına yeşil alamet takarlardı; seyyid ve şerîfler her zaman yeşil sarıkla gezmeye mecbur idiler.⁷⁶³ Arendonk, Arabistan’da eşrafın yeşilden ziyade beyaz sarık taşıdıklarını, yeşil rengin İran’da tercih edildiğini, İran’da bir seyyidin alametinin mavi sarık ve yeşil kuşak olduğunu, Hindistan’da seyyidlerin yeşil giymeleri sebebiyle kendilerine “sabzpûşân/yeşil giyenler” denildiğini bazı kaynaklara dayandırarak söylemektedir.⁷⁶⁴ Değişik bölgelerde yeşil, Hz. Peygamber soyunun az çok alâmet-i fârikası olduğu gibi Türk-İslâm kültüründe ve tarikatlerde de bu renk seyyid ve şerîfliği ifade etmektedir. Mesela Halvetîler’in halifesi seyyid olursa, yeşil sarık kullanır ve bunun üzerine beyaz bir tülbent parçası sarar.⁷⁶⁵ Alevî kadınlarının alınlarındaki yeşil çeki (emir) ehl-i beyte mensubiyeti belirtir. Kırmızı evliliği, yeşil ile kırmızı çeki ise kadının evli ve ehl-i beytten olduğunu ifade eder.⁷⁶⁶

Ca’fer Sâdık’ın güzel elbiseler giydiğini görmekteyiz.⁷⁶⁷ Hatta bunu garipseyenlere o, Cenâb-ı Hakk’ın güzel olup, güzeli sevmesi; O’nun kuluna verdiği nimetleri insanın üzerinde görmeyi istemesini bahis konusu ederek güzel giyinmenin doğru bir hareket olacağını

⁷⁶⁰ Süyûtî, Zeynebiyye, s. 11; Sabri, age., s. 532; Uzunçarşılı, agm., s. 452.

⁷⁶¹ Arendonk, “Şerîf”, İA., XI/438.

⁷⁶² Uzunçarşılı, agm., s. 453; Sakaoğlu, Necdet, “Seyyidlik Sarığı Sarmak”, Tarih ve Toplum, İstanbul, 1985, III/108; Kılıç, age., s. 77. Arendonk, Nebhani’ye dayandırdığı bilgiye göre “İstanbul’da yeşil sarık bir asalet nişanesi değildi; bu renkte sarık orada alimler ve medrese talebesinden başka zanaatkarlar ve sokak satıcıları tarafından da bilhassa kolay kirlenmediği için kış aylarında kullanılmakta idi. Bu sebepten de bir çok şerîf yeşil renkten istinkaf etmekte idi.” (“Şerîf”, İA., XI/439) demektedir. Bu bilgiyle genel bilgi çatışmaktadır. Sakaoğlu da şerîflerin yeşil, seyyidlerin sarı sarık sardığını söylemektedir ki (agm., s. 108) Rüya Kılıç’ın ifade ettiği gibi (age., s. 157, dipnot: 80) bu bilgiyi doğrulayacak rivayetlere sahip değiliz.

⁷⁶³ Uzunçarşılı, agm., s. 453.

⁷⁶⁴ Arendonk, “Şerîf”, İA., XI/439.

⁷⁶⁵ Âgâh, Yahya b. Salih el-İstanbûlî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm –Mecmûatü Zarâif Sandukatü’l-Meârif-, İstanbul, 2002, s. 38.

⁷⁶⁶ Türkdoğan, Orhan, Alevî-Bektaşî Kimliği, İstanbul, 1995, s. 194.

⁷⁶⁷ Meclîsî, age., XLVII/54, 221; Ebû Zehrâ, İmâmü’s-Sâdık, s. 102-103.

söylemiştir.⁷⁶⁸ Yine Hz. Ali, kaba kumaştan yapılmış basit bir elbise giymesine karşın, kendisine yeni elbiseler giydiğini söyleyen birisine Ca‘fer Sâdık şu cevabı vermiştir: “Hz. Ali’nin giydiği elbise o dönemde yadırganmazdı. Ben, bugün böyle bir elbise giysem onunla meşhur olurum. Bu zamanın en uygun elbisesi ailemin giydiği gibidir.”⁷⁶⁹ Onun zaman zaman yün elbiseler giydiği de rivayet edilmiştir.⁷⁷⁰ Onun ayva renginde ipek cübbe giydiği de olmuştur.⁷⁷¹ Ca‘fer Sâdık’ın halk için üstten güzel görünen bir elbise, Hak için onun altında eli tırmalayan bir aba giydiğini söyleyen Attar,⁷⁷² farklı bir bilgi vermektedir.

Muhammed b. Abdillah hurûc ettiğinde üzerinde sarı bir Mısır/Mudar kalansüvesi ve sarı bir cübbe bulunmaktadır.⁷⁷³ Hendek kazılırken ise üzerinde beyaz bir kabâ‘ vardı.⁷⁷⁴ Kardeşi İbrahim ise, yünden veya kıldan yapılmış bir elbise giymektedir.⁷⁷⁵ Diğer kardeşi Yahya’nın giyindiği elbiseyi Halife Hârûn Reşîd’e tarif eden bir kişi şöyle demektedir: ‘Onun üzerinde kalın kaba bir yünden yapılmış, önü açık bol bir üst elbise, onun altında kalın, kırmızı bir yün giyecek vardı.’⁷⁷⁶ Hizmetlisi Raşid, İdris b. Abdillah’ı halktan gizlemek amacıyla ona kaba bir yünden elbise ile yün bir sarık giydirdi.⁷⁷⁷

Hüseyin b. Ali, insanlar kendisine biat etmek üzere geldiklerinde mescidin minberinde oturmuş, beyaz bir sarık giymişti.⁷⁷⁸

Mûsâ Kâzım da diğer ehl-i beyt nesli gibi yün elbiseler giymiş,⁷⁷⁹ hatta bedevi Araplar’ın giydiği siyaha yakın renkli elbiseleri tercih etmiştir.⁷⁸⁰ Ca‘fer Sâdık’ın diğer oğlu Muhammed de yün elbise giymiştir.⁷⁸¹

⁷⁶⁸ Meclîsî, age., XLVII/54.

⁷⁶⁹ Meclîsî, age., XLVII/54; Emîn, A‘yân, I/660.

⁷⁷⁰ Meclîsî, age., XLVII/17.

⁷⁷¹ Meclîsî, age., XLVII/17.

⁷⁷² Attar, age., s. 56.

⁷⁷³ Taberî, age., VII/557; Isfehânî, Mekâtîl, s. 232.

⁷⁷⁴ Taberî, age., VII/582; İbn Kesîr, age., X/506.

⁷⁷⁵ Dâvûdî, age., s. 88.

⁷⁷⁶ Isfehânî, Mekâtîl, s. 391.

⁷⁷⁷ İbnü’l-Kâdî, age., s. 18.

⁷⁷⁸ İbnü’l-Kâdî, age., s. 17.

⁷⁷⁹ Şeblencî, age., s. 143.

⁷⁸⁰ Dâvûdî, age., s. 3; Ziriklî, age., VIII/270.

⁷⁸¹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 439.

Me'mûn tarafından bayram namazında imamlık yapması istenen Ali Rızâ, Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin giyimine benzer bir elbiseyle çıkacağını söylemiş ve beyaz sarığının bir ucunu göğsüne diğer ucunu sırtına sarkıtmış, koku sürünmüş ve eline baston alarak halkın yanına çıkmıştır. Ayakları çıplaktır.⁷⁸² Ali Rızâ Nişabur'a girdiğinde sufilerden bir grup ona Me'mûn'un insanlar arasından kendisini seçtiğini, insanların ise basit yiyen, kaba elbiseler giyen, eşeğe binen, hasta ziyaret eden ve cenazeye katılan birine ihtiyaç duyduğunu söylediler. Ali Rızâ onlara, Yûsuf Peygamberin giydiği altın süslü elbiselerden bahsederek, önemli olanın adalet ve hakkaniyet olduğunu, konuştuğunda doğru söyleyen, hükmettiğinde adil olan, söz verdiğinde yerine getiren kişinin imam olacağını belirtti. Daha sonra o, Allah Teala'nın giyinmeyi ve yemeyi haram kılmadığını bir âyet-i kerîme ile delillendirerek anlattı.⁷⁸³ Süfyan Sevrî'nin, Ali Rızâ'nın yanına uğradığında onun üzerinde ipek ve yün karışımı bir elbise görünce ondan daha az kıymetli bir elbise giymesi isteği üzerine o, dış elbisenin içindeki kaba yün elbisesini gösterip "Ey Ebâ Süfyan! Yünlü ipekli halk için, kaba yün de Hak içindir." cevabını vermiştir.⁷⁸⁴ Onun oğlu Muhammed Cevad'ın da ipekli güzel elbiseler giyindiği rivayet edilmektedir.⁷⁸⁵

Bütün bu rivayetler bize konumuzla alakalı dönemde seyyid ve şerîflerin nasıl giyindiklerini hiç şüphesiz tam anlamıyla göstermemektedir. Kaldı ki bazı rivayetler farklı hususları ifade etmektedir. Haddi zatında Hz. Peygamber Efendimiz bazen güzel elbiseler giymiş, bazen yünden yapılmış kaba elbiseler giymiştir.⁷⁸⁶ Yine o, bir idareci ve peygamber olmasına karşın yaşadığı toplumdan çok farklı giyinmemiştir, ancak giyim ve kuşamda gayri müslimlere benzemeyi de yasaklamıştır. Hz. Muhammed'in giyim-kuşam konusundaki tavrını onun torunlarında da görmekteyiz, diyebiliriz. Onlar halktan çok farklı, halkın dikkatini çekecek, kendilerini meşhur edecek elbiseler giymemişlerdir. Bazen yünlü, kaba elbiseleri tercih etmişler, bazen de ipekli elbiseler giymişlerdir. Böylece onlar giyim-kuşam itibarıyla halk adamı olmuşlardır.

Onların iki türlü elbise giyerek dıştakini halk için, içtekini Hak için giymelerini gerektirecek bir durum gözükmemektedir. Böyle bir tavır sünnete uygun bir tavır olarak da

⁷⁸² Şeblencî, age., s. 151; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 57.

⁷⁸³ Şeblencî, age., s. 149.

⁷⁸⁴ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 73.

⁷⁸⁵ Emîn, A'yân, II/33; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 104.

⁷⁸⁶ Bkz. Canan, age., XV/66-70.

nitelendirilemez. Muhtemelen bu tip rivayetler sonraki bir dönemde, yaşananları meşrulaştırmak, dış görünüşe göre hüküm vermemek, batinın/iç yüzün çok farklı olduğunu hissettirmek maksatlı uydurulmuş, batinî yorumlara kaçanların uydurdıkları ve ehl-i beyt nesli gibi toplum tarafından değer verilen insanlara söylenmiş sözlere benzemektedir.

4. Mesken Açısından Seyyid ve Şerîfler

Seyyid ve şerîflerin meskenleri ile ilgili malumatımız son derece sınırlıdır. Bazı seyyid ve şerîflerin evlerine dair rivayetlerde de evlerin yapısıyla ilgili bilgiler söz konusu değildir. Ca'fer Sâdık'ın Hz. Peygamber'in mescidi'ne çok yakın olan Ebû Eyyüb Ensârî'nin evinin yanında bir evi vardı.⁷⁸⁷ Onun evinin hemen karşısında da Hasan b. Zeyd'in evi vardı.⁷⁸⁸ Ca'fer Sâdık'ın Mekke'de Mescid-i Haram'ın kapılarından biri olan Babü's-Südde'den kendisine çıkılan bir evinden bahsedilmektedir.⁷⁸⁹ Medine yakınlarında bulunan Süveyka/Ferş-i Süveyka genelde Ali oğulları'nın ve Ca'ferîler'in ikametgahı, özelde ise Hasanîler'in yerleşim yerlerinden birisiydi.⁷⁹⁰ Burası özellikle Abdullah b. Hasan'ın çocuklarının oturduğu yerdir. Hatta Abdullah'ın oğlu Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin hurûcu ve öldürülmesi sonrasında burasının talan edildiği rivayet edilmektedir.⁷⁹¹ Medine nahiyelerinden Cevvü Süveyka denilen bir yer vardır ki burası da Âl-i Ebî Tâlib'e aittir.⁷⁹² Mekke yolunda, Medine'ye üç mil mesafede bulunan Benû Kilâb mahallesinde bir su olan İnâbe'de Ali b. Hüseyin b. Ali'nin ikamet ettiğine dair bilgi verilmektedir.⁷⁹³ Mekke ve Medine arasında, Hamrâü'l-Esed'e yakın bir mevki olan Hâh'ta Muhammed b. Ca'fer Sâdık ve Ali Rızâ b. Mûsâ'nın evleri bulunmaktaydı.⁷⁹⁴ Medine-Mekke arasında Bedir'e yakın bir mesafede bulunan Safrâ'da⁷⁹⁵ Hasan evlâdından şerîflerin ikametine hasredilmiş bir köşkün

⁷⁸⁷ İbn Şebbe, age., I/259; Semhûdî, age., II/733.

⁷⁸⁸ İbn Şebbe, age., I/260; Semhûdî, age., II/733.

⁷⁸⁹ Uyar, age., s. 451 (Kâtib Merâkeşî, Kitâbü'l-İstibsâr fî Acâibi'l-Emsâr, thk: Sa'd Zağlûl Abdülhamid, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, ed-Dâru'l-Beydâ, 1985, s. 27'den naklen)

⁷⁹⁰ Bekrî, age., III/767; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, III/286, IV/250.

⁷⁹¹ Bekrî, age., III/768.

⁷⁹² Semhûdî, age., IV/1239.

⁷⁹³ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/159; Semhûdî, age., IV/1268.

⁷⁹⁴ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, II/335.

⁷⁹⁵ Safrâ; Medine-Mekke yolu üzerinde, Bedir'e bir merhalelik mesafede hurması bol olan ve pek çok kuyusu bulunan bir vadidir. Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, III/412.

varlığından bahsedilmektedir.⁷⁹⁶ Yine Medine'ye yakın olan Yenbu, Hz. Hasan'ın oğullarına aittir.⁷⁹⁷ Safr isimli, Ferş-i milel vadisinde kırmızı bir dağda Hasan b. Zeyd'e ait bir binanın olduğu bilinmektedir.⁷⁹⁸

Halife Hârûn Reşîd, Deylem bölgesinde bulunan Yahya b. Abdillâh'a eman verdikten sonra, Halife yanına gelen Yahya'ya iki yüz bin dinar vermiş ve onu güzel bir eve yerleştirmiştir.⁷⁹⁹ Bu rivayet seyyid ve şerîflerin idareciler tarafından ev verilerek taltif edildiklerini göstermektedir.

5. Maîşet ve Sosyal Yardımlaşma Açısından Seyyid ve Şerîfler

Abbâsîler'in ilk döneminde seyyid ve şerîflerin gelir kaynakları ve gelirlerinin alt yapısını özellikle dört konu oluşturmaktadır: Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'den ailesine, çocuklarına miras olup olmadığı tartışmalı Fedek⁸⁰⁰ arazisi meselesi, ikincisi ganimetlerin beşte birindeki ve fey'lerdeki humus hissesi, üçüncüsü Hz. Ali'nin sadakâtı (vakıfları) ve dördüncüsü Beytü'l-maldan Ali-Fâtıma evlâdına verilen hisse.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde üzerinde mülkiyeti kendine ait, tasarruf yetkisi elinde olan gayrimenkuller ve biraz da taşınır mal⁸⁰¹ mevcuttu. Hz. Peygamber'in miras bırakmayacağına, kalanların sadaka olduğuna dair rivayetler sebebiyle,⁸⁰² ondan kalanlar konusunda Fedek arazisi hariç herhangi bir problem yaşanmamıştır. Çünkü Hz. Ebûbekir, Hz. Peygamber'in yaptıklarını değiştirmeyeceğine ve onları aynen uygulayacağına dair sözler söylemiş;⁸⁰³ bu minval üzere bir uygulamaya gitmiş ve kendisinden babasının mirası olarak Fedek arazisini isteyen Hz. Fâtıma'ya olumlu cevap vermemiştir. Hatta Fâtıma'nın "Allah Rasûlü, orayı bana verdi; sen de onu bana ver." sözüne karşılık Hz. Ebûbekir, şahit istemiştir.

⁷⁹⁶ İbn Battûta (770/1368), Seyahatname-i İbni Battûta-Tühfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Emsâr-, Osmanlıca'ya çev: Mehmet Şerif Paşa, İstanbul, 1914, I/136.

⁷⁹⁷ Yenbu; Medine'ye yedi merhalelik bir mesafede, Radvâ Dağı'nın kenarındaki bir pınarın ismidir. Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, V/450.

⁷⁹⁸ Semhûdî, age., IV/1260.

⁷⁹⁹ Isfehânî, Mekâtîl, s. 394.

⁸⁰⁰ Fedek; Medine'ye ve Hayber'e iki günlük mesafede bir yerdir. Bekrî, age., III/1015; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/238.

⁸⁰¹ Ebû Ubeyd, age., s. 81-83; Uyar, age., s. 426-427.

⁸⁰² Buharî, Vesâyâ, 32, Ferâiz, 3, Fadlû'l-Cihad, 1288; Müslim, Cihad, 55, 51, 54, 56.

⁸⁰³ Buharî, Farzu'l-Humus, 1; Müslim, Cihad, 54.

Fâtıma, Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in azatlısı Ümmü Eymen'i şahit göstermiş, başka şahit gösterememiştir. Bunun üzerine Halife, şahitliğin bir erkek ve iki kadınıki ile sabit olacağı gerekçesiyle bunu kabul etmemiştir.⁸⁰⁴ Hz. Ömer döneminde, Hz. Ali ile Abbâs, bu arazi ile ilgili aralarında çıkan bir ihtilaf sonrasında halifeye müracaat etmişler, ancak Hz. Ömer, durumu ikisine havale ederek, onlara bilgilerinin az olduğu bir konuda ihtiyatlı davranmalarını söylemiştir.⁸⁰⁵ Emevîler döneminde Muaviye, Mervan b. Hakem'e iktâ olarak vermiş; Mervan, oğulları Abdülmelik ve Abdülaziz'e hibe etmiş; onlardan da oğulları Ömer, Velid ve Süleyman'a geçmiştir. Velid ve Süleyman'ın paylarını Ömer'e bağışlamasının ardından Ömer b. Abdilaziz halife olunca hutbeye çıkmış; Fedek arazisinin durumunu anlattıktan sonra "Şimdi siz şahit olun. Ben onu ilk haline dönderiyorum." diyerek onu Ali oğullarına vermiştir.⁸⁰⁶ II. Yezid, orayı tekrar almıştır. Abbâsîler halifelige geçince Ebu'l-Abbâs Seffâh, orayı tekrar ehl-i beyt nesline vermiştir.⁸⁰⁷ Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin ve kardeşinin hurûcu üzerine Halife Mansûr, Fedek'i Ali oğullarından almış; oğlu Mehdî, yine onlara vermiş; Hâdî tekrar onlardan almıştır.⁸⁰⁸ Me'mûn, halife olunca 210/825 senesinde onun Fâtıma evlâdına verilmesini emretti ve Fedek arazisi Muhammed b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Ali b. Hüseyin'e teslim edildi.⁸⁰⁹ Ayrıca Me'mûn validen, Muhammed b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Ali b. Hüseyin'e iyi davranmasını, Fedek'in imar ve ıslahı, gelirlerinin artırılması gibi hususlarda onlara yardımcı olmasını istemiştir.⁸¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin'den sonra, Ali-Fâtıma evlâdına intikal etmesi gerektiğine inanılan, ya da bu aileye aidiyeti tartışılan tek arazi, bu olmuştur.⁸¹¹ Fedek'in bu şekildeki tarihî seyrinden zaman zaman idarecilerin tavrına göre Fedek'in seyyid ve şerîflerin eline geçtiği görülmektedir. Hiç şüphesiz bu onlar için bir gelir kaynağı idi. Uzun

⁸⁰⁴ el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Fütûhu'l-Büldân, thk: Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1403, s. 44; Kudâme b. Ca'fer, age., s. 259; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/239.

⁸⁰⁵ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/239.

⁸⁰⁶ Belâzurî, age., s. 45; Kudâme b. Ca'fer, age., s. 259-260.

⁸⁰⁷ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/239.

⁸⁰⁸ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/239.

⁸⁰⁹ Belâzurî, age., s. 47; Kudâme b. Ca'fer, age., s. 260; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, age., IV/240. Ahmed Cevdet, Yahya b. Hasan b. Zeyd'e verilmiştir, demektedir. Age., IV/197.

⁸¹⁰ Belâzurî, age., s. 47.

⁸¹¹ Uyar, age., s. 425.

yıllar boyunca söz konusu arazinin bu kadar el değiştirmesi ve ona çok önem verilmesi, onun değerli ve gelirlerinin bol bir arazi olduğu hissini uyandırmaktadır.

Seyyid ve şeriflerin ikinci önemli gelir kaynağı hiç şüphesiz ganimetlerin beşte birindeki ve fey'lerdeki⁸¹² humus hissesidir. Ganimetlerin dağıtımı ile alakalı Allah Teala şöyle buyurmaktadır: "Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri (humus) mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına (zi'l-kurbâ), yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."⁸¹³ Fey'in (savaşılmadan elde edilen mallar) dağıtımı ile alakalı ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, Peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."⁸¹⁴ Görüleceği üzere gerek ganimetlerin gerekse fey'in dağıtımı ile ilgili Allah Teala açıklamada bulunmuş, Hz. Peygamber, âyet-i kerîmenin gereği söz konusu malları beş parçaya bölmüştür. Allah ve Rasûlü'ne bir pay, akrabalara, yetimlere, fakirlere ve yolda kalmışlara birer pay verilmiştir.⁸¹⁵ Hz. Peygamber'in uygulamasını takip eden Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman, söz konusu malları üç parçaya taksim ettiler. Hz. Peygamber'in ve akrabalarının sehimleri düştü. Fakat bu iki hissenin at ve silah gibi harp tehzizatı ve mühimmatı için sarf edilmesi konusunda bir ittifakın da olduğu ifade edilmiştir.⁸¹⁶ Humus ve fey', geri kalan üç gruba taksim edildi. Sonra Hz. Ali de ilk üç halifenin yolunu takip etti.⁸¹⁷ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Allah ve Rasûlü'ne ait

⁸¹² Fey', sulh yapılanlardan alınanlardır. Cizye ve harac bunun içindedir. Yine savaş yapılmaksızın halkı kaçırların bıraktıkları mallar da fey' hükmündedir. Yahya b. Âdem, age., s. 21. Fey', arazi ve akardır. Fey'de aslolan bu gelirin anveten (güç kullanarak) alınmasıdır, ancak sulh yoluyla elde edilmesi de caiz görülmüş, üstelik fey' tabiri genel olarak bu yolla yapılan cizye antlaşmalarından sağlanan gelire denilmiştir." Aykaç, age., s. 97.

⁸¹³ Enfâl, (8) 41. Âyet-i kerîmenin zahiri, ganimetin altı parça olduğunu haber vermektedir. Fakat âyetteki Allah ifadesinin tefsiri sadece söz başlangıcı içindir. Çünkü her şey Allah'a aittir. Allah'ın payı ile Rasûlü'nün payı bir kılınmıştır. Kudâme b. Ca'fer, age., s. 235.

⁸¹⁴ Haşr, (59) 7.

⁸¹⁵ Ebû Yûsuf, age., s. 50; Hatîb, age., s. 84. Hz. Peygamber, zi'l-kurbâ hissesini, Hâşim ve Muttalib oğullarına vermiştir. Akrabalarından Abdüşşems oğullarına ve Nevfel neden pay verilmediğini soran kimselere Hz. Peygamber, Hâşim oğulları ile Muttalib oğullarının tek bir el gibi olduklarını, onların cahiliye ve İşlâm'da hep yanlarında bulduklarını söylemiştir. Ebû Yûsuf, age., s. 51; Ebû Ubeyd, age., s. 352; Kudâme b. Ca'fer, age., s. 235.

⁸¹⁶ Ebû Yûsuf, age., s. 52; Ebû Ubeyd, age., s. 354; Kudâme b. Ca'fer, age., s. 236.

⁸¹⁷ Ebû Yûsuf, age., s. 50; Hatîb, age., s. 85-86.

olduğu söylenen iki hisse ile zi'l-kurbâ hissesi hakkında varid olan haberlerin farklılık göstermesi, fakihlerin görüşlerine de ihtilaf şeklinde yansımıştır.⁸¹⁸ Ebû Hanife ve Hanefiler de Raşit Halifeler gibi taksim edilmesi gerektiğine kâil olmuşlardır.⁸¹⁹ Fakat diğer mezhepler farklı görüşler benimsemişler⁸²⁰ ve İmam Şafî, beş parçaya bölünmesi gerektiğini, Allah ve Rasûlü'ne ait olan payın bir pay gibi olabileceğini söylerken⁸²¹ Mâlikîler'e göre bu beş sehim halifeye aittir ve o, toplumun genel yararı için kullanma hakkına sahiptir.⁸²² Hanbelîler de Allah ve Rasûlü'nün hissesinin bir hisse, diğerlerinin birer hisse olacağı görüşündedirler.⁸²³ Husari, İmam Şafî'nin görüşünün âyetin zahirine daha uygun olduğunu söylemektedir.⁸²⁴ Rasûlullah'ın yakınlarının (zi'l-kurbânın) payının bazılarına göre Kureyş'in tümüne ait olduğu, bazılarına göre Hâşim oğullarına bazılarına göre ise sadece Abdülmuttalib ve Hâşim oğullarına ait olduğu ifade edilmiştir.⁸²⁵ İmamiyye (İsna aşeriyye) Ekolü, humusun zekattan ayrı vacib bir görev olduğunu, başta ganimet olmak üzere yedi çeşit maldan humus verilmesi gerektiğini, verilen bu humusun imam mevcutsa ona veya on ikinci imam ortada olmadığı süre içerisinde gizli imamın temsilcisi olan adil müctehide verileceğini kabul eder. İmamiyye fıkıh doktrininde sadaka almayan imamlar için, humustan elde edilen gelirin, önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁶ Humus; Allah, Peygamber, Peygamber ailesi, yetimler, ihtiyaç sahipleri ve yolculardan her birine bir parça verilir.⁸²⁷ Peygamberin vefatından sonra

⁸¹⁸ Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Redaktörü: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, II/122.

⁸¹⁹ Ebû Yûsuf, age., s. 51, 56.

⁸²⁰ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vd., İstanbul, 1992, IV/233.

⁸²¹ Şafî, Muhammed b. İdrîs (204/820), el-Ümm, Beyrut, Dâru'l-Marife, trs., IV/147. Fey'in humusu ise beş hisse olarak ya askerlere harcanmalıdır, ya da ümmetin genel menfaatine sarf edilmelidir. Ümm, IV/153.

⁸²² Sahnûn b. Saîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm et-Tenûhî (256/870), el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, Beyrut, 1415/1994 (Mukaddemâtu İbni Rüşd ile birlikte), I/514. Fey'in humusu da aynı şekilde sarf edilir. Müdevvene, I/514.

⁸²³ Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", II/122; Erkal, Mustafa, "Ganimet", DİA., İstanbul, 1986, XIII/353.

⁸²⁴ Husarî, Ahmed, age., s. 196.

⁸²⁵ Es-Subhi Salih, İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri, çev: İbrahim Sarmış, İstanbul, 1981, s. 276.

⁸²⁶ Sachedina, Abdülaziz, İmamî Şîh Hukuk Sisteminde Humus/Beşte Bir, çev: Menderes Gürkan, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 356-357.

⁸²⁷ El-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), el-Kâfi, Tahran, 1365, I/540.

onun payı bir görüşe göre Hâşim oğullarına, diğer bir görüşe göre ise ilk iki pay imama verilir, diğerleri Hâşim oğullarının yetim, fakir ve yolcularına verilir.⁸²⁸ Bütün bu görüşlerle ilgili bir değerlendirme yapan Yaman şöyle demektedir: “Şîî hukukçularla birlikte Şafîî ve Hanbelî mezhepleri bu istifadenin sürekli olduğunu söylerken Hanefî ve Mâlikîler bu hususta devletin insiyatif sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Hatta Hanefîler humusun, Hz. Peygamber’e olan nusret/destek ve sohbet/birlikte olma illetine bağlı olduğunu, onun vefatıyla birlikte illetin sona erdiğini, buna bağlı olarak da humus ve fey’ gelirlerinin devletin uygun bulacağı yerler başta olmak üzere yetim, yoksul ve yolda kalmışlara harcanacağını söylemişlerdir. Esasen gerek Hz. Peygamber’in humusu her zaman zi’l-kurbâya dağıtmayıp ihtiyaç anında sarf etmek üzere bekletmesi, gerek raşit halifeler döneminde mübrem ihtiyaçlar için harcanması yönündeki bilgilerimiz, Hanefî ictihadını teyid etmektedir.”⁸²⁹ Humustaki Hz. Peygamber’in hissesi ile yakınlarının hissesi konusunda yukarıda kısaca verdiğimiz farklı görüşler olmasına karşın, Hz. Peygamber’in ve yakınlarının payını düşürenler örneğin Hz. Ömer dahi Hâşim oğullarını gözetmiş, onların bekarlarını evlendirmiş, cariyesi olmayanlara cariyeye tutmuş, Hz. Hasan ve Hüseyin’e humustan hisse vermiştir.⁸³⁰ Dolayısıyla çalışmamıza konu olan dönem içerisinde de seyyid ve şerîflerin en önemli kaynaklarından birisi humus gelirleri olmalıdır. Ancak bu gelirden de halifenin ehl-i beyt nesline bakış açısı muhtemelen önemli bir rol oynamış, ehl-i beyt nesline karşı olumlu tavır takınan halifeler onlara humustan pay vermişlerdir. Örneğin Hârûn Reşîd, 170/786 senesinde Hâşim oğulları arasında eşit olarak zi’l-kurbâ hissesinin dağıtılmasını emretmiştir.⁸³¹

Hz. Ali’nin sadakâtı (vakıfları) ile ilgili, kaynaklarda söz konusu edilen Medine ve civarında Hz. Ali’ye ait olduğu bilinen çok sayıda vakıf bulunmaktadır. Bunlar, Hz. Ali’nin vakıf haline getirdiği araziler ve bu araziler üzerinde bulunan kuyulardan oluşmaktaydı. Bu vakıfların idaresi daha sonra da Ali-Fâtıma evlâdı tarafından yapılmıştır. Bir rivayete göre sadece mallarının sadakası (zekat veya vakıf geliri) kırk bin dinara ulaşmıştı.⁸³² Hz. Ali’dan sonra onun vakıflarını Hz. Hasan, ondan sonra Hz. Hüseyin ve oğlu yürütmüştür.⁸³³ Hatta Hz.

⁸²⁸ Küleynî, age., I/540.

⁸²⁹ Yaman, Ahmet, “Ehl-i Beyt Hukuku”, Diyanet Aylık Dergi, Ankara, 2005, Sayı: 171, s. 13.

⁸³⁰ Ebû Ubeyd, age., s. 355.

⁸³¹ Taberî, age., VIII/234; İbn Kesîr, age., X/586.

⁸³² Uyar, age., s. 446-447.

⁸³³ Şeblencî, age., s. 119.

Hüseyin, kızını Yezid b. Muaviye ile evlendirmemesi şartıyla Buğaybiğa'daki⁸³⁴ kuyuların idaresini Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'e vermiştir.⁸³⁵ Daha sonra Hasan b. Hasan yürütmüştür.⁸³⁶ Hatta Medine Valisi Haccac, Hasan'ın amcası Ömer'i de bu işe zorla ortak yapmak istemiş, Hasan b. Hasan'ın Halife Abdülmelik b. Mervan'a gelip durumu haber vermesiyle bu iş sonuçsuz kalmıştır.⁸³⁷ Daha sonra Zeyd b. Hasan bu işi deruhte etmiş, Süleyman b. Abdilmelik halife olduğunda onun azledilmesi ve ehl-i beyt neslinden başka bir kimseye bu vazifenin verilmesi için Medine Valisi'ne emir vermiştir. Ömer b. Abdilaziz hilafete geçer geçmez Medine Valisi'ne "Zeyd b. Hasan, Hâşim oğullarının şerîfi ve naibidir. Bu mektubum eline geçince onu yeniden Rasûlullah'ın sadakâtının (vakıflarının) başına geçir. O, yardım istediği sürece ona yardımcı ol." sözlerini içeren bir mektup yazmış, vali de bu emri yerine getirmiştir.⁸³⁸ Zeyd b. Ali Hüseyinler adına, Ca'fer b. Hasan b. Hasan ise Hasaniler adına söz konusu vazifeyi yürütme konusunda tartışmışlar,⁸³⁹ yine Zeyd b. Ali ile Abdullah b. Hasan b. Hasan da aynı konuda bir tartışma yaşamışlardır.⁸⁴⁰ Görüldüğü kadarıyla Zeyd b. Hasan'dan sonra vakıfları idare etme hususunda seyyid ve şerîfler arasında problem yaşanmış, muhtemelen Abdullah b. Hasan, söz konusu görevi idare eden kişi olmuştur. Sönmez Kutlu, bu olayları söz konusu ederek Ali'nin mirası, humus ve ganimetler konusunda Ali oğulları arasında ciddi anlaşmazlıkların olduğunu; Emevî ve Abbâsiler'in de Hasaniler ve Hüseyinler arasındaki bu ekonomik ve siyasî çekişmeleri körüklediğini, kendi menfaatlerine olacak kimseleri destekleyip muhalefeti zayıf düşürmek istediklerini, söylemektedir.⁸⁴¹ Gerçekten özellikle vakıflar konusunda halifelerin müdahaleleri bu yorumu desteklemektedir.

⁸³⁴ Buğaybiğa; Yenbû'daki Hz. Ali'ye ait bir kuyudur. Bekrî, age., I/262; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, I/469. Yenbû'daki iyi gelir getiren Hz. Ali'ye ait olan diğer bir kuyu, Ebû Neyzer suyudur. Hz. Hüseyin, çok borçlandığı bir zamanda Muaviye orayı iki yüz bin dinara satın alma teklifinde bulunmuş, Hz. Hüseyin kabul etmemiştir. Bekrî, age., II/658-659; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/176.

⁸³⁵ Bekrî, age., I/262; Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, I/469; İbn Şebbe, age., I/222.

⁸³⁶ İbn Kesîr, age., IX/202; Şeblencî, age., s. 119.

⁸³⁷ İbn Kesîr, age., IX/202; Şeblencî, age., s. 119. Ömer, kendisi Hasan b. Hasan'a bu işte ortaklık teklif ediyor, Hasan b. Hasan bu teklifi reddedince Ömer, Haccac'tan bu konuda yardım istiyor. Haccac olaya müdahale edince Hasan, halifeye gidiyor ve halife bir mektupla sadakâtı Ali'nin, Hasan tarafından idare edilmesi gerektiğini bildiriyor. Dâvûdî, age., s. 79-80.

⁸³⁸ Şeblencî, age., s. 119.

⁸³⁹ Belâzurî, Ensâb, III/358 İbnü'l-Esîr, age., III/373.

⁸⁴⁰ Belâzurî, Ensâb, II/421; İbnü'l-Esîr, age., III/373; Dâvûdî, age., s. 83.

⁸⁴¹ Kutlu, agm., s. 117.

Abdullah b. Hasan, Abbâsî Halifesi Seffâh ile görüşüp, Hz. Ali'nin vakıflarından olan ve Abdullah b. Ca'fer'in Muaviye'ye sattığı Bugaybiğa'daki kuyuları tekrar almıştır.⁸⁴² Ebû Ca'fer Mansûr halife olunca onları tekrar almış, ancak oğlu Mehdî halife olunca Hasan b. Zeyd'in görüşmesi sonucu onlar yeniden Ali oğullarının idaresine verilmiştir.⁸⁴³ Görünen o ki amcaoğulları arasını zaman zaman gerginleştiren Hz. Ali'nin vakıfları konusu malî açıdan önemli bir meblağ teşkil etmektedir. Bu sebeple onu yürütme konusunda ihtilaflar yaşanmış, Ali oğullarını birkaç parçaya bölüp onları zayıflatmak isteyen idareciler ise bu durumdan istifade etmeye çalışmışlar ve söz konusu ihtilafı körüklemişlerdir.

Hz. Ömer döneminde ilk defa divan teşkilatı kurulmuş, bu teşkilattan düzenli şekilde Müslümanlara aylık ödenmeye başlanmıştır. Aylık olarak yapılan bu ödemelere “atâ” (atiyye) adı verilmekteydi.⁸⁴⁴ Hz. Ömer, divanı kurduğu zaman, “Aylık verme işine kimden başlayalım?” diye çevresindeki ileri gelenlere sorunca, “Onlar kendinden başla.” cevabını verdiler. Bunu kabul etmeyen Hz. Ömer “Rasûlullah önderimizdir. Onun ehl-i beytinden başlayalım ve en yakından en uzağa doğru bu işi sürdürüelim.” dedi. Halife, Hz. Peygamber'in hanımlarına on iki bin dirhem aylık bağladı. Daha sonra Hz. Ali'ye ve Bedir Harbi'ne katılan Hâşimîler'e beş bin dirhem aylık belirledi. Hz. Ömer, Hasan ve Hüseyin'i de babalarının yanına kattı ve onlara da beşer bin dirhem maaş bağladı.⁸⁴⁵ Halifelerin tutumuna göre söz konusu maaşın daha sonraki dönemlerde zaman zaman seyyid ve şerîflere ödendiğini düşünebiliriz. Abbâsî toplumunda havas tabakası dört gruptan oluşmaktadır ve bunların dördüncü tabakasını şürafâ ve bilginler sınıfı oluşturmaktadır. Şürafâ diye isimlendirilen sınıfın içerisinde kişilerin nesep itibariyle ya Hz. Peygamber'e ya da Kureyş kabilesine bağlı olduğu söylenmektedir. Bu nevi şürafâ devlet nezdinde büyük bir hürmet ve riayet görürler, devlet tarafından hususi maaşlar ile geçinirler ve teşrifatlarda yüksek mevkilerde bulunurlardı.⁸⁴⁶ Nitekim, Abbâsîler zamanında Ali ve Abbâs soyundan gelen muayyen ailelere, bir lütuf olmak üzere atiyye verilmeye devam edildiği ifade edilmektedir.⁸⁴⁷

⁸⁴² İbn Şebbe, age., I/222.

⁸⁴³ İbn Şebbe, age., I/222.

⁸⁴⁴ Fayda, Mustafa, “Atâ”, DİA., İstanbul, 1991, IV/33.

⁸⁴⁵ Ebû Yûsuf, age, s. 86; Hatîb, age., s. 74-75; Sıddîkî, age., s. 197. Ebû Ubeyde, Hasan ve Hüseyin'in babaları gibi on iki bin dirhem aylık aldıklarını söylemektedir. Age., s. 258.

⁸⁴⁶ Zeydan, Corci (1332/1914), İslâm Medeniyeti Tarihi, çev: Zeki Megamiz, İstanbul, 1972, V/30-32.

⁸⁴⁷ Fayda, “Atâ”, DİA., IV/33.

Divanü'n-Nafakat'ın bir günlük tafsilatlı gider listesindeki kalemlerden birisi “Abbâsî ve Tâlibîler'den Benû Hâşim'in cumhuruna” başlığı taşımaktadır ve bu kaleme tahsis edilen günlük miktar yaklaşık otuz üç dinar olarak belirlenmiştir.⁸⁴⁸ Me'mûn'un Ali Rızâ adına halife adayı olarak biat aldığı zaman, onun akrabalarına atâ tahsis ettiğine dair bilgi bulunmaktadır.⁸⁴⁹

Seyyid ve şerîflerin gelir kaynakları olarak zikredebileceğimiz bu genel kalemlerin dışında, onlara yakınlık gösteren halifelerin zaman zaman ehl-i beyt nesline büyük miktarda yardım ve ihsanda buldukları görülmektedir. Abbâsîler'in ilk halifesi Seffâh, Enbar şehrindeyken bir grup Ali oğlu gelip ona biat ettiği sırada Halife, Abdullah b. Hasan'a bir milyon dirhem bağışlamıştır.⁸⁵⁰ Ayrıca Abdullah'a ve kardeşi Hasan'a da iktalar vermiş; diğer ehl-i beyt neslinin de ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁸⁵¹ Hatta halifenin bu iyilikleri karşısında Ali oğulları çok memnun olmuş, Abdullah ise “Ey akrabalarım! Sizden daha ahmağımı görmedim. Bize hakkımızın az bir kısmını verip de çoğunu vermeyen bir adama teşekkür ediyorsunuz.” diyerek⁸⁵² durumdan memnun olmadığını ifade etmiştir. Seffâh bir gün Abdullah ile beraber iken bir sepet mücevher çıkarmış ve onunla paylaşmıştır.⁸⁵³ Yine o, Basra valisi Abbâs oğullarından Süleyman b. Ali'den mektupla yardım talebinde bulunmuş; Süleyman da ona bin dinar göndermiştir.⁸⁵⁴ Görünen o ki Abdullah çok akıllı davranmış ve idarecilerden epey maddî yardım almıştır. Abdullah'ın yüklü bir mirası olmalıdır, zira Muhammed b. Abdillah hurûc edip öldürüldüğü zaman ve Abdullah da vefat ettiği zaman Abdullah'ın mirası Muhammed'in çocukları ile Abdullah'ın oğulları İsa, Süleyman ve İdris arasında münakaşa konusu olmuştur. Hatta problemi çözmesi için Hasan b. Zeyd'e müracaat edilmiş, o da durumu halifeye bildirmiştir. Durumdan haberdar olan halife, Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin kıyamı sonrasında el konulan Hasan evlâdının mallarını geri verdiğini

⁸⁴⁸ Aykaç, age., s. 145, 153.

⁸⁴⁹ İbnü'l-Harîrî, age., s. 150.

⁸⁵⁰ Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 258; Ziriklî, age., IV/207. Yüz bin dirhem olduğu da rivayet edilir. Belâzurî, Ensâb, III/309; İbn Kesîr, age., X/513. İki milyon dirhem olduğuna dair rivayetler de vardır. Zehrânî, age., s. 190.

⁸⁵¹ Belâzurî, Ensâb, III/309; Isfehânî, Mekâtîl, s. 175.

⁸⁵² İbn Abdîrabbih, age., V/74-75.

⁸⁵³ Makdisî, age., VI/84.

⁸⁵⁴ Belâzurî, Ensâb, IV/124.

açıklamıştır.⁸⁵⁵ Seffâh, Ubeydullah A‘rec b. Hüseyin’e Medain topraklarından ikta vermiş ve ona yıllık seksen bin dinar maaş bağlamıştır.⁸⁵⁶ Görüldüğü üzere Abbâsîler’in ilk halifesi zamanında seyyid ve şerîfler, malî açıdan idareden epey faydalanmışlardır. Ama halifelîğe Mansûr geçip de Muhammed ve İbrahim kardeşlerin hurûcu söz konusu olunca Abbâs oğulları ile Ali oğullarının ilişkileri olumsuz yönde seyretmiş, hatta yukarıdaki rivayette ifade edildiği gibi ehl-i beyt neslinin malları müsadere edilmiştir. Halife Mehdî, eman verdiği Hasan b. İbrahim b. Abdillâh ile hac esnasında görüşünce ona güzel muamelede bulunmuş, ona hediye ihsan etmiş ve ikta vermiştir.⁸⁵⁷ Yine o, Hüseyin b. Ali b. Hasan’a kırk bin dinar vermiştir. Rivayetlere göre o, aldığı bu paraları alacaklılarına ve diğer fakir insanlara dağıtmış ve Medine’ye dönerken parası bitmiş bir vaziyette dönmüştür.⁸⁵⁸ Bermekîler’den Yahya b. Hâlid, İsa b. Zeyd’e yetmiş bin dinar vermiştir.⁸⁵⁹ Bununla beraber İsa b. Zeyd’in durumunun çok zayıf olduğunu, öldükten sonra çocuklarının aç kaldığını ve bunu Sabbah Za‘ferânî’nin Halife Mehdî’ye haber verdiğini kaynaklarımız nakletmektedir.⁸⁶⁰ Yine Mehdî gördüğü bir rüya sebebiyle hapisteki Mûsâ Kâzım’ı serbest bırakmış ve ona üç bin dinar vermiştir.⁸⁶¹ Halife Hârûn Reşîd, eman verdiği Yahya b. Abdillâh’a iki yüz bin dinar vermiş ve onu güzel bir eve yerleştirmiştir.⁸⁶² Halife Me‘mûn’un seyyid ve şerîflerle ilişkisinin diğer bütün Abbâsî halifelerinden farklı olduğunu daha önce görmüştük. Bu dönemde ehl-i beyt neslinin her açıdan rahat olduğu gibi, malî açıdan da refaha kavuşmaları muhtemeldir. Nitekim Me‘mûn,

⁸⁵⁵ Taberî, age., VIII/604; Isfehânî, Mekâtîl, s. 338-339.

⁸⁵⁶ Dâvûdî, age., s. 251.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Esîr, age., III/643.

⁸⁵⁸ Isfehânî, Mekâtîl, s. 368; İbnü'l-Esîr, age., IV/14; İbn Tiktakâ, age., s. 185; İbn Kesîr, age., X/583; Ziriklî, age., II/265.

⁸⁵⁹ Cehşiyârî, age., s. 243.

⁸⁶⁰ Isfehânî, Mekâtîl, s. 346, 354, 357.

⁸⁶¹ Mes‘ûdî, Mürûc , II/212; Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27-31; İbnü'l-Cevzî, Sıfatü’s-Safve, II/184; İbnü’s-Sâî, age., s. 37; İbn Hallikân, age., V/308-309; İbn Teymiye, age., IV/56; Meclîsî, age., XLVIII/148; İbnü'l-İmâd, age., I/304. Bazı kaynaklar Hârûn Reşîd’in gördüğü bir rüya sonucu Mûsâ Kâzım’ı hapisten çıkarıp ona otuz bin dirhem verdiğini naklederler (İbn Hallikân, age., V/309; Yâfî, age., I/395; İbnü'l-İmâd, age., I/304) ki bu hata gibi görünmektedir.

⁸⁶² Isfehânî, Mekâtîl, s. 394. Yahya’nın bu parayla Sahîbü Fah Hüseyin’in borçlarını ödediği rivayet edilir. Isfehânî, Mekâtîl, s. 404. Yahya b. Hâlid’in Yahya’ya iki yüz bin dinar verdiği rivayet edilir (Cehşiyârî, age., s. 243) ki bu muhtemelen aynı paradır. Zehrânî, Hârûn Reşîd’in Yahya’ya birinde dört yüz bin dinar, diğerinde ise yüz bin dinar verdiğini ifade eder. Age., s. 192.

Ali Rızâ'ya bir milyon dirhem verilmesini emretmiştir.⁸⁶³ Muhammed b. Ca'fer'in otuz bin dinarlık borcunu ödemiştir.⁸⁶⁴ Me'mûn, kızı Ümmü Fadl'ı kendisine verdiği Muhammed Cevad'a her sene bir milyon dirhem gönderirdi.⁸⁶⁵

Abbâsî halifelerinin seyyid ve şerîflere verdiği bu ihsanlar ve diğer gelirlerin yüksekliği sebebiyle olacak ki özellikle ehl-i beyt neslinin önde gelenleri ile alakalı pek çok rivayette, onların başkalarına yaptıkları malî yardımlardan bahsedilir. Bu rivayetler, onların yaşadıkları dönemde sosyal yardımlaşma açısından onların önemli rol oynadıklarına işaret etmektedir. Ca'fer Sâdik, vefat edeceği sırada Hasan Eftas b. Ali'ye yetmiş dinar verilmesini vasiyet eder. Hatta yanındakiler, "Seni öldürmeyi isteyen birine mal mı vasiyet ediyorsun?" deyince sıla-i rahim ile ilgili âyet-i kerîme okuyup, akrabayla ilgiyi kesenin cennete giremeyeceğini ifade eder.⁸⁶⁶ Abdullah b. Hasan Ümeyye oğullarından bir şaire dört yüz dinar, iki oğlu Muhammed ve İbrahim dört yüz dinar, hanımı Hind ise iki yüz dinar verir. Şair onların evinden çıkarken yanında bin dinarla çıkar.⁸⁶⁷ Hasan b. Zeyd, çocuk denebilecek bir yaşta babasını kaybetmiş ve babasından dört bin dinar borç kalmıştır. Bu borcu ödeyinceye kadar bir çatının gölgesine başını sokmayacağına dair yemin eden Hasan, dediği gibi borcunu ödemiştir.⁸⁶⁸ Hüseyin b. Ali'nin Mehdî'den aldığı kırk bin dinarı borçlarına ve sadaka olarak fakirlere verdiğini daha önce nakletmiştik.⁸⁶⁹ Hüseyin'in, Hasan b. Hüzeyl'e kırk bin dinar karşılığında bir ekin öbeğini sattığı, söz konusu parayı alan Hüseyin'in hemen evinin önünde gelenlere tasaddukta bulunduğu ifade edilmektedir.⁸⁷⁰ Yedinci imam kabul edilen Mûsâ Kâzım'ın hayır ehli biri olması ile ilgili pek çok rivayet kaynaklara yansımıştır. Hatta onun aleyhinde konuşan kişilere

⁸⁶³ İbn Hallikân, age., III/271; Yâfî, age., II/13; Zehrânî, Nefekât, s. 192. Me'mûn'un, Ali b. Mûsâ'ya her sene üç yüz bin dirhem ve ağırlanması için de yirmi bin dirhem verdiği de rivayet edilir. İbnü'l-Cevzî, Müntezam, XI/62.

⁸⁶⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 441.

⁸⁶⁵ Zehebî, Iber, I/300; Safedî, age., IV/105; İbn Tağriberdî, age., II/231. Onun Muhammed Cevad'a, evlilik esnasında iki milyon dirhem, her yıl da elli bin dinar verdiği de rivayet edilmektedir. Zehrânî, age., s. 192.

⁸⁶⁶ Meclîsî, age., XLVII/277.

⁸⁶⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 170.

⁸⁶⁸ Hatîb Bağdâdî, age., VII/309.

⁸⁶⁹ Bkz. dipnot: 859.

⁸⁷⁰ Isfehânî, Mekâtîl, s. 368.

içinde iki yüz ile bin dinar arasında para bulunan kese gönderdiği rivayet edilir.⁸⁷¹ Neft isminde Ali oğullarını kötöleyen bir kişiye içinde üç yüz dinar bulunan bir kese göndermiştir.⁸⁷² Ali evlâdına söven bir kişinin kalbini kazanmak için yüz dirhem değerindeki bir tarlayı üç yüz dinara satın aldığı ifade edilir.⁸⁷³ Amcaoğlu İsmail b. Ca'fer'e üç yüz dinar ve dört bin dirhem vermiştir.⁸⁷⁴ Onun Medine'nin fakirlerini araştırdığı, onların evlerine geceleyin dinar ve dirhemler gönderdiği, fakirlerin bu paraların nereden geldiğini bilemediği, o vefat edince durumun anlaşıldığı ifade edilir.⁸⁷⁵ Onun oğlu Ali Rızâ da bu açıdan babasının yolunu takip etmiştir. Onun Şair Di'bil Huzâî'ye altı yüz dinar bağışladığı,⁸⁷⁶ kendisinden yardım isteyen bir fakire iki yüz dinar tasadduk ettiği⁸⁷⁷ hatta arefe günü Horasan'da malının tamamını dağıttığı rivayet edilir.⁸⁷⁸ Seyyid ve şerîflerin özellikle on iki imamın yardımseverliğini ifade eden bu rivayetlerin bir kısmı abartılı gibi görünse de rivayetlerin genelinden söz konusu kişilerin yaşadıkları çağa sosyal yardımlaşma açısından da damgalarını vurdukları söylenebilir. Günümüzde sevilen bazı insanların eliyle pek çok yardımlar gerçekleşebiliyor iken, yaşadığı toplumda büyük bir teveccühe mazhar olan ehl-i beyt neslinin eliyle böyle yardımlar gerçekleşmiş olması yadırganacak bir husus olmasa gerektir.

Seyyid ve şerîflerin malî durumlarının ele alındığı bu bahiste kısa da olsa Hz. Peygamber'in ve onun neslinin zekat ve sadaka alma hususlarına değinmek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber döneminde zengin olan Müslümanların nisaba ulaşan belirli mallardan verdikleri zekat, onun eliyle Kur'ân-ı Kerîm'de belirlenmiş sekiz sınıfa⁸⁷⁹ sarf edilirdi. Allah Rasûlü, bu gelirden kendi ailesinin istifade etmesini yasaklamış ve haram olarak

⁸⁷¹ Hatîb Bağdâdî, age., XIII/27-28; İbn Hallikân, age., V/308; Yâfiî, age., I/394; Meclîsî, age., XLVIII/104; İbnü'l-İmâd, age., I/304; Emîn, A'yân, II/7.

⁸⁷² Hatîb Bağdâdî, age., XIII/28.

⁸⁷³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 413; Emîn, A'yân, II/7.

⁸⁷⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 415.

⁸⁷⁵ Şeblencî, age., s. 144. Onun başka yardım ve cömertlik örnekleri için bkz. Meclîsî, age., XLVIII/28-32; Emîn, A'yân, II/7; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 26-32.

⁸⁷⁶ Şeblencî, age., s. 148; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 75-76.

⁸⁷⁷ Emîn, A'yân, II/15; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 76.

⁸⁷⁸ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 75.

⁸⁷⁹ "Sadakalar (Zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğe kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." Tevbe, (9) 60.

nitelendirmiştir.⁸⁸⁰ Hz. Peygamber kendisine ve Âl-i Muhammed'e zekatın helal olmayışının sebebini, onun insanların atığı, kiri oluşu, onunla günahlarını temizledikleri şeklinde açıklamıştır.⁸⁸¹ Hatta Hz. Hasan henüz küçük bir çocukken zekat hurmalarından bir tanesini ağzına attığı zaman Hz. Peygamber hemen müdahale etmiş, eliyle hurmayı Hasan'ın ağzından çıkarmış ve "Biz sadaka yemeyiz." diyerek onu uyarmıştır.⁸⁸² Zekat yemesi yasaklanan Hâşim oğullarına bunun yerine zi'l-kurbâ adı altında humusun/beşte bir hissenin tahsis edildiği ifade edilmiştir. Bu açık rivayetler sebebiyle Benû Hâşim'e zekatın haram olduğu hususunda görüş birliği oluşmuştur. Ancak, Ebû Hanife'ye göre Hâşimîler'e humus verilmediği zaman zekat verilebilir. Ebû Yûsuf'a göre ise, Hâşimi, Hâşimi'ye zekat verebilir.⁸⁸³ Hanefî ve Mâlikî fakihler, birisi asıl olmak üzere iki gerekçeye bağlı olarak bu hususu esnetmişlerdir. Gerekçelerin asıl olanı, hazineden verilen (humusun) tahsisatın Hz. Peygamber'e olan destek ve himayelerinden kaynaklandığı; vefatıyla birlikte artık buna gerek kalmadığıdır. İkincisi ise bütçe uygulamalarındaki aksaklıklar sebebiyle ehl-i beyte tahsisat ayrılıp ödenememesidir. Bu iki mezhebin dışında Şafîî ve Hanbelîler de dahil olmak üzere çoğunluk, zekat alma yasağının daimi olduğu kanaatindedirler.⁸⁸⁴ Hanefî ve Mâlikî mezhebinin bu gerekçeli görüşleri ve başka görüşleri de irdeleyen Karadavi, zi'l-kurbâ hissesi onlardan düştüğü için onların zekat alabileceği görüşünü benimsemiştir.⁸⁸⁵ Zekat almama yasağı, Hz. Peygamber'in –dinî sorumlulukları gereği- Müslümanlardan topladığı malları akrabalarının çıkarına kullandığı ithamıyla karşı karşıya kalmasını engellediği gibi yakınlarının da iktidara sahip olan Hz. Peygamber'den bir beklenti içine girmemelerini hedeflemiş olmalıdır. Buradan hareketle, iktidara gelen kişinin ailesinin bu yasağa muhatap olması, iktidarının sona ermesiyle birlikte yasağın kaldırılması gerektiği ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Peygamber'in yakınlarının zekat alma yasağının kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁸⁶ Yine "zekatın insanların kiri olarak nitelendirildiği için olaya sosyal ve psikolojik olarak

⁸⁸⁰ Buhârî, Lukata, 6; Hibe, 5; Müslim, Zekat, 162, 163, 175; Ebû Dâvûd, Zekat, 29; Tirmizî, Zekat, 25; Neseî, Zekat, 27.

⁸⁸¹ Müslim, Zekat, 167, 168; Ebû Dâvûd, Harac, 20; Neseî, Zekat, 95.

⁸⁸² Buhârî, Zekat, 60; Cihâd, 188; Müslim, Zekat, 161.

⁸⁸³ El-Aynî, Abu Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye, Tashih: Muhammed Ömer, Beyrut, 1400/1980, III/218-219.

⁸⁸⁴ Yaman, "Ehl-i Beyt Hukuku", s. 14.

⁸⁸⁵ Karadâvî, Yûsuf, Fıkhü'z-Zekât, Beyrut, 1969, II/732.

⁸⁸⁶ Demircan, agm., s. 100.

bakıldığında, Araplar açısından ganimetten mal edinmek övünç vesilesi, insanlardan bir şeyler almak ise yerici bir durumdur. Hz. Peygamber'in, sadaka almayı bazı insanlar gibi küçük gördüğü anlaşılmaktadır.⁸⁸⁷ Bütün bu görüşler ışığı altında günümüz açısından bu yorumlar önem arz etse de çalışmamızı kapsayan dönem içerisinde Ali-Fâtıma evlâdının zekat aldığına dair hiçbir örnek görmememiz, zekatın onlar için bir malî kaynak teşkil etmediğinin delili olmaktadır.

Acaba seyyid ve şerîflerin bu genel malî kaynaklarının yanı sıra şahsi gelirleri mevcut muydu? Ne yazık ki buna dair ayrıntılı bilgilere sahip değiliz, ancak onların arazileriyle ve su kuyularıyla ilgili az da olsa rivayetler göze çarpmaktadır. Bu da öncelikle onların tarımla uğraştığı hissini uyandırmaktadır. Bu rivayetlere örnek olarak Ca'fer Sâdık'ın Medine'deki Ebû Ziyâd ismindeki kuyusunu söyleyebiliriz. Nefsü'z-Zekiyye hareketinden sonra Mansûr, ehl-i beyt neslinin mallarını müsadere ettiği zaman Ca'fer'in bu kuyusuna da el koymuş, hatta Ca'fer'in malını geri istemesine karşın Mansûr "Malınızı mehdiniz aldı." diyerek tariz dolu bir cevap vermiştir.⁸⁸⁸ Süveyka'da karısı Hind'e ait olup Abdullah b. Hasan'ın işlettiği Besne isminde bir arazi vardı.⁸⁸⁹ Medine civarında Feyd yolunda bulunan bir yerleşim yerinde, Fah'ta maktul olan Hüseyin b. Ali'ye ait gösterilen Nuheyl isminde su kuyusu bulunmaktadır.⁸⁹⁰ Yenbu'da bilinen vadilerden Nahlâ'nın aşağısında Hasan b. Ali b. Hasan'a ait kuyuların varlığından söz edilmektedir.⁸⁹¹ İbn Manzûr, Medine topraklarından Karâkır'ı, Âl-i Hasan'a ait bir yer olarak tanımlarken, Yâkût el-Hamevî ve Semhûdî, Hz. Hüseyin'in oğullarına ait olduğunu zikretmektedir.⁸⁹² Abûd Dağı'nın Ferş-i milel vadisine bakan tarafında Hasan b. Zeyd'e ait bir kuyu bulunmaktadır.⁸⁹³ Ancak Mansûr, Hasan b. Zeyd'e kızıp da onu

⁸⁸⁷ Macit, Yüksel, "Ehl-i Beytin Sadaka ve Zekat Almaması", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 404.

⁸⁸⁸ Belâzurî, Ensâb, III/315; Taberî, age., VII/579; Isfehânî, Mekâtîl, s. 241; İbnü'l-Esîr, age., III/573, 579. Başka bir zaman Ca'fer Sâdık, Mansûr ile karşılaşınca Ebû Ziyâd isimli su kuyusunu yine istiyor. Mansûr buna çok kızıp onu öldüreceğini söyleyince, Ca'fer Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin vefat tarihi olan altmış üç yaşına bastığını söylüyor. Mansûr biraz yumuşuyor ancak yine de su kuyusunu iade etmiyor. Mehdî halife olunca bu kuyuyu Ca'fer Sâdık'a iade ediyor. Taberî, age., VIII/603.

⁸⁸⁹ Bekrî, age., I/227.

⁸⁹⁰ Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, V/278; Semhûdî, age., IV/1319.

⁸⁹¹ Semhûdî, age., IV/1319.

⁸⁹² Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV/318; İbn Manzûr, age., V/91; Semhûdî, age., IV/1218.

⁸⁹³ Bekrî, age., IV/1259; Semhûdî, age., IV/1260.

valilikten azlettiği zaman sadece görevden almakla kalmamış, onun sahip olduğu ve valiliği esnasında biriktirdiği her Şeye el koymuştur. Mehdî halife olunca onu hapisten çıkarmış ve babasının el koyduğu malları ona iade etmiştir.⁸⁹⁴ Bütün bu arazi ve kuyular, bunların sahiplerinin tarımdan gelir sağladıklarına dair bize ipucu vermektedir.

⁸⁹⁴ İbn Kesîr, age., X/703.

III. BÖLÜM

SEYYİD VE ŞERİFLERİN KÜLTÜREL KONUMU

1. Dinî İlimler Açısından Seyyid ve Şerîflerin Konumu

II/VIII. asır dinî ilimler açısından çok önemli bir zaman dilimidir. Bu dönemde tefsir, hadis, kelim, İslâm tarihi, İslâm ahlakı, tasavvuf gibi dinî ilimlerin tasnif ve tedvini hızlı bir biçimde başlamıştır. Söz konusu ilimler ile ilgili ilk yazılı eserler bu zaman dilimi içerisinde tedvin edilmiştir. Yine ehl-i sünnet dünyasının muteber kabul ettiği dört büyük mezhebin imamlarının yaşadığı dönem, bu tarihe isabet etmektedir. Dinî ilimler açısından çok önemli olan bu yüzyılda, Hz. Peygamber'in torunları denince akla ilk gelen hususlardan birisi hiç şüphesiz onların dinî ilimlerdeki etkinliğidir. Çünkü siyasette her seferinde sıkıntıyla karşılaşan, çok büyük zorluklar yaşayan seyyid ve şerîflerin büyük çoğunluğu kendisini ilim hayatına vermiş ve dinî ilimler açısından hatırı sayılır kişiler ehl-i beyt neslinin arasından çıkmıştır. İlim, zühd, takva, fesahat, ve cesaret onların müşterek vasıfları kabul edilmiştir.⁸⁹⁵ Yine ehl-i beyt neslinden önde gelen din alimlerinin çıkmasının bir sebebi de dinî ilimlerin Hz. Peygamber'den itibaren, babadan oğula geçen bir miras şeklinde intikal etmesidir. Adeta ehl-i beyt neslinin bazı evleri ilim meclisleri haline gelmiş, bu evlerde alim üzerine alim kişiler yetişmiştir. Bu evlerde her şeyden önemlisi ilim, miras olarak kalmıştır. Çünkü İslâm Dini'nin peygamberi Hz. Muhammed onların dedesi, ilmî bahislerde derinliği olan bir zat olduğu herkes tarafından tartışmasız kabul edilen Hz. Ali onların babası, İslâm'ın aile içinde sağlıklı bir şekilde nesilden nesile aktarılabilmesini sağlayan önemli bir başlangıç noktasıdır.⁸⁹⁶ Bu sebeplerden dolayı ehl-i beyt nesli, yaşadıkları her dönemde içlerinde topluma yön veren, siyasî liderlikten daha ziyade dinî ve ilmî açıdan liderler çıkarmışlardır.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Harun Yıldız, agm., s. 299.

⁸⁹⁶ Uyar, age., s. 500.

⁸⁹⁷ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 264.

Çalışmamızın sınırları içerisinde kalan seyyid ve şerîflerin ilmî yönden en önemlisi hiç şüphesiz Ca'fer Sâdık'tır. Sadece onun ilmî hayatı müstakil bir çalışma konusu olacak kadar zengin malzemeye sahiptir.⁸⁹⁸ Abbâsî Devleti kurulduğu zaman Ali oğulları içerisinde iki önemli sima göze çarpmaktadır: Biri İmamiyye Şîası'nın imamı Ca'fer Sâdık, diğeri Abdullah b. Hasan idi. Ca'fer Sâdık, siyasî haklarının talebi için şartların uygun olmadığı kanaatinde olup, kendisini tamamen ilmî faaliyetlere vermiş ve hayatı boyunca Abbâsî Devleti'ne karşı herhangi bir harekete karışmamıştır. Onun bu tavrı, siyasî alanda Abdullah b. Hasan'ın önünü tamamen açmıştır.⁸⁹⁹ Ca'fer Sâdık babasının sağlığında otuz yıl onunla birlikte yaşamıştır. İlmîni ve irfanını ilk önce babasından almıştır. Dedesi Ali b. Hüseyin vefat ettiğinde ise on beş yaşında olduğu bildirilmiştir.⁹⁰⁰ Dolayısıyla ilmîni öncelikle Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeyne'l-Âbidîn'den ve torunu Muhammed Bakır'dan almıştır. Babasının Hz. Âişe'nin yeğeni olan Urve b. Zübeyr ve Kasım b. Muhammed ile ve Hz. Peygamber'in eşi olan Meymune bt. Haris'in azatlısı olan Süleyman b. Yesar ile ilmî birlikteliği olmuştur.⁹⁰¹ Anne tarafından dedesi Kasım b. Muhammed b. Ebûbekir, anneanesi ise Esma bt. Abdirrahman b. Ebûbekir'dir.⁹⁰² Kasım b. Muhammed, Medine'deki yedi fakihten birisidir.⁹⁰³ Hatta onun Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e karşı hürmetkar tavrını,⁹⁰⁴ Hz. Ebûbekir'in soyundan gelmesine bağlayanlar olmuştur.⁹⁰⁵ Ca'fer Sâdık; Muhammed b. Münkedir, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi', İbn Abbâs'ın azatlısı İkrime, Hz. Ali'nin azatlısı Abdullah b. Ebî Rafî', Zühri, Atâ b. Ebî Rabah'dan ders almıştır.⁹⁰⁶ Kendisinden Yahya b. Saîd, Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, İbn Cüreyc, Şube, Yahya b. Saîd el-Kattân, Hatim b. İsmail, Hafs b. Gayyâs, Muhammed b.

⁸⁹⁸ Ülkemizde en geniş biçimde bu konuyu ele alan eser için bkz. Atalan, Mehmet, Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri, Ankara, 2005.

⁸⁹⁹ Zorlu, age., s. 218-219.

⁹⁰⁰ Zehebî, A'lâm, VI/255.

⁹⁰¹ Cündî, age., s. 132; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 158-172.

⁹⁰² İbn Teymiye, age., IV/52; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 26.

⁹⁰³ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 165.

⁹⁰⁴ Süyûtî, ehl-i beyt nesli arasında ashâbın büyüklerine en çok muhabbeti olanın o olduğunu ifade etmiş ve onun "Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkında, hayırdan başka bir şey söyleyenlerden ben uzağım." sözünü nakletmiştir. Târîhu'l-Hulefâ', s. 122. Onun Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den beri olanlardan uzak olduğuna dair rivayetler nakledilmiştir. Zehebî, A'lâm, VI/259-260.

⁹⁰⁵ Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III/261.

⁹⁰⁶ İbn Teymiye, age., IV/52; Zehebî, A'lâm, VI/255; Cündî, age., s. 132.

İshak ve Malik b. Enes rivayette bulunmuştur.⁹⁰⁷ Onun Sahîh-i Müslim’de rivayeti vardır.⁹⁰⁸ Kimisine göre Ebû Hanife de ondan rivayette bulunmuştur.⁹⁰⁹ Ca’fer Sâdık ile Ebû Hanife arasındaki ilişkinin boyutları hakkında çok net rivayetlere sahip değiliz. Ca’fer Sâdık, Ebû Hanife’yi hiç görmediğini söylemiş ve gıyabında onu özellikle kıyas yapmaması hususunda uyarmıştır.⁹¹⁰ Bu rivayetten hareketle Bahaüddin Varol, Ebû Hanife ile ehl-i beyt neslinin ileri gelenleriyle herhangi bir ilişkinin varlığını söylemenin zor olduğunu ifade etmiştir.⁹¹¹ Şîî veya Şîa yanlısı kaynaklar ise Ca’fer Sâdık’ın Ebû Hanife ile görüştüğüne dair pek çok rivayet verir.⁹¹² Bunların birisinde Ebû Hanife, Ca’fer Sâdık’a kırk soru sorar. Ca’fer, hepsini cevaplayınca, Ebû Hanife onun insanların ihtilaf ettikleri hususları en iyi bilen kişi olduğunu itiraf eder.⁹¹³ Bir başka rivayete göre bir ihramlının bir geyiğin dişini kırması ile ilgili Ca’fer Sâdık’ın sorusunu, Ebû Hanife yanıtlayamaz.⁹¹⁴ “Yine (Ca’fer ile geçen) iki yıl olmasaydı Numan helak olurdu.”⁹¹⁵ şeklinde Ebû Hanife’nin bir söz söylediği ifade edilerek, Ebû Hanife’nin iki yıl ona talebelik yaptığı söz konusu edilmiştir. Ama bu söz değişik yönlerden eleştirilmiştir. Dönemin iki büyük aliminin değişik vesilelerle bir araya gelmesi mümkün görülmekle beraber, söz konusu rivayetlerde Ebû Hanife’yi Ca’fer Sâdık’a talebe yapmak gibi bir eğilim hissedilmektedir. Gerçi İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’a ait olan Âsâr isimli eserde, Ebû Hanife’nin Ca’fer Sâdık’tan bir çok hadis rivayet ettiği ifade edilmektedir.⁹¹⁶ Bununla birlikte Ebû Hanife’yi Ca’fer Sâdık’a talebe yapan söz konusu rivayetleri temel kaynaklardan ziyade Şîî kaynaklarda görmemiz, bu rivayetlerin mevsuk oluşu konusunda şüphe oluşturmaktadır. Hatta işin boyutu daha da ileri götürülerek Ca’fer Sâdık’ın Sünnî dört mezheb imamının hocası olduğu şöylece ifade edilmiştir: “Şafîî, ilmini Muhammed

⁹⁰⁷ Zehebî, A’lâm, VI/255; İbn Teymiye, age., IV/52; Meclîsî, age., XLVII/27; Şeblencî, age., s. 139; Ziriklî, age., II/121; Cündî, age., s. 132; Ebû Zehrâ, İmâmü’s-Sâdık, s. 66; Subhi Salih, age., s. 169.

⁹⁰⁸ Zehebî, A’lâm, VI/255.

⁹⁰⁹ Meclîsî, age., XLVII/27; Şeblencî, age., s. 139; Ziriklî, age., II/121; Ebû Zehrâ, İmâmü’s-Sâdık, s. 66.

⁹¹⁰ ez-Zübeyr b. Bekkâr (256/870), el-Ahbârü’l-Muvaffakiyyât, thk: Sâmi el-Mekkî el-Anî, Bağdat, 1392/1972, s. 76-77.

⁹¹¹ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 266.

⁹¹² Meclîsî, age., XLVII/213-240.

⁹¹³ Zehebî, A’lâm, VI/255; Meclîsî, age., XLVII/217-218; Ebû Zehrâ, Sekiz Büyük İmam, s. 348-349; Subhi Salih, age., s. 160.

⁹¹⁴ Yâfîî, age., I/305; İbnu’l-İmâd, age., I/220; Cündî, age., s. 145.

⁹¹⁵ Cündî, age., s. 145. Cündî, bu iki yılda Ebû Hanife’nin Şîa fıkhını öğrendiğini söylemektedir.

⁹¹⁶ Ebû Zehrâ, Sekiz Büyük İmam, s. 366; İmâmü’s-Sâdık, s. 38, 253.

Şeybânî'den ve Malik'ten alırken Ahmed de Şafî'den aldı. Bunların hepsinin ilmi bir şekilde Ebû Hanife'ye dayanır. O da Ca'fer b. Muhammed'den istifade etmişti. Ca'fer Sâdık'ın birikimi de sonuçta Ali'ye döner.⁹¹⁷ Hiç şüphesiz bu ifadeler mezheb taassubu içerisinde söylenmiş sözlerdir. Her ne kadar İmam Malik ile Ca'fer Sâdık arasında bir ilişki olsa da siyasî tavır açısından bile farklı bir tutum takındıkları açıktır. Hatta Ca'fer Sâdık'ın siyasî işlerle ilgili ilgisiz ve isyan hareketlerine destek vermeyen tavrının, İmam Malik'in de tavrı olduğunu savunanlar olmuş, ancak İmam Malik'in Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in hareketine verdiği destek ve fetvanın bu görüşle çeliştiği ifade edilmiştir.⁹¹⁸ Bu da gösteriyor ki İmam Malik, döneminde bir otorite, Ca'fer Sâdık bir otoritedir. Aralarında rivayet bağının olması birinin diğerinden daha üstün olduğu sonucunu doğurmaz. Nitekim sahabiler de birbirlerinden hadis dinlemişlerdi.

Ca'fer Sâdık'ın ilmî yönüyle ilgili Ebû Zehra özetle şu değerlendirmede bulunur:

- Ca'fer Sâdık, Medine ehlinde de Irak ehlinde de ilim talep etmiş, taassup göstermemiştir.
- Öğrendiği görüşlerle kıyas yapan kendine özgü metodu olan müstakil bir müctehiddir.
- İmamın, fukahanın ihtilaflarına önem vermesi, fıkıhın pınarlarını kendine açmıştır.⁹¹⁹

Ca'fer Sâdık'ın zındıklarla ilgili verdiği bazı cevapları ve onlarla yaptığı münazaraları veren Ebû Zehra, bunların onun kelam ilmine vukûfiyetini gösterdiğini ifade etmektedir.⁹²⁰ Fıkıh konusunda onun yeri tartışılmazdı. Fıkıhta, diğer İslâm mezheplerinin imamı gibi bir metod takip etmiştir. Birinci derecede Kur'ân ve Sünnete dayanmaktadır.⁹²¹ Onun fıkıhtaki konumunu göstermesi açısından İbn Zülak'ın bize verdiği şu bilgi çok dikkat-i şayandır: “Mısırlılar, meselelerini Ca'fer Sâdık'a yazarlar ve onun verdiği fetvalardan ayrılmazlardı.

⁹¹⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, el-Mutezilî (656/1258), Şerhu Nehci'l-Belağa, Kum, 1404, I/18; el-Hillî (726/1335), Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk, Kum, 1407, s. 237.

⁹¹⁸ Nevin Abdülhalik Mustafa, age., s. 270-271.

⁹¹⁹ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 28-29.

⁹²⁰ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 96-100.

⁹²¹ Subhi Salih, age., s. 169-170.

İshak b. Ca'fer Sâdık Mısır'a geldiğinde, Kabe gibi onun etrafında dönüyorlardı.⁹²² O, Şîfilerce imamların en büyüğü özellikle Şîî fikhını ve itikadını tedvin eden imam olarak görülür. Nitekim İmamiyye Şîası, kendilerinden bir mezhep olarak bahsederken Ca'feriyye ismini kullanırlar.⁹²³ Onun hadisçiliği konusunda farklı görüşler benimsenmiştir. İmam Şafîî ve Yahya b. Maîn onu sika saymışlardır.⁹²⁴ Onu kizble/yalanla itham eden hiçbir kimse olmamıştır.⁹²⁵ Ebû Hâtim de onu sika kabul etmiştir.⁹²⁶ Bununla birlikte ona nispet edilen hususların çokluğu, bunların gerçek olanı ile olmayanın ayırt edilmesinin zorluğu sebebiyle, Buhari onun hadisini rivayet etmemiştir. Ehl-i sünnet hadis alimleri onun hakkında ihtilaf etmişlerdir. Tabakat sahibi İbn Sad, "O, sikadır, ilmi ve hadis rivayeti çoktur ancak hucet sayılan kişiler ondan rivayette bulunmamıştır."⁹²⁷ derken, Yahya b. Saîd, "İçimde onunla ilgili bir şey (kuşku) var."⁹²⁸ demektedir. Rivayet ettiği hadisleri doğrudan duymaması, Ebû Bekir b. Ayyaş'ı ondan rivayet etmemeye sevk etmiştir. İsminin o dönemde çokça geçmesi ve bazı istismarlar görülmesi ondan rivayet etme konusunda alimleri temkinli davranmaya ittiği görülmektedir. Örneğin; Ebu'l-Hattab görüşlerini Ca'fer Sâdık'a dayandırmıştır ama Ca'fer Sâdık'ın kendisi bunu reddetmiş ve ondan berî olduğunu söylemiştir. Buna rağmen ona ait olmayan bazı görüşler, onun şahsıyla ilişkilendirilmiştir.⁹²⁹ Belki de özellikle III/IX. yüzyıl alimlerinin ondan rivayette bulunmaması mezhep taassubundan kaynaklanan bir eksiklik olabilir.⁹³⁰ "Hadis, hikmet, zühd, öğüt kitapları onun sözünden uzak kalmaz ve 'Ca'fer Sâdık dedi ki:' derler."⁹³¹ sözü aslında Sünnî alimlerinin tedirginliğinin haksız olmadığını bize anlatmaktadır. Anlaşılan her söz söyleyen, sözünün geçerlilik kazanması için bunu Ca'fer Sâdık'a nispet etmiştir. Ona nispet edilen sözün yanı sıra pek çok eser de nispet edilmiş ve

⁹²² İbn Zülâk, age., s. 48.

⁹²³ Fığlalı, Ethem Ruhi, İmamiyye Şîası, İstanbul, 1984, s. 164.

⁹²⁴ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Muhammed el-Cürcânî (365/976), el-Kâmil fî Duâfâi'r-Ricâl, 3. baskı, Beyrut, 1409/1988, II/131.

⁹²⁵ Zehebî, A'lâm, VI/257; Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, III/265.

⁹²⁶ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî et-Temîmî (327/940), el-Cerh ve't-Ta'dîl, Beyrut, 1271/1952, II/487; Şeblencî, age., s. 139.

⁹²⁷ İbn Sad, age., V/323.

⁹²⁸ İbn Adî, age., II/131.

⁹²⁹ Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 128.

⁹³⁰ Ebû Zehrâ, Sekiz Büyük İmam, s. 367.

⁹³¹ Meclîsî, age., XLVII/30; Emîn, A'yân, I/661.

yirmi dörde yakın kitabının olduğu ifade edilmiştir.⁹³² İmamiyye'nin kaynaklarına göre Ca'fer Sâdık'ın kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, Şîa'nın 'el-Usûl' adını verdiği dört kitapta toplanmıştır. Şîa'ya ait eserlerin Selçuklular ve Eyyübiler zamanında imhaya maruz kalmalarına rağmen 'Usûl' dedikleri külliyyatın bazı kaynakları kütüphane mahzenlerinde varlığını korumuştur. IV/X. asrın başlarından, V/XI. asrın ilk yarısına kadar Şîa bilginlerinin eserlerini bu kitaplardan ve ittifak edilen başka eserlerden almaları bize bunu göstermektedir.⁹³³ "Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Sâdık'ın Yeri" isimli doktora çalışması yapan Mehmet Atalan konuyla ilgili yazdığı bir makalede şöyle demektedir: "Şîa, Ca'fer Sâdık'a bazı vaaz ve nasihatler izafe ettiği gibi, kendisine Şîî doktrini müdafaa eden çok sayıda kitap da izafe edilmektedir. Bu kitaplar keşf, sihir, fal ve kimya ile ilgilidir. En önemlileri de Ca'fer Sâdık'ın geleceğe ait verdiği haberlerle ilgili cefirdir. İlk dönem kaynaklarına bakıldığında ise, red olunmuş bir çok mesele hakkında Ca'fer Sâdık'a izafe edilen rivayetlerin mevcut olduğu görülmektedir. Mesela Şîî-İmamiyye'ye göre Ca'fer Sâdık bütün gizli, felsefî, tasavvufî, fikhî, kimyevî ve tabîî ilimlere; Zebur, Tevrat, İncil ve İbrahim'in suhufuna, Fâtıma mushafına, her türlü helal ve harama, geçmiş ve gelecekleri bilgi ve haberleri ihtiva eden Cefr ilmine vakıftır... Araştırmada tespit edilebildiği kadarı ile Ca'fer Sâdık'ın Kitabü't-Tevhid adlı eseri hariç, diğer bütün eserler ona nispet edilmiştir. İstanbul Süleymaniye'de tespit ettiğimiz ve kaynaklarda bahsedilen Ca'fer Sâdık'a nispet edilen eserler incelendiğinde bu sonuca varılmaktadır. Bu nedenle sihir, kimya, fal, zecr ve cefr gibi ilimlerin ona nispeti ilmen uygun değildir. Çünkü bu iddialar bilimsel temelden yoksun ve çelişkilerle doludur."⁹³⁴ Birçok eserinin olduğu söylenirse de bunların ona nispeti ve sıhhati oldukça şüphelidir.⁹³⁵ Şîa'nın çoğu Ca'fer Sâdık'ın mezhebine bağlanmışlar ve onu imamları saymışlardır. Şîî ve Sünnî kaynaklar onu o kadar çok övmüştür ki bir çok risale ve kitap ona nispet edilmiştir. Onu sûfî kutuplarından bir kutup, Câbir b. Hayyân 'ın kimyada hocası saymışlardır. Gelecekte haber veren 'Cefr' kitabı ona nispet edilmiştir ve daha birçok

⁹³² Emîn, A'yân, I/668-669; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 132; Şevkî Dayf, age., III/129, 132; Gölpinarlı, Abdülbâkî, On iki İmam (as), 2. baskı, İstanbul, 1989, s. 106.

⁹³³ Subhi Salih, age., s. 169.

⁹³⁴ Atalan, Mehmet, "Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri", Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2001, Sayı: 11, s. 131-132.

⁹³⁵ Fırlalı, İmamiyye, s. 165.

hüküm, söz, hadis ona nispet edilmiştir. Öyle ki araştırmacı muhaddisler için onun gerçek görüşlerini bilme konusunda işler birbirine karışmıştır.⁹³⁶

Abdullah b. Hasan babası, annesi Fâtıma bt. Hüseyin ve sahabi Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'ten rivayet etmiştir. Kendisinden Süfyan Servî ve Malik rivayette bulunmuştur. Onun ulemanın yanında saygın bir yeri vardı. Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtım, onun için sika ve sadûk demiştir.⁹³⁷

Hasan b. Zeyd, bir muhaddisti; Neseî'nin Süneni'nde onun hadis rivayeti vardır.⁹³⁸ İbn Maîn ve İbn Adî onu zayıf kabul etmiştir, İbn Hibban ise onun için sika demiştir.⁹³⁹

Ali b. Ömer b. Ali b. Hüseyin bir muhaddisti ve Ca'fer Sâdık'tan rivayette bulunmuştur.⁹⁴⁰ İbn Hibbân onu sika raviler içerisinde saymıştır.⁹⁴¹

Siyasetle iç içe olan ve Mansûr zamanında hurûc eden Muhammed Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'i babaları Abdullah, çocukken Abdullah b. Tavus'a götürür ve ona "Bu ikisine hadis rivayet et. Umulur ki Allah, o ikisini faydalandırır." derdi.⁹⁴² Abdullah oğlu Muhammed'e ilim talep etmesini ve dinde fıkıh sahibi olmasını emrederdi.⁹⁴³ O, ilim talep edişini şöyle anlatmaktadır: "Ensar'ın evlerinde ilim talep ederdim. Hatta onların kapı önlerinde yatar uyurdum. Birisi beni uyandırır ve beni o evin kölesi zannederek, 'Efendin namaza çıktı.' derdi."⁹⁴⁴ Birileri Muhammed b. Abdillâh'ın ilmî kapasitesi ile alakalı ileri geri söz söylemişler olacak ki onun arkadaşlarından Kasım b. Müslim, ona gelir ve şöyle der: "Ey Ebû Abdillâh! İnsanlar, sizin arkadaşınız Muhammed'in fıkıh bilgisi yoktur, diyorlar." Muhammed, yerden bir değnek alır ve "Ey Kasım b. Müslim! İnsanlar şu değneğin elimde oluşu gibi bana bağlansınlar ve bana helal ve haram kapısından sorsunlar da ben onun cevabını veremiyeyim. Bu hiç hoş bir şey değildir. Ey Kasım b. Müslim! İnsanların en sapığı

⁹³⁶ Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 132.

⁹³⁷ İbn Ebî Hâtım, age., V/33; İbn Kesîr, age., X/513; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), Tehzîbü't-Tehzîb, Beyrut, 1404/1984, V/33.

⁹³⁸ Mizzî, age., VI/152; İbn Kesîr, age., X/703; Şeblencî, age., s. 186.

⁹³⁹ İbn Kesîr, age., X/730.

⁹⁴⁰ Mizzî, age., XXI/78; Dâvûdî, age., s. 243; İbn Hacer, Tehzîb, VII/320.

⁹⁴¹ İbn Hibbân, age., VIII/456.

⁹⁴² Isfehânî, Mekâtîl, s. 211, 213.

⁹⁴³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 213.

⁹⁴⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 211.

hatta en zalimi daha da ötesi en kafiri bu ümmet içerisinde imamet iddia edip de kendisine helal ve haramla ilgili bir şey sorulduğunda ona karşı verecek cevabı olmayandır.⁹⁴⁵ O, derin bir ilme sahipti⁹⁴⁶ ve biz bu dinî bilgiyi en güzel bir biçimde onun Mansûr ile mektuplaşmasında görmekteyiz.⁹⁴⁷ Söz konusu mektuplar onun dinî ilimlere vukûfiyetini bize aksettirmektedir.⁹⁴⁸ Ondandır bir grup, hadis rivayet etmiştir. Neseî ve İbn Hıbbân onu sika kabul etmiştir.⁹⁴⁹

Muhammed'in kardeşi Mûsâ b. Abdillâh rivayeti az olmakla beraber hadisçidir.⁹⁵⁰ Yahya b. Maîn, onu sika kabul etmiştir.⁹⁵¹

Muhammed ile Mûsâ'nın kardeşleri olan Yahya b. Abdillâh da hadis rivayet etmiştir. Onun kendisinden en çok hadis rivayet ettiği kişi Ca'fer b. Muhammed Bakır'dır. Yine babasından, kardeşi Muhammed'den, Eban b. Tağlib'ten hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹⁵² Yahya'nın Medine'de İmam Malik'in yanına gidince, İmam Malik onu ayağa kalkarak karşıladığı ve yanına başına oturttuğu rivayet edilmektedir.⁹⁵³

İsa b. Zeyd, ehl-i beyt nesli içerisinde ilim olarak en önde gelenlerden biriydi. Babasından, Ca'fer Sâdık'tan, Abdillâh b. Muhammed'den, Süfyan Sevrî'den, Şube b. Haccac'tan ve Malik b. Enes'ten hadis rivayet etmiştir.⁹⁵⁴ Süfyan Sevrî'nin ona çok değer

⁹⁴⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 258.

⁹⁴⁶ Ziriklî, age., VII/90.

⁹⁴⁷ Belâzurî, age., III/323-325; Müberrad, age., VI/113-117; Taberî, age., VII/566-571; İbnü'l-Esîr, age., III/568-571; İbn Kesîr, age., X/502-504; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 105-112; Demirayak, age., s. 158-161.

⁹⁴⁸ Eş-Şelebî, Ahmed, Mevsûâtü Târîhi'l-İslâmî ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 7. baskı, Kâhira, 1982, III/208; Zorlu, age., s. 261.

⁹⁴⁹ Ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1347), Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, thk: Ali Muhammed-Âdil Ahmed, Beyrut, 1995, VI/198; İbn Kesîr, age., X/514.

⁹⁵⁰ Ziriklî, age., VIII/270.

⁹⁵¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), Lisânü'l-Mîzân, 3. baskı, Beyrut, 1406/1986, VI/123.

⁹⁵² Isfehânî, Mekâtîl, s. 388. O, Medine'de Ca'fer Sâdık'ın kucağında büyümüş, ondan hadis dinlemiş ve fıkıh öğrenmiştir. Ziriklî, age., IX/190.

⁹⁵³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 389.

⁹⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, age., III/60; Isfehânî, Mekâtîl, s. 345.

verdiği ve elini öptüğü ifade edilir.⁹⁵⁵ Ali b. Salih'in onu kızıyla evlendirmesinin bir sebebi olarak onun ilmî kapasitesi söz konusu edilmiştir.⁹⁵⁶

Babası vefat ettiğinde yirmi yaşında olan Mûsâ Kâzım'ın⁹⁵⁷ ilk hocası hiç şüphesiz babası Ca'fer Sâdık olmuştur. İbn Teymiye, onunla ve babasıyla ilgili şöyle demektedir: “Mûsâ Kâzım'ın çok rivayeti yoktur. Babası Ca'fer'den rivayet etmiş, kendisinden de kardeşi Ali rivayette bulunmuştur. Tirmizi ve İbn Mace, ondan rivayette bulunmuştur... Onun, babasının ve dedesinin hadisleri sahihlerde, sünenlerde ve müsnedlerde vardır; fetvaları ise İbnü'l-Mübarek'in, Saîd b. Mansûr'un, Abdürrezzak'ın, Ebî Bekr b. Şeybe'nin kitapları gibi selefin fetvaları hakkında yazılan kitaplarda vardır.”⁹⁵⁸ Zamanının en fakihî, dini en iyi anlayanların başında gelen, Kur'ân'ı en iyi ezberlemiş ve manasını en iyi bilen, anlaşılır bir dille konuşan⁹⁵⁹ Mûsâ Kâzım'ın ilmiyle alakalı Şîh kaynaklar pek çok menkıbe ve rivayetler naklederler. Ona soru soranlara ikna edici cevaplar verdiği, onunla münazara eden hasımların yenilgilerine dair pek çok rivayetler aktarılmıştır.⁹⁶⁰ Onun sika bir ravi olduğu konusunda hadisçiler hem fikirdirler.⁹⁶¹

Ca'fer Sâdık'ın diğer iki oğlu Muhammed ve İshak da hadis rivayetleriyle marufturlar. Muhammed, babasından rivayetlerde bulunmuştur.⁹⁶² Süfyan b. Uyeyne İshak b. Ca'fer'den rivayet ettiği zaman şöyle derdi: “Bana sika, razı olunmuş İshak b. Ca'fer söyledi.”⁹⁶³

İbn Teymiye Mûsâ Kâzım'ın ilmi ile ilgili söylediklerinin aksine oğlu Ali Rızâ'nın ilmi ile alakalı olumlu şeyler söylememektedir. Ona göre Mûsâ Kâzım'dan sonra gelen on iki imam temsilcilerinin, ilimle meşhur kitaplarda ve onların tarihlerinde haberleri zikredilebilecek bir ilim onlardan alınmamıştır. Onların ne temel hadis kaynaklarında rivayetleri ne selefin fetvalarının nakledildiği bilinen kitaplarda fetvaları ne de tefsir vb.

⁹⁵⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 351-352; Dâvûdî, age., s. 229.

⁹⁵⁶ Ziriklî, age., V/286.

⁹⁵⁷ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 4

⁹⁵⁸ İbn Teymiye, age., IV/56.

⁹⁵⁹ İlhan, Mûsâ Kâzım, 33.

⁹⁶⁰ Meclîsî, age., XLVIII/189-205; Emîn, A'yân, II/6; Şeblencî, age., s. 144 ; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 21-23.

⁹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, age., VIII/139; Mizzî, age., IXXX/43; Zehebî, Mizânü'l-İ'tidâl, VI/538; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, X/302.

⁹⁶² Taberî, age., VIII/537; Isfehânî, Mekâtîl, s. 438; İbnü'l-Esir, age., IV/153; İbn Tiktakâ, age., s. 213.

⁹⁶³ Mizzî, age., II/416; Dâvûdî, age., s. 202.

kitaplarda bilinen sözleri vardır. Fakat onlara ait, ehlinin arzuladığı faziletler ve menkıbeler vardır. Ebu's-Salt Herevî gibilerin, onun babalarından naklettiği, içinde Allah'ın, bırakın ehl-i beytin sadıklarını ehl-i beytin dışındaki sadıklardan bile tenzih ettiği yalanların olduğu rivayetlerden başka her hangi bir rivayeti yoktur. Ondan orta seviyeden daha aşağıda olan bazı fakihler, bilgi almışlardır.⁹⁶⁴ O, babasından ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Me'mûn, Ebu's-Selt Herevî, Ebû Osman Mazenî rivayette bulunmuştur.⁹⁶⁵ İbn Hıbbân onu sika saymıştır.⁹⁶⁶ Ancak ondan gelen bütün rivayetlere itibar edilemeyeceği, bunun sebebinin ondan pek çok garip nakiller yapılmasının olduğu hadisçiler tarafından tasrih edilmiştir.⁹⁶⁷ Şeblencî, onun Münavi'nin Camiu's-Sağır şerhinde yer alan bazı hadis rivayetlerini sıralamaktadır.⁹⁶⁸ Yine Şîfî kaynaklar halkın ona sorduğu sorular ve onun verdiği cevaplarla ilgili pek çok rivayette bulunurlar.⁹⁶⁹ Ona ait olduğu ifade edilen eserler mevcuttur.⁹⁷⁰ Bütün bu bilgileri değerlendiren İlhan, onun babası gibi Medine'de fevkalade derin bir dinî kültürle, ilimle dopdolu bir çevrede yetiştiğini, daha yirmi yaşındayken fetva makamına yükseldiğini ifade etmektedir.⁹⁷¹ Halife Me'mûn'un onu veliaht tayinini ve bu tayinindeki bir sebebin de onun fazileti olduğunu ifade etmiştik. Hal böyle olunca onun az çok bir ilim sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat baba ve dedeleri kadar ilim sahibi olmadığı, en azından Sünnî hadis kaynaklarının onun hadisçiliğine, fetva ehlinin onun fetvalarına pek itibar etmediği de İbn Teymiye'nin sözlerinden anlaşılmaktadır.

İbn Teymiye'nin dinî bilgisiyle ilgili Şîfîlerin görüşüne katılmadığı bir diğer kişi de Ali Rızâ'nın oğlu Muhammed'dir. Onun "Mûsâ Kâzım'dan sonra gelen on iki imam temsilcilerinin ilimle meşhur kitaplarda ve onların tarihlerinde haberleri zikredilebilecek bir ilim onlardan alınmamıştır. Onların ne temel hadis kaynaklarında rivayetler ne selefin fetvalarının nakledildiği bilinen kitaplarda fetvaları ne de tefsir vb. kitaplarda bilinen sözleri

⁹⁶⁴ İbn Teymiye, age., IV/56, 58, 60-62.

⁹⁶⁵ İbn Kesîr, age., X/689.

⁹⁶⁶ İbn Hıbbân, age., VIII/456.

⁹⁶⁷ İbn Hıbbân, age., VIII/456; Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, V/191, 192.

⁹⁶⁸ Şeblencî, age., s. 148. Onun hadis rivayetine dair rivayetler için bkz. Meclîsî, IXL/120-122; Emîn, A'yân, II/14, 18.

⁹⁶⁹ Meclîsî, age., IXL/89-107; Emîn, A'yân, II/13, 22-23;

⁹⁷⁰ Emîn, A'yân, II/26-27; İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 94-97. Şevkî Dayf, Tahran'da basılmış olan "Fıkhu'r-Rıdâ" adlı eserinin olduğunu söylemektedir. Age., III/132.

⁹⁷¹ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 40.

vardır. Fakat onlara ait, ehlinin arzuladığı faziletler ve menkıbeler vardır. Allah hepsinden razı olsun⁹⁷² sözlerinin bir muhatabı da Muhammed Cevad b. Ali Rızâ'dır. Me'mûn'un, kızını onunla evlendirmek üzere Abbâs oğullarının ileri gelenlerinin önünde, Kadı Yahya b. Eksem tarafından kendisine yöneltilen sorularla imtihan edilmesi olayı⁹⁷³ İbn Teymiye tarafından pek çok gerekçeyle reddedilmiştir. Ona göre Yahya b. Eksem gibi birinin böyle bir soruyu bu şekilde sorması makul değildir ve Muhammed'in ilminin göstergesi olarak sorduğu soruların pek çoğu basit sorulardır, oysaki onun aynı meselede sorabileceği ilim gerektiren başka sorular sorması mümkündür. İbn Teymiye onun Fâtıma'nın mehriyle ilgili sözlerini de eleştirir.⁹⁷⁴ Bununla birlikte onun Hz. Ali rivayetiyle Hz. Peygamber'den hadis rivayetini kaynaklarımız vermektedir.⁹⁷⁵ Avni İlhan, bir hırsızın elinin nereden kesileceği konusunda Me'mûn'un baş kadısı Ahmed b. Ebî Duâd'ın değil de onun görüşüyle amel ettiğine dair bir rivayeti nakleder⁹⁷⁶ ki bu da çok makul görünmemektedir. Me'mûn'un herkesin ortasında baş kadısının değil de çocuk yaşta olan Muhammed'in görüşüyle amel etmesi, üstelik baş kadının da görevine devam etmesi çelişkili ve izahı güç bir durumdur.

Dinî ilmiyle alakalı ilim ve fıkıh ehlinde olduğu ifade edilen Muhammed b. Kasım'ın adalet ve tevhid konusunda mutezilî görüşlere sahip olan bir zeydî olduğu,⁹⁷⁷ ancak Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisinden sonra ismen değil de vasıf olarak imam tayin ettiğini

⁹⁷² İbn Teymiye, age., IV/56.

⁹⁷³ İbn Teymiye, age., IV/68; Emîn, A'yân, III/33-34; Ahmed Hüseyin Ya'kûb, age., s. 336-337. Rivayete göre Yahya b. Eksem, Muhammed Cevad'a 'Av öldüren ihramlı hakkında görüşün nedir?' diye sorunca Muhammed, 'Hill bölgesinde mi harem bölgesinde mi, bilerek mi cahilane mi, ilk defa mı birkaç defa mı, küçük bir av hayvanı mı büyük bir av hayvanı mı, ihramlı köle mi hür mü, büyük mü küçük mü, kuş mu yoksa başka bir hayvan mı?' şeklinde soruyla cevap verir. Yahya b. Eksem ve oradakiler buna çok şaşırırlar. Me'mûn onun faziletini böylece onlara ispat eder ve orada Fâtıma'nın mehri olan 500 dirhemle Me'mûn'un kızını Muhammed Cevad kendisine nikahlar.

⁹⁷⁴ İbn Teymiye, age., 69-75.

⁹⁷⁵ Hz. Ali şöyle demiştir: "Rasûlullah beni Yemen'e gönderdi. Bana tavsiyede bulunurken şöyle dedi: 'İstihare eden hüsrana uğramaz, istişare eden pişman olmaz. Ey Ali! Gece yolculuğu yap. Çünkü geceleyin yol adeta kısaldır. Gündüz yolculuğu ise uzun gelir. Ali! Sabahleyin işe bismillah ile başla. Çünkü ümmetime sabahın erken vakitleri bereketli kılınmıştır.'" Hatîb Bağdâdî, age., III/54; Safedî, age., IV/106; Yâfî, age., II/81; Emîn, A'yân, II/35.

⁹⁷⁶ İlhan, Mûsâ Kâzım, s. 102.

⁹⁷⁷ Isfehânî, Mekâtîl, s. 465, 473.

söyleyerek dönemindeki Zeydiyye imamlarının görüşlerine muhalefet ettiği nakledilmektedir.⁹⁷⁸

Kendi ilmiyle alakalı bilgiler bulamadığımız İdris b. İdris b. Abdillâh'ın, Mağrib'te Mâlikî mezhebinin yayılması konusunda başlıca etken olduğu ifade edilmektedir. İmam Malik'in Muvatta'da İdris'in dedesi Abdullâh'tan rivayette bulunması, Abbâsîler'den Halife Mansûr'un hal'ine fetva vererek Muhammed ve İbrahim kardeşlere biat etmesi ve onlardan sonra İdris'in halifelikliğini tavsiye etmesi sebebiyle İdrisîler'in bir yerde yönetimi ele geçirme sebebi olmuştur. Bütün bunlar sebebiyle İdris b. İdris, "Onun mezhebine tâbî olmaya ve kitabı Muvatta'yı okumaya biz herkesten daha layıkız." diyerek tüm hizmetindekilere bunu emretmiştir. Bu da Mağrib'te Mâlikî mezhebinin yayılmasına sebep olmuştur.⁹⁷⁹ Hiç şüphesiz bu da dinî ilimler açısından çok önemli bir husustur. Bu olay, bir bölgenin Müslüman olması ve Mâlikî mezhebinin görüşlerini benimsemesinde bir şerîfin rolünü bize açık bir şekilde anlatmaktadır.

Görüldüğü üzere seyyid ve şerîfler arasında dinî ilimler açısından alim diye nitelendirilen insanlar olmuştur. Bunlar özellikle Şîî dünyada ilimlerinden istifade edilen kişiler olmuşlardır. Bununla beraber, Sünnî dünyada bu kişilerin ilminden hakkıyla istifade edilip edilmediği ve onların eserleri müstakil araştırma konusu olabilecek bir husustur.

2. Şiir ve Edebiyat Alanında Seyyid ve Şerîfler

Toplumunu etkileyen, belli kitleleri peşinden sürükleyen insanların, şiir ve edebiyat alanında ileri olmaları, en azından iyi birer hatip olmaları sık rastlanılır bir durumdur. Seyyid ve şerîfler de zaman zaman kitleleri peşlerinden sürüklemiş, karizma sahibi insanlardır. Onların kendilerini, edebiyat alanında yetiştirmelerinin gereği ortadadır. Zaten şiir ve edebiyat gerek cahiliye döneminde gerekse Hz. Peygamber döneminde Arap toplumunda önde bir kültür unsurudur. Özellikle şiir o dönemin haberleşme unsuru, şairler de medyası olarak görülebilir. Ferdî ve toplumsal hayatın her ögesi şiirlerde işlenmiştir. Dolayısıyla siyasetten dinî hayata, aşktan ekonomik hayata kadar pek çok alanda şiirler söz konusudur.

⁹⁷⁸ Varol, Ehl-i Beyt Nesli, s. 223.

⁹⁷⁹ Kettânî, age., I/86.

Ca'fer Sâdık, Abdullah b. Hasan ve oğulları Muhammed ve İbrahim, Abbâsîler'in ilk döneminin en meşhur hatipleri olarak sayılmıştır.⁹⁸⁰ Bu normal kabul edilmelidir, çünkü söz konusu şahıslar gerçekten toplumlarında iz bırakmış kişiliğe sahip insanlardır. Ca'fer Sâdık'ın şiirlerini, Şîî kaynaklar derlemiştir.⁹⁸¹ Abdullah b. Hasan'ın Halife Seffâh'a karşı söylediği beyitler⁹⁸² başına epey iş açmış görünmektedir. İki oğluna vasiyette bulunurken,⁹⁸³ oğlu Muhammed'in başı, önüne getirildiği zaman söylediği beyitler⁹⁸⁴ kaynaklarımızda yer almaktadır.⁹⁸⁵

Gözü yaşlı biri olduğu için zü'd-dem'a (gözü yaşlı) diye lakabı bulunan⁹⁸⁶ Hüseyin b. Zeyd b. Ali, babası Zeyd ve kardeşi Yahya'nın ölümlerinden dolayı çok ağlamış ve dizeler söylemiştir.⁹⁸⁷

Araştırmamız içerisindeki dönemde edebî yönden en parlak şahsiyet hiç şüphesiz Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'dir. Onun hurûcu esnasındaki şiirlerini kaynaklarımız bize nakletmiştir.⁹⁸⁸ Ancak o, şairliğinden daha çok hutbeleri ve mektupları ile ün kazanmıştır. Muhammed'in Mansûr'a karşı hareketinde Medine'de minbere çıkarak halka okuduğu hutbe, Abbâsîler'e muhalif grupların irad ettikleri siyasî hutbelere güzel bir örnek teşkil eder.⁹⁸⁹ Onun edebî yönünü bize en iyi aksettiren hiç şüphesiz Mansûr'la yazıştıkları mektuplardır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁰ Demirayak, age., s. 142.

⁹⁸¹ Emîn, A'yân, I/676.

⁹⁸² Hatîb Bağdâdî, age., IX/432 İbn Abdirabbih, age., V/74; Dâvûdî, age., s. 82. Seffâh ile mektuplaşması esnasında irad ettiği beyitler için bkz. Belâzurî, age., III/310; Ya'kûbî, age., II/358; İbn Abdirabbih, age., V/86.

⁹⁸³ Ahmed Zeki Safvet, Cemheratü Hutabi'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira, Kâhira, 1381/1962, III/39.

⁹⁸⁴ Safedî, age., III/298; Ahmed Zeki Safvet, age., III/40.

⁹⁸⁵ Bütün şiirleri için bkz. Isfehânî, Eğanî, XXI/124-138.

⁹⁸⁶ Mervezî, age., s. 38; Dâvûdî, age., s. 210.

⁹⁸⁷ Belâzurî, age., III/453; İbn Manzûr, age., VIII/91.

⁹⁸⁸ Cüheyne Dağı'ndan kaçarken, cariyesi düşmüş ve ona ait olan çocuğu ölmüştür. Muhammed bu olay üzerine bir şiir söylemiştir. Taberî, age., VII/535; İbnü'l-Esîr, age., III/559. Kendisine biat edenlerle ilgili kitapları yaktıktan ve kılıcını kınından çıkardıktan sonra "Gaspçılara karşı galip gelmede kullanılacak bir şey yoktur./Arslanın sinekten korkması diye bir şey yoktur." anlamında şiir irad etmiştir. Safedî, age., III/298. Yine hurûc ettiğinde ölüm ile ilgili bir şiir söylemiştir. Belâzurî, age., III/330.

⁹⁸⁹ El-Kâlî, Ebû Ali İsmail b. Kasım el-Bağdâdî (356/960), el-Emâlî, Beyrut, 1344/1926, III/120; Ahmed Zeki Safvet, age., III/38; Demirayak, age., s. 14.

⁹⁹⁰ Belâzurî, age., III/323-325; Müberrad, age., VI/113-117; Taberî, age., VII/566-571; İbnü'l-Esîr, age., III/568-571; İbn Kesîr, age., X/502-504; Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 105-112; Demirayak, age., s. 158-161.

Mansûr ve Muhammed arasında karşılıklı yazılan bu harika mektuplar sebebiyle bu hareket, diğer isyanlardan farklılık göstermektedir. Bu mektuplar, siyasî, mantıkî ve dinî delillerle doludur.⁹⁹¹ Bu mektuplar Arap Edebiyatı tarihi açısından da önem arz etmektedir.⁹⁹² Bu mektuplar, yazılmış siyasî mektupların en güzel ve orijinal örneklerindedir.⁹⁹³ Müberrad onları “gerçekten çok güzel ve hoş”⁹⁹⁴ diye tavsif etmektedir. Bunlar edebiyat şaheserleridir.⁹⁹⁵

Muhammed ile aynı kaderi paylaşan kardeşi İbrahim, taraftarlarını ağlatacak derecede iyi bir hatip⁹⁹⁶ ve de bir şairdir.⁹⁹⁷ Onun hanımına sevgisini ifade eden beyitleri,⁹⁹⁸ ağabeyi Muhammed hastalandığında⁹⁹⁹ ve ağabeyinin vefat haberini aldığında söylediği şiirleri,¹⁰⁰⁰ kaynaklarımızda yerini almıştır. Mufaddal b. Muhammed, Mansûr’un ordusuna karşı dururken İbrahim’in yanında olduğunu, onun beyitler söylediğini, her seferinde İbrahim’e beyitlerin kime ait olduğunu sorduğunu, onun da “Hendek Günü...” “Sıffın Günü...” diyerek onların kim tarafından ne zaman söylendiğini haber verdiğini anlatır.¹⁰⁰¹ İbrahim Basra’da gizlenirken Mufaddal’ın yanında gizlenmişti. İbrahim ondan mütalaa etmek için Arapların divanını istedi. Güç yetirebildiği kadar ona getirdi. İbrahim’e seksen kaside öğretti. İbrahim öldüğünde Mufaddal onları çıkarttı ve Mufaddaliyat diye isimlendirdi.¹⁰⁰² Isfehanî’nin rivayetinde ise İbrahim’in onlar arasından bir müstakil kitap oluşturduğu, kendisi ölünce Mufaddal’ın onları çıkarıp “İhtiyâru’l-Mufaddal” ismiyle kendisine nispet ettiği, onların yetmiş kaside olmasına karşın Mufaddal’ın sayıyı yüz yirmi sekize çıkardığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰³

⁹⁹¹ Şelebî, age., III/208.

⁹⁹² Zorlu, age., s. 261.

⁹⁹³ Işş, age., s. 37; Muhammed Cemâlüddîn Sürûr, age., s. 197.

⁹⁹⁴ Müberrad, age., III/125.

⁹⁹⁵ Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 108.

⁹⁹⁶ Isfehânî, Mekâtîl, s. 289.

⁹⁹⁷ Ziriklî, age., I/41.

⁹⁹⁸ Isfehânî, Mekâtîl, s. 273.

⁹⁹⁹ Safedî, age., VI/32.

¹⁰⁰⁰ Belâzurî, age., III/333; Mes‘ûdî, Mürûc , II/177; Isfehânî, Mekâtîl, s. 268, 294; İbnü'l-Esîr, age., III/577; Dâvûdî, age., s. 84.

¹⁰⁰¹ Safedî, age., VI/32-33.

¹⁰⁰² Dâvûdî, age., s. 88.

¹⁰⁰³ Isfehânî, Mekâtîl, s. 292, 320.

Muhammed'in diğerkardeşleri Mûsâ,¹⁰⁰⁴ Yahya¹⁰⁰⁵ ve İdris'in¹⁰⁰⁶ de şiirleri vardır. Mansûr, Medine valisi Şerîf Hasan b. Zeyd'e, İbrahim b. Abdillâh'ın başının kimin olduğunu sorduğu zaman o, şiirle cevap vermiştir.¹⁰⁰⁷ İdrisîler Devleti'nin II. İdris'i, halife olarak kendisine biat edildiği zaman halka bir hutbe irad etmiştir.¹⁰⁰⁸ Yine değişik yerlerde ve zamanlarda İdris b. İdris şiirler irad etmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu şiirlerin bir kısmını veren Safedî, onun fasih bir şair olduğunu söylemektedir.¹⁰¹⁰ Sahibü Fâh Hüseyin b. Ali, kendisine katılacaklarını söyledikleri halde sözlerinde durmayarak onunla birlikte hareket etmeyen bir topluluk hakkında bazı beyitler söylemiştir.¹⁰¹¹ Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin oğlu Ali, babası ve ailesinin öldürülmesinden sonra Hind bölgesine gitmiş ve oranın bir bölgesinin hanına yazdığı mektupta bir şiire yer vermiştir.¹⁰¹² Mûsâ b. Abdillâh'ın oğlu Abdullah, kendisine şiir okuyan birine şiirle cevap vermiştir.¹⁰¹³ Yine İsa b. Zeyd'in bir şiiri,¹⁰¹⁴ Muhammed b. Ca'fer'in birisi Nasr b. Şebib ile konuşması esnasında irad ettiği olmak üzere¹⁰¹⁵ şiirleri¹⁰¹⁶ kaynaklarımızda yer almıştır. Safedî, Muhammed b. Ca'fer'e hatîb ve şair demektir.¹⁰¹⁷ Mûsâ Kâzım'ın¹⁰¹⁸ ve oğlu Ali Rızâ'nın şiirleri¹⁰¹⁹ ise Şîi kaynaklarda yer almaktadır.

¹⁰⁰⁴ Merzubânî, age., s. 378-379; Dâvûdî, age., s. 91; Ziriklî, age., VIII/275.

¹⁰⁰⁵ Kendisine yeğeni, hurûcu esnasında neden başarılı olamadığını sorduğunda o, Huyey b. Ahtab'ın şiiriyle cevap vermiştir. Isfehânî, Mekâtîl, s. 393.

¹⁰⁰⁶ Safedî, age., VIII/319.

¹⁰⁰⁷ Dâvûdî, age., s. 89.

¹⁰⁰⁸ Fudaylî, age., s. 10; İbnü'l-Kâdî, age., s. 25.

¹⁰⁰⁹ Safedî, age., VIII/314-315, 319; Dâvûdî, age., s. 130; İbnü'l-Kâdî, age., s. 31.

¹⁰¹⁰ Safedî, age., VIII/315.

¹⁰¹¹ Taberî, age., VIII/202.

¹⁰¹² Merzubânî, age., s. 283-284.

¹⁰¹³ Merzubânî, age., s. 423.

¹⁰¹⁴ Isfehânî, Mekâtîl, s. 348; Dâvûdî, age., s. 229.

¹⁰¹⁵ Isfehânî, Mekâtîl, s. 426.

¹⁰¹⁶ Safedî, age., II/337-339.

¹⁰¹⁷ Safedî, age., II/337.

¹⁰¹⁸ Emîn, A'yân, II/10.

¹⁰¹⁹ Meclîsî, age., IXL/107-113; Emîn, A'yân, II/29-30; Şebencî, age., s. 149.

3. Diğer İlim Dallarında Seyyid ve Şerîfler

Seyyid ve şerîflerin dinî ilimler dışında, diğer ilimlerle ilişkisine dair detaylı rivayetler bulunmamaktadır. Tarih kitaplarımızın siyasî tarihten müteşekkil olması sebebiyle, ilmî hayatla ilgili malumatımız yok denecek kadar azdır. Bu konunun tek istisnası Ca'fer Sâdık'tır. Çünkü ona pek çok ilim nispet edilmiş ve onun pek çok ilim dalında alim olduğu ifade edilmiştir. "Alimlerin ifade ettiğine göre Ca'fer Sâdık bir çok ilimde söz söylemiştir. Onun sözü sadece İslâmî ilimlerle sınırlı değildi. Onun tıp ilminde de tabiî ilimlerde de sözleri vardır. İmamiyye'den kardeşlerimiz onun tıbbıyla ilgili kitaplar yazmışlardır."¹⁰²⁰ Tevhid risalesindeki ay, güneş, gece, gündüzle alakalı ifadeleri de nakleden Ebû Zehra, onun tabiî ilimlerle de ilişkisinin olduğu söyler ve Abbâsîler'in ilk döneminin Süryani, İran ve Yunan dillerinden tercümelerin yaygınlaştığı bir dönemde bu söz konusu risalenin, dolayısıyla bu bilgilerin Ca'fer Sâdık'a ait olmasının normal olduğunu söyler.¹⁰²¹ Bu bilgiye göre Ca'fer Sâdık, kozmoloji bilmektedir.¹⁰²² Ona, Hemedan bölgesinden gelen bir kişi oradaki Râvend denilen dağı bilip bilmediğini sorunca Ca'fer Sâdık, "Canım sana kurban olsun, ona Ervend derler." diye cevap verir. Üstelik Ca'fer Sâdık, orada bir pınar olduğunu söyler.¹⁰²³ Yine Rey'den gelen bir dokumacıya memleketiyle ilgili hem sorular sorar, hem açıklamalar yapar. Hatta Sâdık, en sonunda adamdan yaptığı işi bırakmasını ister.¹⁰²⁴ Bu rivayetler de onun coğrafya bilgisini bize aksettirmektedir. Ca'fer Sâdık'ın kimya ile ilgisi ise tartışma konusudur. Genel kabul edilen görüşe göre Câbir b. Hayyân onun talebesidir.¹⁰²⁵ Hatta konuyla ilgili bir çalışma yapan Esin Kahya, kitabına "Modern Kimyanın Kurucusu Câbir b. Hayyân" ismini vermiştir.¹⁰²⁶ Fakat İbn Nedim, Câbir'in talebeliğini Şîa'nın bir iddiası olarak zikreder, kendi görüşünü ise belirtmez.¹⁰²⁷ Ca'fer Sâdık'ın öğrencisi olan Câbir'in kimya ile

¹⁰²⁰ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 246.

¹⁰²¹ Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 31-32.

¹⁰²² Esin Kahya da Ca'fer Sâdık'ın kozmoloji ve simya ile ilgilendiğini söylemektedir. Kahya, Esin, Modern Kimyanın Kurucusu Câbir b. Hayyân, Ankara, 1995, s. 108-109, 111.

¹⁰²³ İbnü'l-Fakîh, age., s. 462

¹⁰²⁴ İbnü'l-Fakîh, age., s. 544.

¹⁰²⁵ İbnü'l-İmâd, age., I/220; Goldziher, Ignace (1339/1921), Klasik Arap Literatürü, çev: Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 122; Hodgson, age., I/386; Ebû Zehrâ, İmâmü's-Sâdık, s. 30, 101; Sekiz Büyük İmam, s. 352, 355; Fıkî, age., s. 166; Kaya, Mahmut, "Câbir b. Hayan", DİA., İstanbul, 1992, VI/536.

¹⁰²⁶ Kahya, Câbir'in Ca'fer Sâdık'ın öğrencisi olduğunu kabul eder. Age., s. 108-109, 111.

¹⁰²⁷ İbn Nedim, Muhammed b. İshak Ebu'l-Ferac (358/995), el-Fihrist, Beyrut, 1398/1978, I/499.

ilgili risalelerin sahibi olduğu ise şüphelidir. Câbir'e nispet edilen risaleler, içerik itibariyle İsmailî ve batınî unsurlar taşıdığı için, sonradan yazılmış olduğu ifade edilmiştir.¹⁰²⁸ Ziriklî, “Câbir b. Hayyân ’ın risaleleri cem’ ettiği söylenilmektedir.”¹⁰²⁹ derken, İbnü’l-İmâd ise söz konusu risaleleri Câbir’in telif ettiğini söyler.¹⁰³⁰ Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Câbir b. Hayyân bir kimyacı ve simyagerdir. Buradan hareketle onun hocası olan Ca’fer Sâdık’ın da bu konularda, yüzeysel bile olsa, bilgisinin olduğu rahatça düşünülebilir. Bu da Ca’fer Sâdık’ın çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunun, onun dinî ilimlerin dışındaki ilimlerde de az çok bilgi sahibi olduğunun göstergesi kabul edilebilir. Ca’fer Sâdık’a nisbet edilen başka bir husus ise Cefr/Cifr’dir. Cifr kelime olarak koyunun yavrusu için kullanılırken daha sonra koyun derisi için kullanılmıştır. Cifr, gelecekte haber veren bilgiler içeren bir kitaba isim olmuş; ikinci bir aşamada da eğitimle elde edilemeyen, peygamberden vasiyet vb. bir yolla elde edilen Allah katındaki özel bir bilgi için kullanılan bir isim haline gelmiştir.¹⁰³¹ Hz. Ali’nin Câmia isimli cifr içeren eserinin, Muhammed Bakır ve Ca’fer Sâdık’ın elinde olduğuna dair rivayetleri Şîî kaynaklar zikrederler.¹⁰³² İbn Haldun, bu kitabın Ca’fer Sâdık’a nispeti sahih olduğu takdirde, bunda garipsenecek bir durumun olmadığını, bunun velilerin kerameti türünden bir olay olabileceğini söyler.¹⁰³³ Ancak onun da ifade ettiği gibi Cifr kitabı, Hârûn b. Saîd el-İclî’ye¹⁰³⁴ ve Hattabîler’e¹⁰³⁵ dayanmaktadır. Hattabîler, Ca’fer Sâdık’a ilahlık izafe edecek derecede aşırı bir gruptur.¹⁰³⁶ Kur’ân-ı Kerîm’i cifr ile tefsir edenlerin Şîîler değil, Sünnîler’den Hanefîler’in olduğuna dair İmamiyye/İsna aşeriye Şîası’ndan nakiller yapan Seber, “Sonuç itibariyle Şîa literatüründe cifrîn teorigiyle ilgili olarak ihtilaflı bu ve benzeri birkaç rivayetin dışında pek fazla malûmata rastlamış değiliz. Konunun pratiğiyle

¹⁰²⁸ İbn Teymiye, age., IV/54; Goldziher, age., s. 122; Hodgson, age., I/386; Huart, age., s. 303.

¹⁰²⁹ Ziriklî, age., II/121.

¹⁰³⁰ İbnü’l-İmâd, age., I/220.

¹⁰³¹ Ebû Zehrâ, İmâmü’s-Sâdık, s. 33; Sekiz Büyük İmam, s. 356.

¹⁰³² Küleynî, age., I/238-242; Emîn, A’yân, I/93.

¹⁰³³ İbn Haldûn, age., I/276, 279.

¹⁰³⁴ İbn Haldûn, age., I/279.

¹⁰³⁵ El-Makrîzî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ali (845/1442), el-Mevâız ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hıtatı ve’l-Âsâr , Bulak-Mısır, 1270, II/352; Ebû Zehrâ, İmâmü’s-Sâdık, s. 37; Sekiz Büyük İmam, s. 362.

¹⁰³⁶ Öztürk, Mustafa, Kur’ân ve Aşırı Yorum –Tefsirde Batınlık ve Batını Tefsir Geleneği-, Ankara, 2003, s. 265.

ilgili nümuneler ise Őî kaynaklarda yok denecek kadar az.¹⁰³⁷ diyerek cifrin ve bu özel gayb bilgisinin Őa'nın en önemli kolu olan İmamiyye açısından bir anlam ifade etmediğini söylemektedir. Ancak, az önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Ali'nin Câmia isimli eserinin Muhammed Bakır eliyle Ca'fer Sâdık'a geçtiği Őî kaynaklar tarafından ifade edilir.¹⁰³⁸ Bunu Abdülkerim Seber de nakletmektedir.¹⁰³⁹ Yine on iki imamın hayatını Őî kaynaklardan inceleyen bir kimse onların gayb bilgilere sahip olduğunu ifade eden pek çok rivayet görebilir. Nitekim Ca'fer Sâdık'a da bir takım gaybi bilgiler nispet edilmektedir. Oysaki Kur'an-ı Kerîm'e göre gayb sadece Allah bilir. Allah Teala'nın gayb bilgileri bazı peygamberlere bildirebileceğine dair iki âyet-i kerîme vardır.¹⁰⁴⁰ Bu anlamda, peygamberler hatta Hz. Muhammed (as) dahi potansiyel olarak gayb bilen bir kişi değil, ancak Allah'ın bildirdiği kadar gayb bilgisine sahip bir kişidir. Nitekim o kendi diliyle gayb bilmediğini ifade etmektedir.¹⁰⁴¹ Cifr de özel gayb bilgisini ifade ettiğinden onun Ca'fer Sâdık'a nispeti doğru görülebilecek bir husus değildir.¹⁰⁴² Bir çok hususta olduğu gibi bu hususta da görüşlerini, Ca'fer Sâdık'a söyletmek isteyenler bu bilgiyi ona nispet etmişlerdir.

Ali b. Mûsâ, Medine'den Horasan'a giderken Tster'de bir cami planı yapmış, daha sonra burada onun adıyla bir cami yapılmıştır.¹⁰⁴³ Bu rivayet sadece cami yerinin planlanmasında Ali Rızâ'nın rolünü anlatsa bile, bu onun her açıdan olduğu gibi evre planlaması ve mimarisi açısından da kendine her zaman müracaat edilen bir kişiliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

¹⁰³⁷ Seber, Abdülkerim, "Cifr/Ebcet Metodunun Kur'an'a Tatbiki ve Ehl-i Beyt'le İlişkisi", Marife, -Ehl-i Beyt zel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 250.

¹⁰³⁸ Küleynî, age., I/238-242; Emîn, A'yân, I/93.

¹⁰³⁹ Seber, agm. s. 249.

¹⁰⁴⁰ l-i Imran, (2)179; Cin, (72) 26.

¹⁰⁴¹ Enam (6) 50.

¹⁰⁴² Ömer Fevzî Faruk, Medhal, s. 132 ; Atalan, Mehmet, agm., s. 131-132.

¹⁰⁴³ Uyar, age., s. 478 (V. Minorsky, Abu Dulaf Misar b. Mhelhil's Travels in Iran, s. 411'den naklen). Minorsky bu caminin 254/868'de el-Mutez-billah döneminde inşa edildini, Eb Dlef'in yaygın bir inanca istinaden yukarıdaki bilgiyi aktardığını, Ali Rızâ'nın sonradan cami yapılan mevkide sadece ibadet etmiş olabileceğini söyler. Hattzatında metinde yalnız Ali b. Mûsâ'ın camiye planlamasından bahsedildiğine de işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Abbâsîler'in ilk döneminde yüzyıllık bir zaman diliminde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evlâdının dinî, sosyal ve kültürel konumları incelenmiştir. Söz konusu Hz. Peygamber torunu insanların soylarına zaman zaman seyyid ve şerîf ismi kullanılmakla beraber, incelenilen çağda onlara terimsel manada “seyyid” ve “şerîf” denilmemiştir. Cahiliye döneminde şahsî hususiyetleri, serveti veya soyu ile temayüz eden, toplumunda belli saygın bir yeri bulunan kişilere seyyid denilirken, İslâmî dönemde de gerek ashab birbirleri için bu lakabı kullanmış, gerekse Hz. Peygamber bazı sahabiler için bu ismi kullanmıştır. Hz. Muhammed, torunu Hasan için seyyid ifadesini kullanmıştır. Zamanla Ali oğullarına seyyid denilir hale gelmiştir ve neseb bunda birinci derecede etkili olmuştur. Yine cahiliye döneminde toplum içerisinde belli bir yeri olan kişiler için kullanılan şerîf ifadesi, daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Bu kullanımda Hz. Peygamber evlâdı yine dedeleri sebebiyle öncelikli olarak bu isme layık kişiler olmuşlar ve zaman zaman bu lakab onlar için kullanılmıştır. Hasan oğullarının IV/X. yüzyılda başlayan Mekke Şerîfliği bu kavram için bir kırılma noktası olmuş ve idarî olarak kullanılan bu ifade, bu makamı deruhte eden şerîfliğe layık evlâd-ı Rasûlle birlikte anılır hale gelmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda zamana ve mekana göre seyyid ve şerîf isimleri Hasan ve Hüseyin evlâdı için kullanılan lakaplar haline gelmiş ama Hasanîler'e şerîf, Hüseyinîler'e seyyid isimlendirmesinin sistemli olarak kullanıldığı her hangi bir bölgenin olmadığı farklı çalışmalardan anlaşılmıştır. Muhtemelen, önce Hz. Ali soyunu anlatmak için kullanılan ehl-i beyt, Tâlibî veya Alevî ifadeleri başkaları tarafından da kullanıldığı için Hasan ve Hüseyin soyunu ayırt etmek üzere seyyid ve şerîf kavramları doğmuştur. Bu kavramlar yerli yerinde kullanıldığı zaman ehl-i beyt veya ehl-i beyt nesli/zürriyeti gibi bir kavrama ihtiyaç duyulmayacak ve bu da ehl-i beyt ifadesinin istismarını önlemiş olacaktır. Zira ehl-i beyti öven âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin içeriğinin tarih boyunca istismar edildiği bir vakiadır.

İslâm Dini, soy üstünlüğünün çok önemsendiği Arab toplumunda kişinin yaptıklarının ve eylemlerinin önemli olduğu; bunda da takvanın birinci derecede önemli olduğu anlayışını getirmiştir. İslâm'da bu anlamda kutsal soy anlayışı, Müslüman aristokrasisi söz konusu değildir. Gerçi I/VII. asırda Hz. Peygamber'in mektebinde yetişen Hz. Ali ve torunlar Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den tevarüs eden bir nübüvvet ahlakı ve yaşantısı öncelikle evlâd-ı Rasûl arasında görülmüş, bu da toplumda her dönemde iz bırakan seyyid ve şerîfler

doğurmuştur. Ancak bu her dönemde aynı minval üzere olmamış ve altı kuşak gibi yakın bir tarihte maalesef Hz. Peygamber'in sîretine hiç yakışmayan işler yapan, seyyid ve şerîfler görülmüştür. Bu husus da din açısından nesebin tek başına bir mihenk taşı olamayacağını ispat etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'e yakışır tarzda yaşantı süren ve onun soyundan gelen insanların Hz. Peygamber'e olan sevginin tezahürü olarak sevilmesi ve sayılması son derece normal karşılanmalıdır. Bununla beraber belli bir zaman sonra gerek toplumun gerekse devletlerin seyyid ve şerîflere sağladığı imtiyazlar sebebiyle teseyyüdlük/seyyid gibi görünme hadisesi ortaya çıkmış, bu sebeple sahtesi ile gerçeğini ayırt etmek üzere nikâbetü'l-eşrâf müessesesi geliştirilmiştir. Fakat bu müessesenin çalışması esnasında bazı aksaklıklara rastlanmıştır. Hz. Peygamber'e yakışmayan bir hayat üzere bulunan seyyid ve şerîfler ve kendilerini Hz. Peygamber evlâdı gibi gösteren kişiler bir sorun teşkil ederken, bir başka sorun da bu nesebi istismar etme olmuştur. Siyasî, sosyal, ekonomik veya dinî bir takım menfaatler elde etmek isteyen kişiler bu hususu kullanmışlardır. Nitekim çalışmamızı kapsayan dönem içerisinde toplumda belli bir yer edinmek isteyen bazı insanların seyyid ve şerîfleri yönlendirdikleri, onların arkasında kendi emellerini gerçekleştirmek için çalıştıkları görülmüştür. Tarikatlerdeki neseb silsilelerinde en azından Üveysîlik/manevi eğitim adıyla seyyid ve şerîflerin isimlerinin yer aldığı da bilinmektedir.

Seyyid ve şerîflerin sosyal konumunu bize en iyi aksettiren husus, onların toplum ve idareciler nezdindeki itibarları olmuştur. Hz. Peygamber soyuna olan hürmet ve tazim, toplumun mazlum ve mağdur insanların yanında yer alması, davaları uğruna canlarını veren seyyid ve şerîflerin varlığı, "Düşmanımın düşmanı, benim dostumdur." anlayışı ile Abbâsîler'e karşı menfi duygulara sahip olan insanların ehl-i beyt nesline yakın durmaları onların toplum nezdindeki itibarlarının temel sebepleri olmuştur. Toplum tarafından büyük bir sevgiye mazhar olan bu kişiler, idareciler nezdinde de daima potansiyel bir idare karşıtı gibi görülmüş ve Abbâsî yöneticileri onlara karşı daima teyakkuz halinde olmuştur. Abbâsî idarecileri onları daima kendilerine rakip olarak görmüşlerdir. Bunda Emevî idaresine son verirken kendilerinin 'er-ridâ min Âl-i Muhammed' sloganını, yani Ali oğullarını kullanmaları da etkili olmuştur. Kendilerinin yaptığına başkaları tarafından maruz kalmamak için, daha dikkatli davranmışlardır. Bu sebeple bazen gereksiz yere seyyid ve şerîfleri sıkıştırmışlar bu da onların hurûcuna sebep olmuştur. Bazen Abbâsî idarecileri onlara hürmetle muamele etmiş, onlara hediyeler vermiş ancak bunun karşılığında onların karşı hareketleriyle karşılaşmışlardır. Bu da idarecilerin seyyid ve şerîflere karşı daima teyakkuz halinde olmalarının gereğini ortaya koymuştur. İlk dönemde Abbâsî idarecileri -Me'mûn

hariç- sistemli bir politika izlercesine hareket etmişler; Seffâh onlara yumuşak davranırken Mansûr çok sert davranmış, onun oğlu Mehdî ilişkileri normal seyrine koymuş iken, Hâdî aşırı sert ve zecrî tedbirler almıştır. Hârûn Reşîd ilk etapta yumuşak bir politika izlerken, seyyid ve şerîflere karşı tutumunu daha sonra menfi olarak değiştirmiştir. Deyim yerindeyse ilk dönem Abbâsî idarecileri seyyid ve şerîflere karşı politika olarak bir adım ileri, bir adım geri anlayışı benimsemişlerdir. Me'mûn devri ise ehl-i beyt nesli açısından çok farklı bir dönem olmuş; Me'mûn'un ehl-i beyt neslinden Ali Rızâ'yı veliaht tayini, sebepleri ve sonuçları bu güne kadar hep tartışılmış ve bundan sonra da tartışılmaya devam edeceği aşikar bir husus olmuştur.

Seyyid ve şerîflerin evlilikleri de araştırma konusu yapılmış, ancak gerek eşlerinin gerekse çocuklarının isim ve sayıları hakkında pek çok farklılıklar görülmüştür. Bunun sebepleri olarak eşlerin ve çocukların isim ve sayılarının özel olarak kayıt altına alınmaması, çocukların isimlerinin birbirine benzemesi, kaynakların bazen sadece soyu devam eden çocukları vermekle yetinmeleri söylenebilir. Hal böyle olunca onların evlilikleri, eşleri ve çocukları ile ilgili bir takım yüzde hesaplarının yapılmasının gerçeği yansıtmaktan çok uzak olacağını söyleyebiliriz. Ancak bir fikir vermesi açısından bu konuda şu hususlar söylenebilir: Seyyid ve şerîflerin daha çok Adnanîler ile evlendiği, Kahtanîler ile evlenmediği dolayısıyla Mekkeli Medinelî ayrımında Mekkeliler ile evlenip Medineliler ile hemen hemen hiç evlenmediği görülmüştür. Mekkeliler içerisinde genel olarak Kureyş kabilesi evlilik açısından seçilmiş; seyyid ve şerîfler en çok kendi soylarından olanlarla evlenmişlerdir. Hasanî soyun şerîfler açısından öncelikli olduğu, Hüseyinî soyun da seyyidler açısından öncelikli olduğu görülmüştür. İkinci sırada Hüseyinîler Hasanîler'den, Hasanîler Hüseyinîler'den kız almışlardır. Hemen hemen bu yoğunlukta Tâlibîler ve Emevîler ile evlilikler gerçekleştirilmiştir. Yine Kusay oğulları, Mudar oğulları, Teym ve Mahzum gibi Mürra oğullarından kız almışlardır. Onların Abbâsîlerden kız aldıkları pek görülmemektedir. Bunda Ali oğulları ile Abbâs oğulları arasındaki rekabetin bir etkisi olsa gerektir. Bu bilgiler, evliliklerde küfüv/denklik olgusuna az çok riayet edildiği anlamı taşımaktadır. Çünkü sayılan aşiretler Kureyş kabilesinin kollarıdır. Bu da grup içi bir evlilik anlayışının ön planda olduğu izlenimini vermektedir. İlginç bir nokta da Ali-Fâtıma evlâdının gelinlerinin mensup oldukları aileler ile Hz. Peygamber'in ezvac-ı tâhîratının aileleri arasında bir benzerliğin bulunmasıdır. Hz. Hatice (Abdüluzza), Âişe (Teym), Hafsa (Adî), Ümmü Seleme (Yakaza), Ümmü Habîbe (Abdüşems), Zeyneb bt. Huzeyme, Zeyneb bt. Cahş, Cüveyriye ve Meymune (Mudar-Benû Hilal)'in kabileleri ve boyları aynı zamanda seyyid ve şerîflerin kız aldıkları kabile ve

boylardır. Yine Peygamber'imizin Arab olmayan Mariye annemizden çocuğu olmasına benzer bir şekilde, seyyid ve şerîflerin ümmü veled çocuklarında bir artış gözlemlenmiştir. Ümmü veled çocuk sayılarının fazlalığından dolayı, Emevîler'de ebeveyden birinin Arap olmaması hoş karşılanmaz iken bu durumun Abbâsîler'de değiştiği, aynı değişimin Ali oğullarında da görüldüğü söylenebilir. Zaten mevalinin genel olarak seyyid ve şerîflere karşı büyük bir hürmet beslediği bilinen bir husustur. Seyyid ve şerîflerin evliliklerinden çıkan bir başka sonuç ise onların ilk üç halifenin soyundan kişilerle de evlendiğidir. Bu da bir başka açıdan onların ilk üç halifeye bakış açılarını göstermektedir. İlk üç halifeyi sevmeyen, onlardan nefret eden Ali-Fâtıma evlâdının onlardan kız almasının makul bir sebebi görülmemektedir. Dolayısıyla onların Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a olumlu baktıkları anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca, Şîa'nın ilk üç halifeye karşı tutumunun, evlâd-ı Rasûl'ün tutumu ile aynı olmadığı görülmektedir. Söz konusu evliliklerin sosyolojik olarak eş sayısı açısından, daha çok "çok evlilikler" şeklinde olduğu söylenebilir. Çok evliliklerin sebebi hiç şüphesiz o günkü toplumun yapısıyla alakalıdır. Ancak söz konusu kişiler toplum tarafından özellikli kişiler olarak görüldüğü için, bu evliliklerin bir sebebi de toplumun onlarla akrabalık bağı kurma isteği olmuştur. Toplumda belli bir karizması olan bu insanlara herkes kızını vermek istemektedir. Onlar, sosyal kimlik açısından önemli bir unsur teşkil etmiştir. Bununla birlikte bir seyyidin ve şerîfin, onlarca kadınla evlendiğini söylemek mümkün değildir.

Seyyid ve şerîflerin nasıl giyindikleri ve meskenleri açısından ayrıntılı bilgilere sahip olmamakla beraber, onların halktan kopuk, aristokrat ve ayrı bir hayat tarzı benimsemedikleri söylenebilir. Onlar halktan çok farklı, halkın dikkatini çekecek, onları meşhur edecek elbiseler giymemişlerdir. Onlardan bazıları için ifade edilen, iki türlü elbise giydikleri, dış elbiselerinin halk için, iç elbiselerinin ise Hak için olması durumu makul ve mantıklı görülmemektedir. Muhtemelen bu rivayetler, daha sonra yapılan bazı işleri meşrulaştırmak, dış görünüşe göre hüküm vermemek, bâtının/iç yüzün dıştan çok farklı olabileceğini hissettirmek amaçlı uydurulmuş rivayetlerdir. Onların meskenleri ile ilgili bilgimiz ise son derece sınırlıdır. Bu alanda yeterli kanaate ulaşmak için daha ileri çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşikardır.

Seyyid ve şerîflerin maîşetini sağladığı farklı kalemler mevcuttur. Onların, halifelerin genel tavrına göre ganimetlerin beşte birindeki ve fey'lerdeki humus hissesini aldıkları, yine halifelerden çok büyük meblağlarda yardım ve ihsanlar aldıkları tarihî rivayetlere yansımıştır. Yine rivayetlerde Hz. Ali'nin sadakâtı (vakıfları) söz konusu edilmiş ve muhtemelen büyük

geliri olan bu yerlerin halifelerin tutumlarına göre seyyid ve şerîfler tarafından yönetildiği ve onların gelirlerini aldıkları gözlemlenmiştir. Abbâsî halifelerine göre değişen bir husus da onların beytûlmalden düzenli olarak aylık almaları olmuştur. Onların su kuyuları ve bahçeleri ile ilgili rivayetlere bakılırsa tarla, bağ-bahçe gelirlerine sahip oldukları düşünülebilir. Bütün bu farklı kalemlerden gelirleri olan seyyid ve şerîflerin ihtiyaç sahibi insanlara pek çok yardım yaptıkları ve sosyal yardımlaşma açısından önemli bir işlev gördükleri görülmektedir.

Seyyid ve şerîflerin kültürel konuları ile alakalı ilk olarak onların dinî ilimler açısından yetkinlikleri söz konusu edilmiştir. Ca'fer Sâdık, Mûsâ Kâzım gibi İmamiyye'nin on iki imam içerisinde saydığı şerîflerin, dinî ilimlere vukûfiyetine dair pek çok rivayet söz konusudur. Onların ilmî seviyesine yakın olan Abdullah b. Hasan, Hasan b. Zeyd vb. ise biraz arka planda kalmış görüntüsü çizmektedir. Ancak özellikle dönemin ilmî zenginliğini yansıtmak biçimde bazı seyyid ve şerîflerin alim denebilecek seviyede olduğu görülmekle beraber, toplum tarafından özellik atfedilen bu kişilere bilhassa Ca'fer Sâdık'a, dinî ilimler adına pek çok hususun nispet edildiği dikkat çeken bir husus olmuştur. Onlardan hakkıyla istifade edilebilmesi, yine on iki imamın etrafındaki örülen menkıbe halelerinden kurtularak ilmî seviyelerinin tam olarak ortaya konulması gerekmektedir. Böylelikle sünnî dünyada da bu alim kişilerden istifade edilebileceği anlaşılmaktadır. Bir çok toplum kesimini arkasında sürükleyebilen seyyid ve şerîflerin edebiyat alanında, özellikle hitabet ve şiir alanında pek çok ürün verdiği görülmüştür. Onların bu yöndeki eserlerinin ehl-i vukûf kişilerce değerlendirilmesi ve bu konuda ehil kişiler tarafından çalışmalara konu edilmesi bir diğer bâkir alan olarak görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

- El-Abbâdi**, Ahmed Muhtâr, Fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî, Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, trs.
- Abdullah b. Ali** el-Müsned, el-Aleviyyûn fi'l-Hicaz -132-203-, Kahire, 1412/1992.
- Abdülmün'im Sultan**, el-Muctemeu'l-Mısırî fi'l-Asri'l-Fâtımî, Mısır, 1985.
- Adak**, Abdurrahman, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler" Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 384-383-395.
- Âgâh**, Yahya b. Salih el-İstanbûlî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm –Mecmûatü Zarâif Sandukatü'l-Meârif-, İstanbul, 2002.
- Ahmed Emîn** (1373/1954), Duha'l-İslâm, 7. baskı, Kâhira, 1355/1936.
- Ahmed Hüseyin Ya'kûb**, el-Hâşimiyyûn fi'ş-Şerîfati ve't-Târîh, Ürdün-Ceraş, 1998.
- Ahmed Zeki Safvet**, Cemheratü Hutabi'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira, Kâhira, 1381/1962.
- Ahmet Cevdet** (1312/1895), Kısas-ı Enbiya, hzr: Mahir İz, İstanbul, 1972.
- Algül**, Hüseyin, İslâm Tarihi, İstanbul, 1997.
- El-Alûsî**, Adil Muhyiddîn, er-Ra'yü'l-Âm fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî, Bağdat, 1987.
- Âmir**, Fâtıma Mustafa, Târîhu'l-Üsrati't-Tâlibiyye fi'l-Medîneti fi'l-Asri'l-Ümevî, Kâhira, trs.
- Arendonk**, C. Van, "Şerîf" İA., İstanbul, 1978, XI/435-442.
-, "Sharif", The Encyclopadia of Islam, (New edition), Leiden, 1996, IX/329-337.
- Aşkar**, Mustafa, Tasavvuf Tarihi Literatürü, Ankara, 2001.
- Atalan**, Mehmet, Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri, Ankara, 2005.
-, "Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri", Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2001, Sayı: 11, s. 113-132.
- Atar**, Fahrettin, "Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, İstanbul, 1994, III/105.173

- Ateş**, Süleyman, İslâm Tasavvufu, Ankara, Kılıç Kitabevi, trs.
- Attâr**, Feridüddîn (618/1221), Tezkiratü'l-Evliyâ, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1985.
- Atvan**, Hüseyin, Şuarâu'd-Devleteyn –el-Ümeviyye ve'l-Abbâsiyye-, 2. baskı, Beyrut, 1981.
-, ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Târîh ve Tatavvur, Amman, 1984.
-, ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Mebâdi' ve Esâlib, Beyrut, 1984.
- Avcı**, Seyit, “Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır' Hadisi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 371-381.
- Aykaç**, Mehmet, Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar (132-232/750/847), Ankara, 1997.
- El-Aynî**, Abu Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye, Tashih: Muhammed Ömer, Beyrut, 1400/1980.
- Azimli**, Mehmet, Abbâsî Dönemi Şîi Karakterli İsyânlar (750-1000 Yılları Arası), Konya, 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bağlıoğlu**, Ahmet, “Abbâsî Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîi Hareketler” Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2000, Sayı: 8, s. 81-96.
- Barthold**, V.V. (1349/1930), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, hzr: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990
- El-Bâşâ**, Hasan, Dirâsât fî Târîhi'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Kâhira, 1990.
- El-Bekrî**, Abdullah b. Abdilazîz el-Endelüsî (487/1094), Mu'cemü Me'sta'cem, thk: Mustafa es-Sekkâ, 3. baskı, Beyrut, 1403.
- El-Belâzurî**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Ensâbü'l-Eşrâf, thk: Süheyl Zekkâr-Riyad ez-Ziriklî, Beyrut, 1417/1996.
-, Fütûhu'l-Büldân, thk: Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1403.
- El-Berrâkî**, Seyyid Hasan b. Ahmed en-Necefi (1332/1914), Târîhu'l-Kûfe, Ta'lik: Muhammed Sâdık, Beyrut, 1407/1987.
- El-Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. El-Huseyn (458/1066), Şüabü'l-İmân, thk: Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410.

- El-Beylî**, Muhammed Berakât, ed-Da‘vetü’l-Abbâsiyye, Sevrâtü Beni’l-Abbâs ani’l-Hilâfeti’l-Ümeviyye, Kâhira, 1986.
- Birekul**, Mehmet-Yılmaz Fatih, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, Konya, 2001.
- Bosworth**, C.E. “Sayyid”, EI², ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1995, IX/115-116.
- Bozgeyik**, Burhan, Oniki İmam ve Alevîlik, 2. baskı, İstanbul, 2000.
- Bozkurt**, Nahide, Mutezile’nin Altın Çağı –Me‘mûn Dönemi-, Ankara, 2002.
-, Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali, Ankara, 2000.
-, “Ali oğullarının Siyasal İktidar İstencinde –Abbâsîler Dönemi- İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye’nin İsyanı”, Dinî Araştırmalar, Ankara, 2002, Cilt: 5, Sayı: 13, s. 107-118.
- Canan**, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, Ankara, 1992.
- El-Cehşiyârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus (331/942), Kitabü’l-Vüzerâ ve’l-Küttâb, thk: Mustafa es-Sekkâ vd., 2. baskı, Mısır, 1401/1980.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (400/1009), Tâcü’l-Lüga ve Sihâhu’l-Arabiyye, byy., 1282.
- El-Cündî**, Abdülhalîm, el-İmâmü Ca‘feru’s-Sâdık, Kâhira, 1986.
- Çavuşoğlu**, Ali, “Ehl-i Beyt Sevgisinin Tercümanları”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 319-340.
- Ed-Dâvûdî**, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasanî (828/1425), Umdetü’t-Tâlib fi Ensâbi Âl-i Ebi Tâlib, thk: Nezzâr Rıdâ, Beyrut, Dâru’l-Mektebi’l-Hayat, trs.
- Demirayak**, Kenan, Abbâsî Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1998.
- Demircan**, Adnan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi, İstanbul, 1996.
-, “Arap Siyasî Geleneğinin Ehl-i Beyt Tamlamasının Kavramlaşma Sürecine Etkisi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 93-110-.
- Ed-Deylemî**, Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şhradâr (509/1115), el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb, thk: Saîd b. Besyûn Zağlûl, Beyrut, 1986.
- Ed-Dîneverî**, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), el-Ahbâru’t-Tıvâl, thk: Ömer Faruk et-Tabba‘, Beyrut, 1995.

Dölek, Âdem, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 149-173.

Ed-Dûrî, Abdülazîz, el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 2. baskı, Beyrut, 1988.

....., “Abbâsî Propagandası Sürecinde ve Abbâsîler'in İlk Asrında Mehdî Tasavvuru”, çev: M. Bahaüddin Varol, İstem, Konya, 2004, Yıl: 2, Sayı: 3, s. 219-231.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (224/838), Kitâbu'l-Emvâl, çev: Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981.

Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim (182/798), Kitâbu'l-Harâc, çev: Ali Özek, 2. baskı, İstanbul, 1973.

Ebû Zehrâ, Muhammed (1394/1974), el-İmâmü's-Sâdik –Hayâtühû ve Asruhû, Ârâühû ve Fıkhuhû- byy., Dâru'l-Fikri'l-Arabi, trs.

....., Tarih Boyunca İslâm Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam, çev: İ. E. Dal, İstanbul, 1986.

Eğri, Osman, “Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi”, Diyanet Aylık Dergi, Ankara, 2005, Sayı: 171, s. 5-9.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vd., İstanbul, 1992.

El-Emîn, Seyyid Muhsin, A'yânü's-Şîa, thk: Hasan el-Emîn, Beyrut, 1406/1986.

Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, 4. baskı, İstanbul, 1994.

Erkal, Mustafa, “Ganimet”, DİA., İstanbul, 1986, XIII/351-354.

Eyüb Sabri Paşa (1308/1890), Kabe ve Mekke Tarihi, Sadeleştiren: Osman Erdem, İstanbul, Fatih Yayınevi, trs.

El-Ezherî, Muhammed b. Ahmed (370/980), Tehzîbü'l-Lüga, thk: Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî-Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır, 1384/1964.

Fayda, Mustafa , “Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Redaktörü: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, II/107-176.

....., “Atâ”, DİA., İstanbul, 1991, IV/33-34.

- Feyyûmî**, Ahmed b. Muhammed b. Ali (770/1368), el-Misbâhu'l-Münîr, Beyrut, 1987.
- Fıġlalı**, Ethem Ruhi, İmamiyye Şîası, İstanbul, 1984.
-, Çaġımızda İtikadi İslâm Mezhepleri, 3. baskı, Ankara, 1986.
-, “Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Târîhi Açısından Bir Bakış)” İslâm Mezhepleri, 3. baskı, Ankara, 1986.
-, “Fah”, DİA., İstanbul, 1995, XII/73-74.
- Fıkî**, Isâmüddîn Abdürraûf, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, Kâhira, 1987.
- El-Fîrûzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzi (817/1414), el-Kâmûsu'l-Muhît, Dımeşk, Mektebetü'n-Nûr, trs.
- El-Fudaylî**, Şerîf İdris b. Ahmed (1316/1898), ed-Düraru'l-Behiyye ve'l-Cevâhiru'n-Nebeviyye, thk: Ahmed b. Mehdî-Mustafa b. Ahmed, Maġrib, 1420/1999.
- Fuzûlî** (963/1556), Hadîkatü's-Süedâ (Saadete Ermişlerin Bahçesi), 3. baskı, İstanbul, 1955.
- Goldziher**, Ignace (1339/1921), Klasik Arap Literatürü, çev: Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993.
- Gökalp**, Ziya (1343/1924), Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, hzr: Şevket Beysanoġlu, İstanbul, 1992.
- Gökçe**, Birsen, “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Aile Yazıları/4, Derleyenler: Beylü Dikeçliġil-Ahmet Çiġdem, TCBAAK, Ankara, 1990.
- Gölpınarlı**, Abdülbâkî, On iki İmam (as), 2. baskı, İstanbul, 1989.
- Gürer**, Dilaver, Abdülkadir Geylani –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-, İstanbul, 1999.
- Güzel**, Ahmet, “Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr ve Siyasî Yönü”, Konya, 2002, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Halife b. Hayyât**, Ebû Ömer el-Leysî el-Usfürî (240/854), et-Tabakât, 2. baskı, thk: Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad, 1402/1982.
-, Târîhu Halife b. Hayyât, thk: Ekrem Ziyâ el-Umeri, 2. baskı, Beyrut, 1397.
- Haig**, T.W., “Seyyid” İA, İstanbul, 1966, X/543.
- El-Hamevî**, Ebû Abdillah Yâkût b. Abdillâh (626/1229), Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, Dâru'l-Fikr, trs.

....., Mu‘cemü’l-Üdebâ, 3. baskı, Kâhira, 1400/1980.

Harîrî, Kemaleddîn (1299/1882), Tibyânu Vesâilî’l-Hakâik, Süleymaniye, İbrahim Efendi Kütüphanesi 430 No’lu el yazma nüshası.

Hasan İbrahim Hasan, Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi, çev: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, 3. baskı, İstanbul, 1991.

El-Hatîb, Abdülkerim, es-Siyâsetü’l-Mâliyye fi’l-İslâm, Beyrut, 1380/1961.

Hatîb Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali (463/1071), Târîhu Bağdâd, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, trs.

Heytemî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî (974/1566), el-Fetâvâ el-Hadîsiyye, Kahira, 1989.

....., es-Savâiku’l-Muhrika fi’r-Reddi alâ Ehli’l-Bide‘ı ve’z-Zendeka, İstanbul, 1406/1986.

El-Hillî (726/1335), Nehcü’l-Hak ve Keşfü’s-Sıdk, Kum, 1407.

Hitti, Philip K., Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

Hocazâde, Ahmet Hilmi (1332/1913), Hadîkatü’l-Evliyâ, İstanbul, 1318.

Hodgson, Marshall G.S., İslâm’ın Serüveni, çev: İzzet Akyol vd., İstanbul, 1993.

Huart, Clement, Arap ve İslâm Edebiyatı Tarihi, çev: Cemal Sezgin, Ankara, Tisa Yayın ve Matbaacılık, trs.

....., “Ali Evlâdî”, İA., İstanbul, 1978, I/319-320.

El-Hudarîbek, Muhammed (1345/1925), Muhâdaratü Târîhi’l-Ümeme’l-İslâmiyye (ed-Devletü’l-Abbâsiyye), Kâhira, Dâru’l-Fikri’l-Arabi, trs.

Hugh, Kennedy, The Early Abbâsîd Caliphate, London, 1986.

Husarî, Ahmed, es-Siyâsetü’l-Iktisâdiyye ve’n-Nüzümü’l-Mâliyye fi’l-Fıkhî’l-İslâmî, Kâhira, 1402/1982.

El-İsfehânî, Ebu’l-Ferac Ali b. Huseyn b. Muhammed (356/967), Mekâtîlü’t-Tâlibiyyîn, thk: es-Seyyid Ahmed Sakr, 3. baskı, Beyrut, 1408/1987.

....., el-Eğânî, Şerh: Semir Câbir, Beyrut, 1407/1986.

El-Işş, Yûsuf (1387/1967), Asru’l-Hilâfeti’l-Abbâsiyye, Tenkîh: Muhammed Ebü’l-Ferac el-Işş, Dimeşk, 1990.

- İbn Abdірabbih**, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (327/940), Kitâbü'l-Ikdi'l-Ferîd, Şerh ve Ta'lik: Ahmed Emîn vd., 2. baskı, Kâhira, 1375/1956.
- İbn Âbidin**, Muhammed Emîn (1252/1836), Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr, Mısır, 1308
- İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullah b. Muhammed el-Cürcânî (365/976), el-Kâmil fî Duâfâi'r-Ricâl, 3. baskı, Beyrut, 1409/1988.
- İbn Arrâk**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî (963/1556), Tenzîhü's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbârî's-Şenîati'l-Mevdûa, thk: Abdülvehhâb Abdülatîf-Abdullah Muhammed, Beyrut, 1401/1981.
- İbn Battûta** (770/1368), Seyahatname-i İbni Battûta-Tühfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Emsâr-, Osmanlıca'ya çev: Mehmet Şerif Paşa, İstanbul, 1914
- İbnü'l-Cevzî**, Cemalüddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Cevzî el-Bağdâdî (597/1201), el-Müntezam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem, thk: Muhammed ve Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, 1412/1992.
-, Sıfatü's-Safve, thk: Muhammed Ravvâs Kalacî, Mahmûd Fâhûra, 2. baskı, Beyrut, 1399/1979.
-, Kitâbü'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât, thk: Nuruddîn b. Şükrî b. Alî Boyacılar, Riyad, 1418/1997.
- İbn Ebi Bekr**, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (313/925), Muhtârü's-Sıhâh, thk: Mahmûd Hâtır, Beyrut, 1415/1995.
- İbn Ebi'l-Hadîd**, el-Mutezilî (656/1258), Şerhu Nehci'l-Belağa, Kum, 1404.
- İbn Ebî Hâtım**, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî et-Temîmî (327/940), el-Cerh ve't-Ta'dîl, Beyrut, 1271/1952.
- İbnü'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), el-Kâmil fî't-Târîh, 4. baskı, Beyrut, 1414/1994.
- İbnü'l-Fakîh**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemezânî (289/902), Kitâbü'l-Büldân, thk: Yûsuf el-Hâdî, Beyrut, 1416/1996.

- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb, thk: Abdülaziz b. Muhammed el-Sedidi, Riyad, 1409/1989.
-, Tehzîbü't-Tehzîb, Beyrut, 1404/1984.
-, Lisânü'l-Mîzân, 3. baskı, Beyrut, 1406/1986
- İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî el-Mağribî (808/1406), Târîhu İbn Haldûn -Kitâbü'l-Iber ve Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsârahüm min Zevi's-Sultâni'l-Ekber-, Beyrut, 1391/1971
- İbn Hallikân**, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân, thk: İhsan Abbâs, Beyrut, 1968.
- İbnü'l-Harîrî**, Ahmed b. Halil el-Mağribî, Kitâbu Müntehabi'z-Zeman Târîhu'l-Hulefâ ve'l-Ulemâ ve'l-A'yân, thk: Abduh Halife, Beyrut, 1993.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1064), Cemheratü Ensâbi'l-Arab, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 5. baskı, Kâhira, Dâru'l-Meârif, trs.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî (354/965), es-Sikât, thk: Şerafüddîn Ahmed, byy., Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbnü'l-İmâd**, Ebû Felâh Abdülhayy b. el-İmâd el-Hanbelî (1089/1679), Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb, Beyrut, el-Mektebü't-Ticariyye, trs.
- İbnü'l-Kâdî**, Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî (1025/1616), Cezvetü'l-İktibâs fi Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs, Rabat, 1973.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dimeşkî (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk: Abdurrahman el-Lâdkî-Muhammed Beydûn, Beyrut, 1416/1996.
- İbn Kunfûz**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Ali (809/1406), el-Vefeyât, thk: Adil Nüveyhîz, Beyrut, 1971.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), el-Meârif, Ta'lik: Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, 2. baskı, Beyrut, 1390/1970.
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mükrim el-İfrikıyyü'l-Mısırî (711/1311), Lisânü'l-Arab, thk: Mahmûd Hâtır, Beyrut, 1413/1992.

- İbn Nedim**, Muhammed b. İshak Ebu'l-Ferac (358/995), el-Fihrist, Beyrut, 1398/1978.
- İbn Sad**, Muhammed (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, 1388/1967.
- İbnü's-Sâî**, Ali b. Enceb (674/1275), Târihu'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn, Ta'lik: Abdurrahim Yûsuf, Kâhira, 1413/1993.
- İbn Şebbe**, Ömer (262/876), Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvera, thk: Fehim Muhammed Şeltût, 2. baskı, Cidde, 1399/1979.
- İbn Tağriberdî**, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabeği (874/1469), en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira, Kâhira, 1383/1963.
- İbn Tayfur**, Ahmed b. Tâhir (280/893), Bağdâd fi Târîhi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye –Ekdem ma kûtibe fi Târîhi'l-Hilâfeti'l-Me'mûn ve asrihi'z-Zehebî-, Bağdad, 1388/1968.
- İbn Teymiye**, Ebu'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm (728/1328), Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye, thk: Muhammed Raşâ ve Salim, 2. baskı, Kâhira, 1409/1989.
- İbn Tiktakâ**, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, thk: Memduh Hasan Muhammed, Kâhira, 1999.
- İbn Zûlâk**, Hasan b. İbrahim b. Hüseyin el-Leysî (387/997), Fedâilu Mısır ve Ahbâruhâ ve Havâssuhâ, thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhira, 1420/2000.
- İbrahim Eyyûb**, et-Târîhu'l-Abbâsiyyü –es-Siyâsiyyü ve'l-Hadariyyü-, Beyrut, 1989.
- İlhan**, Avni, Mehdîlik, İstanbul, 1976.
-, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ali Rızâ, İmam Muhammed Taki, Ankara, 1996.
- El-İmâme ve's-Siyâse**, thk: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, 1378/1967.
- Jafri**, M. Husain, "Sayyid", The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World, Newyork, 1995, IV/11-12.
-, "Syed", Encyclopaedia of the World Muslims, Delhi, 2001, IV/1370-1378.
- Kahya**, Esin, Modern Kimyanın Kurucusu Câbir b. Hayyân , Ankara, 1995.
- El-Kâfî**, Ebû Ali İsmail b. Kasım el-Bağdâdî (356/960), el-Emâlî, Beyrut, 1344/1926.
- Kapar**, Mehmet Ali, Halifelîğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998.
- Kara**, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, 3. baskı, İstanbul, 1995.

- Karadâvî**, Yûsuf, Fıkhü'z-Zekât, Beyrut, 1969.
- Karaman**, Hayreddin, “Soruşturma”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 405-423.
- Kaya**, Mahmut, “Câbir b. Hayan”, DİA., İstanbul, 1992, VI/533-537.
- Kettânî**, Muhammed Abdülhayy (1382/1962), et-Terâtübü'l-İdâriyye –Hz. Peygamber'in Yönetimi-, çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1990.
- Kılıç**, Rüya, Osmanlıda Seyyidler ve Şerîfler, İstanbul, 2005.
- Kılıçlı**, Mustafa, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İstanbul, 1992.
- Kutlu**, Sönmez, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semelendirilmesi”, İslâmiyat, Ankara, 2000, Sayı: 3, Cilt: 3, s. 99-120.
- Kudâme b. Ca'fer** (329/941), el-Harâc ve Sınaatü'l-Kitâbe, Şerh: Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî, Bağdad, 1981.
- Küçük**, Hülya, Tasavvuf Tarihine Giriş, İstanbul, 1997.
- El-Küleynî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), el-Kâfî, Tahran, 1365.
- Küşükaşçı**, İbrahim Sabri, Abbâsiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi, İstanbul, 2007.
- Lewis**, Bernard, Tarihte Araplar, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979.
-, “Alids”, EI², ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1986, I/400-403.
- El-Lümeylim**, Abdülazîz Muhammed, el-Alâkâtü beyne'l-Aleviyyîn ve'l-Abbâsiyyîn min sene 98 ilâ sene 232, 5. baskı, Beyrut, 1413/1993.
- Macit**, Yüksel, “Ehl-i Beytin Sadaka ve Zekat Almaması”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 397-404.
- Mahmud Fehmi Abdülcelîl**, el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, Kâhira, 1413/1993.
- El-Makdisî**, Mutahhar b. Tâhir (355/966), el-Bed'ü ve't-Târîh, Kâhira, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, trs.
- El-Makrîzî**, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1442), İttiâzu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîne'l-Hulefâ', thk: Cemalüddîn eş-Şeyyâl, 2. baskı, Kâhira, 1416/1996.
-, el-Mevâız ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr , Bulak-Mısır, 1270.

- Mantran**, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
- El-Meclîsî**, Allâme Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali (1110/1698), Bihâru'l-Envâr, 4. baskı, Beyrut, 1404.
- El-Mervezî**, İsmail b. Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezverkanî (614/1217), el-Fahrî fî Ensâbi't-Tâlibiyyîn, thk: Mehdî er-Recai, Kum, 1409.
- El-Merzubânî**, Ebû Ubeydullah Muhammed b. Imrân (384/994), Mu'cemü'ş-Şuarâ, 2. baskı, Beyrut, 1402/1982.
- El-Mes'ûdî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (345/956), Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, byy., 1283.
-, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, Beyrut, Dâru't-Türâs, trs.
- El-Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ (1399/1979), Hilafet ve Saltanat, çev: Ali Genceli, İstanbul, 1980.
- El-Mizzî**, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî (742/1341), Tehzîbü'l-Kemâl, thk: Beşşâr Marûf, Beyrut, 1400/1980.
- Muhammed Cemâlüddîn Sürûr**, el-Hayâtü's-Siyâsiyye fî'd-Devleti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye, 2. baskı, Kâhira, 1964.
- Muhammed Süleyman Hüseyin**, ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asri'l-Abbâsî, Riyad, 1404/1984.
- Muhîbüddin et-Taberî**, Ahmet b. Abdillâh (694/1295), er-Riyâzu'n-Nazîra fî Menâkibi'l-Aşera, Tahric: Abdülmecîd Ta'me Halebî, Beyrut, 1418/1997.
- Nevin Abdülhalik Mustafa**, İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet, çev: Vecdî Akyüz, İstanbul, 1990.
- El-Müberrad**, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), el-Kâmil fî'l-Lüga ve'l-Edeb, Kâhira, 1376/1956.
- El-Münâvî**, Muhammed Abdürraûf (1031/1622), et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârif, thk: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut, 1410.
- En-Nâsırî**, Ahmed b. Hâlid (1315/1897), Kitabü'l-İstiskâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, thk: Ca'fer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî, byy., ed-Dâru'l-Beyzâ, 1997.
- En-Nebhânî**, Yûsuf b. İsmail (1350/1932), Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ', Beyrut, 1329.

- En-Nevbahtî**, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922), Firaku'ş-Şîa –Şîi Firkalar-, çev: Hasan Onat vd., Ankara, 2004, (Kummî'nin Kitabü'l-Makâlât ve'l-Firak ile birlikte).
- Nicholson**, Reynold A. (1364/1945), A Literary History of the Arabs, Cambridge, 1969.
- Nizamülmülk** (485/1092), Siyasetname (Siyeru'l-Mülûk), çev: Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981.
- Ocak**, Ahmet Yaşar, Veysel Kareni ve Üveysîlik, 2. baskı, İstanbul, 2002.
- Öhrnberg**, Kaj, “The Offspring of Fatîma Dispersal and Ramification”, Studia Orientalia, 54, Helsinki, 1383/1983, s. 1-167.
- Ömer Fevzî Faruk**, el-Medhal ila Târîhi Âli'l-Beyti Münzü Fecri'l-İslâm, Ammân, 1419/1998.
-, Tabîatü'd-Da'veti'l-Abbâsiyye, Bağdad, 1987.
-, El-Cüzuru't-Târîhiyye li'l-Vizâratî'l-Abbâsiyye, Bağdad, 1986.
-, Buhûsun fi't-Târîhi'l-Abbâsi, Beyrut, 1977.
-, et-Târîhu'l-İslâmî ve Fikri'l-Karnî'l-Işrîn, Beyrut, 1400/1980.
- Öz**, Mustafa, İmamiyye Şîası'nda Onikinci İmam ve Mehdî İnancı, İstanbul, 1995.
-, “Ehl-i Beyt”, DİA., İstanbul, 1994, X/498-501.
-, “Ca'fer es-Sâdık”, DİA., İstanbul, 1993, VII/1-3.
- Öztürk**, Mustafa, Kur'ân ve Aşırı Yorum –Tefsirde Batınlık ve Batıni Tefsir Geleneği-, Ankara, 2003.
- Pakalın**, M. Zeki (1392/1972), Tarih Deyimleri ve Terimleri, İstanbul, 1983.
- Provençal**, E. Levi, “Shurafa”, EI², ed: H.A.R. Gibb vd., Leiden, 1986, IX/507-509.
- Er-Rıdâ**, Es-Seyyid Ali (1339/1941), Mevâlidü Ehl-i Beyt, İstanbul, 1341.
- Rıfâî**, Ahmed Ferîd, Asru'l-Memûn, 4. baskı, Kâhira, 1346/1928.
- Sachedina**, Abdülaziz, İmamî Şîi Hukuk Sisteminde Humus/Beşte Bir, çev: Menderes Gürkan, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 355-370.

- Es-Safedî**, Salahuddîn Halil b. Aybek (764/1363), Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât, 2. baskı, Wiesbaden, 1962.
- Sahnînî**, Isam, el-Abbâsiyyûn fi Senevâti't-Te'sîs, Beyrut, 1998.
- Sahnûn b. Saîd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm et-Tenûhî (256/870), el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, Beyrut, 1415/1994 (Mukaddemâtü İbni Rüşd ile birlikte).
- Sakaoğlu**, Necdet, "Seyyidlik Sarığı Sarmak", Tarih ve Toplum, İstanbul, 1985, s. 107-110.
- Es-Subhi Salih**, İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri, çev: İbrahim Sarmış, İstanbul, 1981.
- Sarıçık**, Murat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi, Ankara, 2003.
- Sarıçam**, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, 2005.
-, Emevî-Hâşimi İlişkileri, Ankara, 1997.
- Seber**, Abdülkerim, "Cifr/Ebcet Metodunun Kur'ân'a Tatbiki ve Ehl-i Beyt'le İlişkisi", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 235-267.
- Es-Sedûsî**, Müerric b. Amr (195/810), Kitâbu Hazf min Nesebi Kurayş, thk: Salahuddîn Müncid, Beyrut, 1396/1976
- Es-Semhûdî**, Nuruddîn Ali b. Ahmed (911/1506), Vefâü'l-Vefâ, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 2. baskı, Beyrut, 1393/1971.
- Serjeant**, R.B., İslâm Şehri, çev: Elif Topçugil, İstanbul, 1992.
- Sharon**, Moshe, "Ehl-i Beyt-Ev Halkı-", çev: Cem Zorlu, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 341-353.
- Sıddîkî**, S.A., İslâm Devleti'nde Malî Yapı, İstanbul, 1973.
- Soyyer**, Yılmaz, Sosyolojik Açıdan Alevî-Bektaşî Geleneği, İstanbul, 1996.
- Subaşı**, Necdet, "Şeyh, Seyyid ve Molla-Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel Kategorileri-, İslâmiyat, Ankara, 1999, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 121-140.
- Es-Süveydî**, Muhammed Emîn el-Bağdâdî (1246/1830), Sebâikü'z-Zeheb fi Marifeti Kabâili'l-Arab, Beyrut, 1406/1986.
- Es-Süyûtî**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), el-Acâcetü'z-Zernebiyye fi's-Sülâleti'z-Zeynebiyye, thk: Saîd Muhammed el-Lihâm, Beyrut, 1417/1996.

-, Husnû'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhira, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, byy., Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, 1387/1967.
-, Târîhu'l-Hulefâ', thk: M. Muhyiddin Abdülhamid, 3. baskı, Kâhira, 1383/1964.
- Şafîî**, Muhammed b. İdrîs (204/820), el-Ümm, Beyrut, Dâru'l-Marife, trs.
- Şablencî**, es-Seyyid Mümin b. Hasan (1298/1881), Nûru'l-Ebsâr fî Menâkıbi Âl-i Beyti'n-Nebiyi'l-Muhtâr, Mısır, 1324.
- Şehbenderzade**, Filibeli Ahmed Hilmi (1333/1914), İslâm Tarihi, İstanbul, 1971.
- Eş-Şehristânî**, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), el-Milel ve'n-Nihal, Tashîh: Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.
- Eş-Şek'a**, Mustafa, eş-Şi'ru ve's-Şuarâ fî'l-Asri'l-Abbâsî, 6. baskı, Beyrut, 1986.
- Eş-Şelebî**, Ahmed, Mevsûâtü Târîhi'l-İslâmî ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 7. baskı, Kâhira, 1982.
- Şemseddin Sâmî**, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1989.
- Eş-Şevkânî**, Muhammed b. Ali (1250/1834), el-Fevâidü'l-Mecmûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, thk: Abdurrahmân b. Yahyâ-Abdülvehhâb Abdüllatîf, Kâhira, 1380/1960.
- Şevkî Dayf**, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî (III) –el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel- 13. baskı, Kâhira, 1994.
- Şeyh Galib** (1213/1799), Şeyh Galib Divanından Seçmeler, hzr: Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul, 1971.
- Şimşek**, Halil İbrahim, “İmam Rabbani Ahmed Farukî Sirhindî'nin Şîa ve Ehl-i Beyt'e Bakışı”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 199-209.
- Et-Tabâtabâî**, Muhammed Hüseyin, eş-Şîa fî'l-İslâm, Beyrut, Dâru't-Teâruf, trs.
- Et-Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), el-Mu'cemü'l-Evsat, thk: Târik b. Avdu'llâh-Abdü'l-muhsin b. İbrahim, Kâhira, 1415.
- Et-Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târîhu't-Taberî -Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk-, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Kâhira, 1419.
- Takkûş**, Muhammed Suheyl, Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Beyrut, 1996.
- Turan**, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, 2. baskı, Ankara, 1988.

- Turner**, Bryan S., Max Weber ve İslâm, çev: Yasin Aktay, 2. baskı, Ankara, 1997.
- Türer**, Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, İstanbul, 1998.
- Türkdoğan**, Orhan, Alevî-Bektaşî Kimliği, İstanbul, 1995.
- El-Ulebî**, el-Ahdü's-Sırrî Li'd-Da'veti'l-Abbâsiyye ev mine'l-Ümeviyyîn ile'l-Abbâsiyyîn, Beyrut, 1988.
- Ulyân**, Muhammed Abdülfettâh, Kıyâmü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 2. baskı, Kâhira, 1994.
- Uyar**, Gülgün, Ehl-i Beyt, İslâm Tarihinde Ali Fâtıma Evlâdı, İstanbul, 2004.
- Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı (1398/1977), "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşrâflık", Hazırlayan: Ali Dadan, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 451-458.
-, Mekke-i Mükerreme Emirleri, Ankara, 1972.
- Üçer**, Cenksu, "Geleneksel Alevîlikte Ehl-i Beyt Anlayışı -Tokat Yöresi Örneği-", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 269-285.
- Üzüm**, İlyas, "Soruşturma", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 421-423.
- Vaglieri**, Laura Veccia, "Abbâsî Hilafeti", İslâm Tarihi ve Kültür Medeniyeti, çev: Hamdi Aktaş vd., İstanbul, 1988, I/113-124.
- Varol**, M. Bahaüddin, Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut, Konya, 2004.
-, Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, Konya, 2004.
-, "Soruşturma", Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 409-413.
-, "el-İmâme ve's-Siyâse' İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?" İslamî Araştırmalar, Ankara, 2003, s. 308-321.
- Vâsitî**, Takiyyüddîn b. Abdurrahmân b. Abdilmuhsin Ebu'l-Ferac (744/1544), Tiryâkü'l-Muhibbîn, Kâhira, 1305.
- Vicdânî**, Sâdık (1357/1939), Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliye) hzr: İrfan Gündüz, İstanbul, 1995.
- Vloten**, Gerlof Van (1321/1903), Emevî Devrinde Arab Hakimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar, çev: Mehmed S. Hatipoğlu, Ankara, 1986.

- Watt, W. Montgomery**, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev: Elif Rıza, İstanbul, 1993.
- Wensinck, A. J.** (1882/1939), El-Mu‘cemü’l-Müfehres li Elfâzı’l-Hadîsi’n-Nebevî, Leiden, 1968.
-, “Mekke”, İA., İstanbul, 1978, VII/633-644
- Wüstenfeld, Ferdinand** (1317/1899), Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien, Göttingen, 1268/1852.
- El-Yâfiî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Esad el-Yemenî el-Mekkî (768/1367), Mir‘âtü’l-Cinân ve Ibratü’l-Yakzân fi Ma‘rifeti ma Yu‘teberu min Havâdisi’z-Zemân, 2. baskı, Kâhira, 1413/1993.
- Yahya b. Âdem**, el-Kuraşî (203/818), Kitâbü’l-Harâc, Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, 2. baskı, Kâhira, 1347.
- El-Ya‘kûbî**, Ahmed b. Ebi Ya‘kub b. Ca‘fer el-Abbâsî (284/897), Târihu’l-Ya‘kûbî, Beyrut, 1415/1995.
- Yaman, Ahmet**, “Ehl-i Beyt Fıkhının İmamı Hz. Ali ve Takip Ettiği İctihad Yöntemi”, Marife, -Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 111-125.
-, “Ehl-i Beyt Hukuku”, Diyanet Aylık Dergi, Ankara, 2005, Sayı: 171, s. 10-14.
- El-Yemânî**, Muhammed Abduh, Allimû Evlâdeküm Mehabbete Âl-i Beyti’n-Nebî (as), 2. baskı, Beyrut, 1992.
- Yesevî**, Ahmed (562/1116), Divan-ı Hikmet, hzr: Hayati Bice, Ankara, 1993.
- Yıldız, Harun**, “Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdüşümleri”, Marife, - Ehl-i Beyt Özel Sayısı-, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 297-317.
- Yılmaz, Fatih-Birekul, Mehmet**, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, Konya, 2001.
- Yûsuf Has Hacib** (470/1077), Kutadgu Bilig, çev: Reşid Rahmeti Arat, 6. baskı, Ankara, 1994.
- Zambaur, Edvard De** (1368/1949), Mu‘cemu Ensâbi ve’l-Üsrati’l-Hakîmeti fi’t-Târîhi’l-İslâmî, Arapça’ya çev: Zeki Muhammed Hasan-Hasan Ahmed Mahmûd, Kâhira, 1951.
-, Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l’histoire de l’Islam, Hanovre, 1927.

- Ez-Zebîdî**, Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Vâsitî el-Hanefî (1205/1790), Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs-Şerhu'l-Kâmûs-, byy., Dâru'l-Fikr, 1307.
....., İkdü'l-Cevher, TDV. İSAM Kütüphanesi 8062 no'lu yazma eser.
- Ez-Zehbî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1347), el-Iber fî Haberi Men Ğaber, thk: Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, Beyrut, 1405/1985.
....., Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, thk: Şuayb el-Arnâvût vd., 7. baskı, Beyrut, 1410/1990.
....., Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, thk: Ali Muhammed-Âdil Ahmed, Beyrut, 1995.
- Zehrânî**, Dayfullah Yahyâ, en-Nefekât ve İdâratühâ fî'd-Devleti'l-Abbâsiyye –min sene 132/749 ilâ 334/945- Mekke, 1406/1986.
- Ez-Zemahşerî**, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1143), Esâsü'l-Belâğa, Beyrut, 1385/1965.
- Zeydan**, Corci (1332/1914), Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye, Ta'lik: Şevkî Dayf, byy., Dâru Hilâl, trs.
....., İslâm Medeniyeti Tarihi, çev: Zeki Megamiz, İstanbul, 1972.
- ez-Zeyyât**, Ahmed Hasan (1388/1968), Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, 3. baskı, Beyrut, 1417/1996.
- Ez-Ziriklî**, Hayruddîn (1396/1976), el-A'lâm, 2. baskı, byy., 1373/1954.
- Zorlu**, Cem, Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar, Ankara, 2001.
- Ez-Zübeyr b. Bekkâr** (256/870), el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât, thk: Sâmi el-Mekkî el-Anî, Bağdat, 1392/1972.
- Ez-Zübeyrî**, Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (236/850), Kitâbü Nesebi Kurayş, thk: E. Levi Provençal, Kâhira, 1982.